

5

Algemene Politieke Beschouwingen

Aan de orde is de voortzetting van de **Algemene Politieke Beschouwingen**.

De voorzitter:

Aan de orde is het vervolg van de Algemene Politieke Beschouwingen.

Ik geef het woord aan de heer Jetten van D66. Ik vraag aan de leden om de interrupties echt wat korter te houden, want we hebben nog best wel veel sprekers. Het moet een vrij debat zijn. Iedereen moet wat kunnen zeggen, maar wel graag kortere en bondigere interrupties. Het woord is aan de heer Jetten.

De heer Jetten (D66):

Voorzitter, dank u wel. Het zijn vandaag bijzondere Algemene Politieke Beschouwingen; dat blijkt wel tot nu toe. Meestal staan we hier als coalitiepartijen het beleid van het kabinet te ondersteunen en heeft de oppositie daar kritiek op. Maar vandaag voeren we het debat met een demissionair kabinet. Voor zover ik heb kunnen nagaan, is dat voor het eerst in onze parlementaire geschiedenis. Dat doen we terwijl dit kabinet inmiddels driedubbel demissionair is. In januari trad het volledige kabinet af naar aanleiding van de toeslagenaffaire. De documentaire Alleen tegen de staat laat pijnlijk treffend zien hoe de overheid ouders totaal heeft geïsoleerd, geruïneerd, vernederd en zonder enige uitweg heeft achtergelaten. Het vertrouwen van mensen in hun eigen overheid en daarmee ook in ons als politiek is daardoor bijna onherstelbaar beschadigd. Vervolgens zijn er in maart verkiezingen geweest, met ingrijpende consequenties voor het politieke landschap. Vorige week heeft een meerderheid van deze Kamer het handelen van het volledige kabinet als onverantwoord beoordeeld en afgekeurd.

Van zo'n driedubbel demissionair kabinet kunnen we niet verwachten dat het met allerlei nieuwe plannen en voorstellen komt. Dat zou deze Kamer terecht ook niet accepteren. De democratische legitimatie van dit kabinet is immers zeer beperkt. Ik heb daarom begrip voor de relatief beleidsarme begroting. Liever zou ik, en ik denk velen met mij, hier vandaag tegen een nieuw en fris kabinet hebben aangekeken, dat werk had kunnen maken van de grote opgaven van deze tijd, ook al in 2022.

Mijn fractie wil een constructieve bijdrage leveren, in welke rol dan ook. Er is D66 veel aan gelegen om van 2022 geen verloren jaar te maken. De plannen die dit kabinet gisteren heeft gepresenteerd, kunnen nog worden gewijzigd door een nieuw kabinet of, als dat niet op tijd lukt, door deze Kamer. Daarom waardeer ik ook de handreiking die collega Hermans van de VVD naar de constructieve partijen in het midden heeft gedaan om te kijken of we samen tot aanpassingen in deze begroting kunnen komen. Hopelijk leidt dat tot een akkoord over de Begroting 2022. Wie weet, smaakt het naar meer. Een stabiele en brede coalitie van partijen, die samen bereid zijn om zakelijke afspraken te maken om het land daadkrachtig te regeren.

De voorzitter:

Ik kijk even of u klaar bent met uw inleiding.

De heer Jetten (D66):

Dat ben ik nu.

De voorzitter:

Dan is eerst mevrouw Ploumen, dan de heer Klaver en dan de heer Wilders.

Mevrouw Ploumen (PvdA):

Na de inleiding van de heer Jetten vat ik maar meteen de koe bij de hoorns. In een van de interrupties voor de pauze sprak de heer Jetten over de loonkloof tussen leraren in het primaire onderwijs, het basisonderwijs, en het voortgezet onderwijs. Hij heeft daar grote zorgen over, want dit leidt mede tot een lerarentekort. Dat leidt tot kansengelijkheid voor kinderen. Daar maken we ons natuurlijk allemaal, althans hij en ik, grote zorgen over. Het is goed dat hij dat ook zo ziet. Er is geld nodig om die loonkloof te dichten. Het demissionaire kabinet heeft een beleidsarme begroting. Dit is het moment om het geld daarvoor vrij te maken. Ik vraag me af hoeveel financiële ruimte de heer Jetten daarvoor ziet. Hij sprak net ook al over het "miljard van Hermans", als ik het zo even mag noemen.

De heer Jetten (D66):

Ik zie mevrouw Hermans even schrikken. Tot nu is het in het debat, als het over de inhoud ging, heel veel over de verhuurderheffing gegaan. Dat is een belangrijk onderwerp, want we willen allemaal meer huizen bouwen en we willen betaalbare huur- en koopwoningen. Ik ga zelf zo meteen een aantal andere inhoudelijke onderwerpen aansnijden. Ik zal lang stilstaan bij onderwijs in bredere zin, maar bijvoorbeeld ook bij de klimaatcrisis. We zullen in de komende twee dagen, maar wat mij betreft ook in de komende weken als we alle begrotingen behandelen, moeten kijken of we nog meer kunnen doen met elkaar. Welke ruimte zie ik dan? Ik denk dat het zeer lovenswaardig is dat de VVD zelf heeft voorgesteld om te kijken of het BIK-geld anders kan worden ingezet. Gisteren heb ik de minister van Financiën ook horen vertellen hoe geweldig het gaat met de Nederlandse economie en hoe goed het gaat met de schatkist. Ik heb zelf nog allerlei andere dekkingsvoorstellen, en ik denk vele andere partijen ook. Daar kunnen we dezer dagen met elkaar over praten, maar wat mij betreft ook in de komende weken, om te kijken of we onder andere die loonkloof kunnen oplossen. Mevrouw Ploumen weet net als ik dat die loonkloof tussen primair onderwijs en voortgezet onderwijs ongeveer over 900 miljoen gaat, als je hem in één keer zou willen oplossen.

Mevrouw Ploumen (PvdA):

Dat is inderdaad het bedrag. Ik wilde graag weten ... Dat miljard waar mevrouw Hermans het over had, klinkt als heel veel. Ik bedoel wij hebben het niet. Ik heb het niet. Maar in het licht van de totale begroting van honderden miljarden is dat een relatief beperkt bedrag, waar je inderdaad dit probleem — het dichten van de loonkloof — niet mee kunt oplossen. Ik heb in het verkiezingsprogramma van D66 gelezen dat ze voor het nemen van allerlei maatregelen tegen belastingontwijking zijn. Daar zouden we dat

bijvoorbeeld uit kunnen financieren. Is dat een oplossingsrichting die de heer Jetten ook voor zich ziet?

De heer **Jetten** (D66):

Als ik denk aan de ambities van D66 voor deze begroting maar vooral ook voor de kabinetsformatie, dan komt onder andere de aanpak van belastingontwijking altijd voor in mijn staatjes van wat je zou kunnen doen om meer geld vrij te maken om te investeren in de samenleving. De zoektocht die we de komende dagen met elkaar hebben, is kijken waar de landingsgrond ligt van thema's die we allemaal graag opgelost willen zien. Wat kun je tijdens de APB al met elkaar regelen en wat kun je eventueel op een later moment nog doen als we de begrotingen behandelen of als de kabinetsformatie is afgerond? Ik verwacht namelijk ook na de kabinetsformatie nog flinke wijzigingen in deze begroting.

De **voorzitter**:

Mevrouw Ploumen tot slot.

Mevrouw **Ploumen** (PvdA):

Als die dag zou aanbreken, "na de kabinetsformatie", dan zou er een kabinet zijn, maar zover zijn we nog niet. Ik concludeer dat de heer Jetten en ik delen dat er iets aan de loonkloof gedaan zou moeten worden, dat die gedicht moet worden. Ik hoorde de heer Jetten toch ook ruimte zoeken buiten het miljard van Hermans, op die hele grote, omvangrijke begroting, om die loonkloof te dichten. Dat vind ik hoopgevend en ik kan me voorstellen dat we daar concrete voorstellen voor gaan doen.

De heer **Klaver** (GroenLinks):

Dit klinkt als uitstekend nieuws. Ten eerste lijkt het erop dat we deze week stappen kunnen zetten om de verhuurderheffing af te schaffen. Nu zie ik ook de ruimte om met elkaar te spreken over het oplossen van de problemen in het onderwijs, bijvoorbeeld door die loonkloof tussen p.o. en vo op te lossen. Mijn vraag is de volgende, om te snappen waar D66 en de andere coalitiepartijen staan. Zijn zij nog gebonden aan coalitieafspraken, aan een uitgaven- en inkomstenkader en aan de begroting die er nu ligt, of kan de D66-fractie gewoon stemmen op de wijze zoals de D66-fractie dat wil?

De heer **Jetten** (D66):

In dit debat noemt de heer Klaver ons de ene keer wel een coalitiepartij en de andere keer niet. Ik raak er zelf soms een beetje van in de war. Het demissionair kabinet heeft een beleidsarme begroting opgeleverd en ik zei net al: meer dan terecht. Dat biedt dus ook ruimte om die beleidsarme begroting op een gegeven moment op te plussen. De zoektocht met elkaar is hoe je die koek zo groot mogelijk maakt. Hoe kun je zo veel mogelijk problemen die er in 2022 liggen, ook echt oplossen? Dus niet halve oplossingen, maar echt in één keer goed oplossen. Daarvoor is ook die kabinetsformatie belangrijk, want de partijen die hopelijk tot een regeerakkoord gaan komen, zullen eveneens in de begroting heel veel willen aanpassen. Daarom zei ik net ook: als dat niet aan het eind van de formatie gebeurt omdat er nog geen regeerakkoord is, dan is het ook aan de Kamer,

voordat we al die begrotingen vaststellen, om daar eventueel nog andere wijzigingen in te doen.

De heer **Klaver** (GroenLinks):

Dat snap ik, maar de vraag die ik stel is wel relevant omdat enerzijds de heer Jetten en alle coalitiepartijen zeggen: wij zijn geen coalitiepartijen meer. Maar aan de andere kant hoor ik de heer Jetten vragen waar we landingsgrond zouden kunnen vinden met elkaar. Dat was ook wat de VVD zei. In haar bijdrage zei mevrouw Hermans: er zijn ook zaken waar wij het misschien niet over eens zijn. Daarom ga je onderhandelen in de formatie. Dan kom je erachter dat je het misschien niet overal met elkaar eens bent. Dan doe je water bij de wijn en kom je tot compromissen. Nu staan we hier in de plenaire zaal van de Tweede Kamer, want er wordt geweigerd om te onderhandelen. Dan is het een kwestie van meerderheden vinden. Zo is er bijvoorbeeld een meerderheid om de verhuurderheffing af te schaffen. Ook wil een meerderheid ervoor zorgen dat de mensen in het basisonderwijs net zo veel verdienen als de mensen in het voortgezet onderwijs, als u gewoon kunt stemmen zoals u zou willen. Dat is de achtergrond van mijn vraag. Liggen er afspraken binnen de oude coalitie over hoe te stemmen straks bij deze politieke beschouwingen, of is de D66-fractie daar volledig vrij in?

De heer **Jetten** (D66):

Ik ga het gewoon bij mijzelf houden. Dan kunnen de collega's ook beantwoorden hoe zij daar zelf tegen aankijken. Zoals ik net al aangaf, is dit een beleidsarme begroting. Het wordt hoog tijd om een nieuw kabinet te vormen, zodat je op al die grote thema's echte oplossingen kan vinden voor 2022 en verder. Mocht dat niet opschieten, dan is het ook aan deze Kamer om te kijken of we die begrotingen alsnog willen aanpassen.

Wat ik heel nuttig vind aan hoe dit debat tot nu toe verloopt, is dat we eigenlijk in een hele open, best wel prettige sfeer met elkaar uitwisselen welke ideeën er zijn. Wij hebben het nu met z'n drieën over de loonkloof tussen p.o. en vo. Ik hoorde daarstraks mevrouw Hermans en de heer Van der Staaij het hebben over de grote achterstanden bij Defensie. De heer Heerma heeft gezegd: de verhuurderheffing is één ding, maar op de woningmarkt is eigenlijk meer nodig. Ik benut vandaag om straks ook naar uw inbreng te luisteren en om te kijken welke verschillende ideeën er leven. Hopelijk zien we dan met elkaar mogelijkheden om een stap verder te komen.

De **voorzitter**:

Tot slot de heer Klaver.

De heer **Klaver** (GroenLinks):

Het is niet een heel direct antwoord op mijn vraag. Maar tussen de regels door meen ik toch te horen dat er gewoon heel veel ruimte ligt voor in ieder geval de D66-fractie, om gewoon te stemmen voor wat er in het verkiezingsprogramma staat. Dat is echt heel erg hoopvol deze dagen. Dan kunnen we het namelijk hebben over de verhuurderheffing, over het onderwijs, maar ook over de aanpak van klimaatverandering, om extra stappen te zetten.

Ik zou wel het volgende tegen de heer Jetten willen zeggen. Ja, het begrotingsseizoen duurt nog lang. We gaan pas in december stemmen over deze begrotingen. Laten we het ook niet houden bij alle voorstellen die er deze Prinsjesdag liggen. Maar het is wel belangrijk om nu bij deze Politieke Beschouwingen echt stappen vooruit te zetten. Ik vind dat het dichten van de loonkloof tussen p.o en vo daar absoluut bij hoort, en ik hoop dat we die stap op donderdag kunnen zetten.

De heer Wilders (PVV):

De heer Jetten sprak net over een beleidsarme begroting. Ik dacht: hoor ik het goed? Heb ik nou dezelfde begroting gelezen? Ik zie in de begroting van het kabinet volgens mij 7 miljard euro voor klimaat. Het enige wat beleidsarm wordt van deze begroting, zijn de mensen thuis. Je zal maar een pensioen hebben dat tien, vijftien jaar niet of nauwelijks is geïndexeerd. Je zal maar je energierekening of je huur niet meer kunnen betalen. Daar word je arm van. De begroting is niet beleidsarm, want u besteedt 7 miljard euro aan klimaat. Waar zijn die 7 miljard euro voor de gepensioneerden, voor de mensen die hun huren niet meer kunnen betalen, voor de mensen die hun eigen risico in de zorg niet meer kunnen betalen? Waar zijn die miljarden voor hen?

De heer Jetten (D66):

Het kabinet heeft toen het aftrad, aangegeven zich op een aantal punten missionair te achten. Ik noem de aanpak van de coronacrisis, ik noem de uitvoering van de oplossing voor de ouders die getroffen zijn door de toeslagenaffaire. En ik noem uitvoering van rechterlijke uitspraken rondom Urgenda en stikstof. Het is ook niet meer dan logisch, want ik wil wonen in een land waarin ook de overheid zich houdt aan de rechtsstaat. Die 7 miljard voor klimaat is juist in het belang van heel veel Nederlanders. Want dat geld wordt uitgegeven aan het isoleren van woningen. De gasprij stijgt. Het allerbeste wat we nu voor de portemonnee van mensen kunnen doen, is dus huizen beter isoleren, zodat de bewoners elke maand minder aan hun energimaatschappij hoeven te betalen. Een deel van die 7 miljard is bedoeld om grote bedrijven in Nederland te helpen sneller te verduurzamen zodat bedrijven niet wegtrekken. Hierdoor kunnen Tata en andere grote bedrijven, bijvoorbeeld in de regio Rotterdam, verduurzamen. Op die manier blijft er ook werkgelegenheid in Nederland. Dus het is een heel verstandige keuze van het kabinet om daarop in te zetten. Het is te weinig voor het klimaat, maar het is wel hoogstnoodzakelijk, juist ook voor de Nederlander.

De heer Wilders (PVV):

Dit is gewoon aliberaal paternalisme. U moet de mensen niet in een subsidie duwen, maar u moet de mensen hun geld geven, zodat ze zélf kunnen beslissen wat ze willen doen. Geef die mensen 7 miljard terug en laat ze zelf beslissen: ga ik daarmee de rekeningen betalen, of wil ik iets doen aan duurzaamheid van mijn huis? Dát is liberaal. U bent niet liberaal, want u zegt: je moet en zal deze subsidie gebruiken want we hebben voor jou geen alternatief. Ik zeg: daarmee ontkent u niet alleen de keuzevrijheid van de mensen zelf, maar ook de grote problemen die heel veel mensen hebben. Je zal maar een oudere zijn, in de 70, misschien wel in de 80, met een klein pensioentje. Dat pensioentje is al jarenlang niet meer gekoppeld aan de

lonen, aan de inflatie. Met een duur woord heet dat: het is niet meer geïndexeerd. Je zal maar iemand zijn met een inkomen beneden modaal die zijn huur en zijn energierekening niet meer kan betalen. Die energierekening gaat dit jaar, op korte termijn, met honderden euro's omhoog. Dat gebeurt nú. Dus niet over drie jaar, maar nú kunnen deze mensen de rekening niet meer betalen. Waarom zegt u niet: ik geef dat geld niet aan klimaatsubsidies, maar aan de mensen zelf, zodat ze van hun pensioen kunnen leven en hun rekeningen kunnen betalen, of — als dat niet nodig is — zodat ze zelf kunnen beslissen wat ze met dat geld doen? De ene geeft dat misschien aan het klimaat, als je een D66'er bent, en de ander doet daar wat anders mee. Dat is toch hoe liberalen met de overheid en met belastinggeld omgaan?

De heer Jetten (D66):

Ik geloof in een overheid die mensen in staat stelt geld te kunnen verdienen en in het feit dat werken moet lonen, maar ik geloof ook in een overheid die grote problemen helpt op te lossen. Het klimaat is er daar één van. Juist vanwege die oplopende energierekening is het heel verstandig om geld uit te trekken voor het isoleren van woningen. U weet net als ik dat heel veel mensen niet in de gelegenheid zijn om hun eigen huis aan te pakken, omdat ze het huren van een corporatie of van iemand anders. Het meest sprekende voorbeeld vind ik zelf het volgende. Ik ben een tijd geleden met de heer Van der Lee van GroenLinks op werkbezoek geweest in Breda, in een "slechte" wijk, zoals we dat dan noemen, met veel corporatiewoningen. We waren daar op bezoek bij een mevrouw van in de 70. Haar flat was als modelwoning als eerste aangepakt. Ze vertelde ons dat ze er enorm tegen opzag: bouwvakkers wekenlang over de vloer om ramen te vervangen, te isoleren en het oude, vertrouwde gastelletje eruit te halen. Ze vond het heel spannend, maar inmiddels is die mevrouw de grootste pleitbezorger in de hele wijk voor iedereen om mee te doen met dat isolatieprogramma. Waarom? Ze had geen tochtige woning meer. Ze kon dus lekkerder op de bank zitten. Ze had een veel lagere energierekening, omdat er eindelijk isolatieglas in haar woning zat. En ze was hartstikke te spreken over het feit dat ze met een inductiekookplaat sneller het water kokend had. Door het verdwijnen van de gasboiler had ze ineens ook extra kastruimte over. Dat is waar het om gaat: mensen in kwetsbare posities helpen om hun huis als eerste te verduurzamen, zodat de groene transitie ook een sociale transitie is.

De voorzitter:

De heer Wilders, tot slot.

De heer Wilders (PVV):

Je kan wel iedere week met GroenLinks op werkbezoek gaan en naar inductiekookplaten gaan kijken, maar dat is niet wat ik bedoel. Ik heb het over de mensen die morgen hun huur niet meer kunnen betalen en morgen hun energierekening niet kunnen betalen, dus niet over drie jaar maar nu. Ik heb het over de mensen die nu hun zorgverzekering niet kunnen betalen. Ik zeg u — ik concludeer dat dan maar — dat dit kabinet, uw demissionaire kabinet, en ook uw partij die mensen keihard letterlijk in de kou laten staan en dat u 7 miljard geeft aan het klimaat, waar Nederland een zeer beperkte invloed op heeft. De aarde is sinds 1860 1

graad warmer geworden. De mens heeft daar 4% à 5% invloed op en Nederland heeft 0,35% aandeel in de groei van de CO₂-uitstoot. Als wij hier een kolencentrale sluiten, komen er in China 600 bij. Dat is iets ideologisch, wat u nastreeft. Dat mag; daarvoor zijn we verschillende partijen. Ik maak die keuze niet; u maakt die wel. Maar de gewone mensen, die daar niets aan hebben en die gewoon jarenlang op de nullijn hebben gestaan — nogmaals, je zal maar die gepensioneerd zijn of degene die de huur niet kan betalen — laat u keihard in de kou staan. De begroting is niet beleidsarm. U maakt mensen beleidsarm. Dat is een verkeerde keuze.

De heer Jetten (D66):

Nee, wij helpen mensen juist door hun energierekening omlaag te krijgen. Ik zou de heer Wilders ook willen uitnodigen om een keer te gaan kijken bij de Grootouders voor het Klimaat, die regelmatig hier voor de Tweede Kamer staan te demonstreren. Dat zijn ouderen die zich zorgen maken over de toekomst van deze wereld en die willen dat hun kinderen en kleinkinderen ook nog op een leefbare planeet kunnen leven. Daarom investeren we in de klimaat-aanpak.

De heer Dassen (Volt):

Het is inderdaad heel belangrijk om te investeren in de klimaat-aanpak en om te zorgen dat huizen verduurzaamd worden. Dat doen ze ook in andere landen in Europa. Dat doen ze met het geld van het coronaherstelfonds. Ik heb daar net ook al vragen over gesteld aan mevrouw Hermans. Er ligt daar 5,8 miljard, ook voor Nederland. Vanuit Nederland is er alleen nog geen plan; er zijn nog geen plannen richting Brussel gestuurd. Ik vraag de heer Jetten of hij bereid is om die plannen mee in te dienen, zodat we die verduurzaming kunnen versnellen en kunnen investeren in energie, maar zodat we aan de andere kant ook kunnen zorgen dat er weer geïnvesteerd wordt in het onderwijs en in technologische innovatie.

De heer Jetten (D66):

Ik vond het zojuist al een hele goede vraag van de heer Dassen, volgens mij aan collega Hermans, want het is echt een enorme gemiste kans dat Nederland nog geen voorstellen heeft ingediend bij de Europese Commissie. Ik heb een paar van die plannen van andere EU-lidstaten bekeken en ik word daar echt oprecht blij van. Landen voeren een aantal belangrijke hervormingen door en krijgen daartegenover miljarden van Brussel om te investeren in onderwijs en onderzoek en in de cultuursector, die hard is getroffen door de coronapandemie, maar ook om te investeren in versnelling van verduurzaming. Dit kabinet heeft hard gevochten voor die strenge regels rondom het coronasteunpakket vanuit Brussel. Dat is er nu. Laten we het dan ook alsjeblieft zelf gebruiken.

De heer Dassen (Volt):

Dat is heel goed om te horen. Ik ga verder graag met de heer Jetten in gesprek over hoe we daar dan invulling aan geven, zodat we zo snel mogelijk het kabinet de opdracht geven om dit in gang te zetten.

De voorzitter:

Dank u wel. De heer Jetten vervolgt zijn betoog.

De heer Jetten (D66):

Voorzitter. Ik kom dan bij mijn eerste inhoudelijke thema: het onderwijs. Er ligt een grote agenda te wachten op het volgende kabinet. Als eerste denk ik aan die groeiende ongelijkheid in kansen tussen mensen. Ongelijke kansen zijn gemiste kansen. Het zijn gemiste kansen voor ieder kind dat wel talenten heeft, maar niet de mogelijkheid om die talenten te ontplooien. Het zijn gemiste kansen voor onze samenleving, want als mensen niet de kans krijgen om het beste uit zichzelf te halen, leidt dat tot individuele kansenongelijkheid en vooral tot collectieve verarming.

Goed onderwijs is de belangrijkste motor voor die gelijke kansen, maar die motor hapert. In de Miljoenennota staat een confronterend plaatje. Het laat zien dat Nederlandse scholieren slechter lezen en rekenen dan vijftien jaar geleden. Leraren doen een deel, met overtuiging en vakmanschap, iedere dag opnieuw. Maar de politiek stelt leraren onvoldoende in staat om te doen waar zij goed in zijn, namelijk ieder kind de aandacht geven die het verdient, terwijl wij voor onze welvaart nu en in de toekomst afhankelijk zijn van goed opgeleide mensen.

Forse investeringen in onderwijs, onderzoek en wetenschap zijn daarom noodzakelijk. De investeringen zouden wat D66 betreft met name gericht moeten zijn op geduld met kinderen, gratis kinderopvang, een brede brugklas, waardering voor leraren met een hoger salaris en het zo snel mogelijk oplossen van het lerarentekort. Dat lerarentekort speelt vooral op de plekken waar goede leraren het hardst nodig zijn. Een betere beloning is daarvoor essentieel.

Maar ik bedoel ook dat leraren niet te pas en te onpas formuleren hoeven in te vullen om te verantwoorden wat ze doen. Het broodnodige extra geld moet terecht komen op de plek waar het hoort: in de klas. Buiten de klas moet er extra tijd zijn voor huiswerk, sport en cultuur. Het rendementsdenken in het hoger onderwijs moeten we achter ons laten, zodat studenten in alle vrijheid weer kunnen doen wat ze willen: studeren.

In het document op hoofdlijnen dat de VVD en D66 deze zomer samen hebben geschreven, hebben we de tegenstellingen tussen onze partijen overbrugd en deze grote ambities voor het onderwijs en de wetenschap gemarkeerd. Een volgend kabinet moet daarmee aan de slag, liever vandaag dan morgen.

De voorzitter:

Ik kijk even of u het blokje onderwijs gehad heeft. Ik durf bijna het woord "blokje" niet meer te zeggen. De heer Baudet van Forum voor Democratie.

De heer Baudet (FVD):

De heer Jetten pleit voor beter onderwijs. Dat is een belangrijk thema voor zijn partij. We weten ook dat D66 geen gelegenheid onbenut laat om te benadrukken hoe belangrijk de partij het vindt dat er niet gediscrimineerd wordt in deze samenleving. Vandaar mijn vraag: waarom stemde D66 tegen de motie-Kuzu om niet te discrimineren

in het onderwijs op grond van vaccinatie- of teststatus? Als het belangrijk is dat alle kinderen goed onderwijs kunnen krijgen in Nederland, discrimineer dan niet de kinderen en weiger dan niet kinderen op basis van test- of vaccinatiestatus.

De heer **Jetten** (D66):

Ik ken de motie eerlijk gezegd niet, dus het heeft niet zo veel zin om daar nu op te reageren. Laat ik wel zeggen dat ik vind dat we in de aanpak van de coronapandemie veel te lang zijn vergeten om ook te kijken naar het belang van kinderen, jongeren en studenten. Wij hebben ons in het begin heel erg gefocust op kwetsbaren, mensen met een slechte en broze gezondheid. En dat is natuurlijk begrijpelijk. Maar we hebben daardoor wel bijna een jaar lang kinderen, jongeren en studenten thuis laten zitten, waardoor het onderwijs slechter is geworden. We moeten dus met goede afspraken en maatregelen ervoor zorgen — en gelukkig lukt dat nu — dat zo veel mogelijk kinderen en zo veel mogelijk studenten fysiek onderwijs kunnen volgen en weer de aandacht en het maatwerk kunnen krijgen die voor hen nodig zijn.

De heer **Baudet** (FVD):

Dat is dus precies niet het punt dat ik maak. Het is niet een algemeen punt over dat er maatwerk in het onderwijs moet zijn. Natuurlijk moet er maatwerk in het onderwijs zijn. Dat is prachtig. Elk kind is anders. Maar uw partij wil straks misschien kinderen toegang tot het onderwijs weigeren, omdat zij niet die experimentele injecties hebben genomen, om wat voor reden dan ook. Hoe kan je dat verdedigen? Ten eerste is corona totaal ongevaarlijk voor kinderen. Ten tweede discrimineer je op die manier een hele groep kinderen en een hele groep jongeren in het onderwijs.

De heer **Jetten** (D66):

Ik weet eerlijk gezegd niet waar ik moet beginnen. "Experimentele injecties", "corona is niet gevaarlijk": wat is dit voor een onzin? We hebben het afgelopen anderhalf jaar gezien hoe de ziekenhuizen overvol raakten, hoe de ic's overvol raakten en hoe mensen in verzorgingstehuizen eerder zijn overleden omdat we ze niet goed hebben beschermd tegen corona. We weten met z'n allen donders goed dat we door te testen en door zo veel mogelijk te vaccineren die pandemie kunnen afremmen, zodat ook mensen met een kwetsbare gezondheid weer deel kunnen nemen aan deze samenleving. Dus wat betreft "experimentele injecties" et cetera: ga toch weg, meneer Baudet. Het past toch niet om dat soort dingen hier te zeggen?

De heer **Baudet** (FVD):

Dus het antwoord is dat u dergelijke discriminatie gerechtvaardigd vindt vanwege bepaalde ideeën over de volksgezondheid. Is dat wat u zegt?

De heer **Jetten** (D66):

Nogmaals, ik ken de motie waar de heer Baudet het nu over heeft, niet. Ik kan daar nu verder niks over zeggen, want dat heeft niet zo veel zin. Ik zou hem ook willen vragen om een beetje bij de feiten te blijven als het gaat om de coronapandemie.

De **voorzitter**:

U vervolgt uw betoog. De interrupties zijn in drieën.

De heer **Jetten** (D66):

Voorzitter. Ik had het net over het onderwijs. Waar de kansongelijkheid op dit moment ook zeer nijpend is — en daar hebben we het al uitvoerig over gehad — is in de zoektocht naar een betaalbaar huis. De huizen- en huurprijzen blijven extreem hard stijgen. Dat is kassa voor huiseigenaren en huisjesmelkers, maar een drama voor mensen, vooral jonge mensen en starters, die een woning zoeken of er een willen huren. Meer huizen bouwen is noodzakelijk, in hoog tempo. Dat het kabinet daarvoor komend jaar extra geld uittrekt, is dan ook niet meer dan terecht.

Maar meer bouwen is niet het enige wat er moet gebeuren. We zullen nieuwe buurten en wijken moeten ontsluiten met de aanleg van stations en met openbaar vervoer. We zullen moeten kijken naar alles wat met belastingen te maken heeft, zoals de verhuurderheffing, de hypotheekrenteaftrek, de belastingvrije jubelton voor vermogende ouders en de onroerendzaakbelasting. We zullen de ongelijkwaardige macht van huisjesmelkers moeten breken, bijvoorbeeld door de inkomenseisen voor huurders te maximeren. De OESO, het IMF, het CPB en De Nederlandsche Bank, alle experts, bepleiten een combinatie van dit soort ingrijpende aanpassingen om de belofte van een goede en betaalbare woning voor iedereen in te kunnen lossen. Alleen politieke partijen met drie letters in de naam zijn nog tegen, maar ook hun verzet is onhoudbaar. Want als mensen niet betaalbaar kunnen wonen, moeten de heilige huisjes in Den Haag omver.

Voorzitter. Het is vandaag vanwege het driedubbel demissionaire kabinet bijna onmogelijk om vorm te geven aan algemene beschouwingen, maar ook in deze situatie bestaat de noodzaak van specifieke beschouwingen. Die moeten wat mij betreft gaan over de klimaat- en natuurrisico's. De debatten over de houdbaarheid van de staatsschuld hebben geen zin zonder het inlossen van onze klimaatschuld. Wie de wetenschap niet wil geloven, kon het deze zomer met eigen ogen zien. 700 Valkenburgse gezinnen zijn ontheemd. De schade voor de stad wordt geschat op 400 miljoen en dan heb ik het nog niet eens gehad over de rest van Zuid-Limburg. In Duitsland werden 190 doden geteld en liep de schade op tot 30 miljard. Van Frankrijk tot Griekenland werd de natuur in de fik gezet door alles verzengende hitte. Op het door droogte geteisterde Madagaskar worden meer dan 1 miljoen mensen door hongersnood bedreigd. En in de Cariben, ook het Nederlandse deel, hebben orkanen steeds meer impact op de samenleving.

Nederland heeft nu een bijzondere verantwoordelijkheid om de leiding te nemen en het tij te keren, misschien niet per se vanwege de omvang van ons land — zeg ik tegen de Wilders — want voor iedere Nederlander in de wereld zijn er 453 niet-Nederlanders, maar wel vanwege onze milieuafdruk. Want een Nederlander stoot drie keer zo veel uit als de gemiddelde wereldburger, dus wél vanwege onze welvaart, onze kennis en het gevaar van onze lage ligging. De vraag is niet of we het kunnen, maar of we het willen. De Europese Unie is wat dit betreft hard op weg om haar meerwaarde te bewijzen. De slagkracht van bijna een half miljard Europeanen wordt in sneltreinvaart vervat in regels, belastingen en subsidies. Het is ook hoopgevend dat de

minister-president zelfs binnen onze Unie olympisch kampioen klimaatactie wil worden. Diezelfde olympische ambitie volgt hopelijk ook nog bij het thema "biodiversiteit". Tegen de premier zeg ik: olympisch kampioen word je niet liggend op de bank voor de buis. Daarvoor moet je vroeg opstaan en aan het werk. Voor je überhaupt aan de Spelen mag meedoen, moet je je kwalificeren met topprestaties op nationale kampioenschappen. Want het is allemaal niet vrijblijvend, het is een plicht.

Dat zien we ook in eigen land, waar mensen opkomen voor hun belangen en hun recht halen. De vervuilende daad van de een leidt tot aantoonbare schade van de ander. Gelukkig hebben wij een rechtsstaat waarin je als burger niet zomaar de schade die je van een ander ondervindt, hoeft te accepteren. Het slepende stikstofdossier en de Urgendaopdracht zijn belangrijke voorbeelden. Het kabinet is nu stapje voor stapje aan de slag gegaan, maar die benadering is onvolgende. Miljardeninvesteringen in Rotterdam worden misgelopen vanwege een nog altijd te hoge stikstofuitstoot. De natuur is in gevaar en daardoor worden er te weinig huizen gebouwd voor mensen die daarom zitten te springen. Welk kabinet er dus ook komt, het moet meer, sneller en beter.

Maar ook dit demissionaire kabinet kan zich niet van de plicht ontslaan om al het nodige te doen om de klimaatdoelen en het Urgendadoel toch te halen. Want waarom zouden we niet nu al de maatregelen nemen die nodig zijn? Trek de pleister er in één keer af in plaats van de pijn langzaam uit te smeren. Want aan de ideeën en mogelijkheden ligt het niet. We zouden de komende tijd nog een extra kolencentrale kunnen sluiten. We kunnen kijken of we afvalverbrandingsinstallaties sneller kunnen afschalen. Want hoe langer we wachten, hoe onveiliger het wordt in ons land, en hoe meer belastinggeld we in de toekomst zullen moeten verkwisten aan dwangsommen en dure lastminute-ingrepen en hoe meer onherstelbare schade aan onze natuur en biodiversiteit er zal zijn. Als je dat allemaal al weet, waarom zou je dan treuzelen?

De voorzitter:

Er zijn een paar interrupties. Allereerst mevrouw Ouwehand van de Partij voor de Dieren, dan mevrouw Van der Plas en dan de heer Wilders.

Mevrouw Ouwehand (PvdD):

Ik hoopte al op een warm en gloedvol betoog van de heer Jetten over de noodzaak van het aanpakken van de klimaatcrisis. Hij stelt niet teleur. Wat wel teleurstelt, is natuurlijk het demissionaire kabinet, waarin ook zijn partij nog steeds zit. We moeten constateren dat het Urgendavonnis niet wordt nageleefd, met D66-bewindspersonen in het kabinet, en dat het dit demissionaire kabinet gewoon bestaat om te zeggen: die 1,5 graad gaan we gewoon niet meer halen. Dan heb ik het over de doelstelling van Parijs: alles op alles zetten om onder die 1,5 graad te blijven. Vervolgens maken ze wel een beetje mooie sier met die bijna 7 miljard voor klimaatmaatregelen. Als je dat goed besteedt, is dat goed, maar het lijkt erop dat het kan en zal worden ingezet voor ondergrondse opslag van CO₂, wat gewoon betekent dat de Nederlandse belastingbetaler de vervuiling van Shell mag gaan oplossen. Ik vroeg me dus af hoe de heer Jetten

en de D66-fractie daarnaar kijken. Ik hoop natuurlijk te horen dat als de begroting zo blijft, we die niet kunnen accepteren.

De heer Jetten (D66):

Ik zou hierbij de halfvol-benadering willen hanteren, in tegenstelling tot mevrouw Ouwehand. We hebben de afgelopen Kamerperiode een paar hele belangrijke dingen gedaan. Er is een Klimaatwet gekomen, waarin we de doelen van Parijs in de Nederlandse wet hebben vervat. Er is een veelomvattend Klimaatakkoord gekomen, om afspraken te maken over hoe we richting 2030 die CO₂-uitstoot gaan halveren. Het kabinet heeft recentelijk gereageerd op het Fit for 55-pakket, de ambitieuze klimaatplannen van Euro-commissaris Frans Timmermans. Er zit dus enorm veel beweging in. Als je dat vergelijkt met vier jaar geleden, toen er in sommige verkiezingsprogramma's niet eens over klimaat werd gesproken, hebben we de kentering in Nederland ingezet. Maar ik ben net als mevrouw Ouwehand nog steeds niet tevreden. Er zal veel meer moeten gebeuren. Ik was ook nog niet eens klaar met m'n klimaatblokje, want ik ga zo meteen nog vertellen wat er nog meer nodig is, in de industrie, bij de mobiliteit, in de landbouw. Dat betreft ook een deel van de onrust die ik in mezelf voel over de duur van de formatie. Een van de belangrijkste redenen waarom er zo snel mogelijk weer een missionair kabinet moet zitten, is om die klimaatacties op te schroeven.

Mevrouw Ouwehand (PvdD):

Aan de intenties van de heer Jetten twijfel ik niet, maar we moeten er wel de vinger op leggen dat het "het groenste kabinet ooit" was dat niet uit eigen beweging z'n eigen klimaatdoelen heeft gehaald, de ondergrens daarvan — denk aan de Urgendazaak — en dat vervolgens, als dat vonnis er dan ligt, er ook nog eens niet voor zorgt dat het dat uitvoert. En dan staat er in deze Miljoenennota gewoon dat we die 1,5 graad opgeven, terwijl dat de belofte van Parijs was. De Klimaatwet stuurt op 2 graden, maar we hebben afgesproken dat we alles op alles zetten om onder die 1,5 graad te blijven. Dat is dus ingewikkeld. Ik vind het ook heel erg ingewikkeld dat ... Wij waren niet voor dat Klimaatakkoord, want je moet je problemen niet over de schutting van de samenleving gooien en zeggen: zoeken jullie het maar uit aan die tafels. Maar in het Klimaatakkoord is er tenminste nog een afspraak gemaakt over die CO₂-opslag. En nu komt het kabinet met een pakket van bijna 7 miljard, en wat doen ze daarmee? Het Klimaatakkoord oprekken, wat al te weinig was. Ik hoop dus van D66 in het vervolg van dit blokje fel verzet te horen, inclusief tegen de nog steeds op de begroting staande subsidies voor biomassa, want die zouden we met z'n allen afschaffen.

De heer Jetten (D66):

Als ik verderga met mijn betoog, dan kom ik ook op een deel van de beantwoording van deze vragen van mevrouw Ouwehand. Mijn complimenten overigens voor haar outfit gisteren bij Prinsjesdag. Dat was een goed statement tegen biomassa. U weet ook dat daar vanuit de D66-fractie veel verzet tegen is geweest. Wij willen een snelle afbouw van die subsidies en we willen de biomassa die er nog wordt ingezet, altijd echt duurzaam laten zijn. Er is nog een hele weg te gaan.

Mevrouw Ouwehand zei: met het Klimaatakkoord hebben we het over de schutting gegooid. Ja en nee, zou ik daar eigenlijk op willen antwoorden. Want het nut van het Klimaatakkoord is ook geweest om met een hele brede coalitie aan bedrijven, het maatschappelijk middenveld en ngo's weer met elkaar in gesprek te gaan over het belang van de vergroening van Nederland. Dat was ook noodzakelijk voor het draagvlak dat we de komende jaren nog nodig gaan hebben om die klimaatambities waar te maken. Ja, het Klimaatakkoord zal moeten worden opengebroken, maar vooral ook om meer afspraken te maken om die doelen nog naar boven bij te stellen. Daar ligt echt een belangrijke taak voor de formatie en een volgend kabinet. Wat wij nu nog kunnen aanjagen, doe ik graag met mevrouw Ouwehand.

De voorzitter:

Tot slot, mevrouw Ouwehand.

Mevrouw Ouwehand (PvdD):

Ja, tot slot. Het Klimaatakkoord moet zeker opengebroken worden, maar dan om de afspraken aan te scherpen en niet om ze te versoepelen, wat nu lijkt te gebeuren. Ik wil wel met D66 wisselen dat de Partij voor de Dieren oprecht meent dat we afscheid moeten nemen van dat idee van: we gooien het naar de polder. Wat er namelijk gebeurt, is het volgende. Een belang dat voor iedere Nederlander en iedereen op de wereld telt, is het publieke belang van een klimaat waardoor we niet met hittegolven en overstromingen komen te zitten. Dat is een zelfstandig belang dat wij hier moeten zien te verdedigen. Gooi je het op een akkoordje, dan zeg je eigenlijk tegen maatschappelijke organisaties: oké, jullie verdedigen het belang van het klimaat en de bedrijven verdedigen hun belangen; als jullie er samen uitkomen, dan is het goed. Het zijn ongelijkwaardige belangen. Er is een publiek belang van een schone en veilige leefomgeving.

De voorzitter:

Dank u wel. Uw vraag?

Mevrouw Ouwehand (PvdD):

Er zijn private belangen die ook mogen tellen. Maar het is aan ons om het af te wegen. Die kentering in denken zou ik heel graag bij D66 zien de komende tijd.

De heer Jetten (D66):

Ja, nou begrijp ik de interruptie van mevrouw Ouwehand ook beter. Maar ook hier zou ik zeggen ... Als u net naar mevrouw Hermans heeft geluisterd, dan heeft u gehoord dat zij gezegd heeft dat de VVD op het gebied van dit denken is opgeschoven en dat er wel degelijk een grotere rol voor de overheid kan worden gezocht om die klimaatambities ook waar te maken. Ik vind het wel mooi dat we op dat punt met elkaar zijn aanbeland. Als u mij toestaat, voorzitter, wil ik een heel concreet voorbeeld dat nu speelt noemen. Dat is Tata Steel. Er zijn vast mensen in deze zaal die zeggen: dat moet gewoon helemaal weg. Maar gelukkig gaat het gesprek nu vooral over hoe je voorkomt dat je de komende jaren bij Tata in allerlei tussenstapjes suboptimale dingen gaat doen, zoals CO₂-opslag onder de grond, en hoe je Tata kan helpen om in één keer die overstap naar groene

waterstof te gaan maken, zodat we in Nederland het schoonste staal ter wereld gaan produceren. In die vibe moeten we met elkaar terechtkomen, want dan ga je ook echt de kansen benutten die de klimaattransitie Nederland kan bieden.

De voorzitter:

Dank u wel. Dan ga ik naar de heer Wilders van de PVV.

De heer Wilders (PVV):

Als je de mond vol hebt van klimaat, wat de heer Jetten heeft, dan begrijp ik niet dat je niet ook nadenkt over immigratie. Daar hoor ik de heer Jetten niet over. Het Internationaal Energieagentschap zegt dat men per persoon in totaal, door eten, autorijden, noem maar op, verantwoordelijk is voor ongeveer 8,2 ton CO₂-uitstoot. 8,2 ton. Als u kijkt naar de immigratie, dan hebben we de afgelopen tien jaar, zeg maar sinds Rutte aan de macht is, zo'n 870.000 niet-westerse immigranten Nederland binnengehaald. Als je dat maal die 8,2 ton doet, dan kom je uit op ongeveer 7,4 megaton uitstoot. Dat zijn twee kolencentrales. Doe je dat nog groter en breder, en neem je alle immigratie mee — dat zijn 2 miljoen mensen geweest, dus ook de westerse immigranten — dan moet je dat meer dan verdubbelen, verdriedubbelen, en dan kom je op zeven kolencentrales uit. Het is dus heel mooi wat u allemaal zegt, maar waarom heeft u het niet over immigratie? Als u wat strenger was geweest in de immigratie, dan had u dit effect niet gehad. Sterker nog, door de grenzen open te zetten, is D66 verantwoordelijk voor minstens drie tot zeven kolencentrales, die zijn gebouwd omdat u de grenzen open had staan. Nu u weer.

De heer Jetten (D66):

Ik zou bijna zeggen: wat knap dat u dit weer heeft bedacht. Knap dat u weer een ander thema hebt bedacht waar u immigranten de schuld van kan geven.

De heer Wilders (PVV):

Maar het klopt wel.

De heer Jetten (D66):

Dat is toch knap. Maar ik ben heel bij dat de heer Wilders begint over migratie. Want als je het vraagt aan de complete top van de Nederlandse Defensie, aan de Verenigde Naties en aan alle vooraanstaande klimaatbureaus ter wereld, dan zeggen ze: de grootste oorzaak van vluchtelingenstromen en migratiestromen in de komende vijf decennia is klimaatverandering. We zijn misschien klein met 17 miljoen mensen, maar juist als wij willen voorkomen dat mensen elders op de wereld doodgaan van honger, een gebrek aan drinkwater en conflicten vanwege klimaatverandering, dan hebben wij als westers en rijk land een hele grote verantwoordelijkheid om het voortouw te nemen. Kijk naar Madagaskar, naar Bangladesh en naar het Midden-Oosten: alle conflicten die daar gaande zijn, zijn gedreven door klimaatverandering, door een stijgende zeespiegel en door een gebrek aan voedsel en schoon drinkwater. Dus als de heer Wilders wil dat we minder migranten en vluchtelingen naar Europa krijgen, dan zou hij eigenlijk de klimaatkampioenen van deze Kamer moeten zijn.

De heer **Wilders** (PVV):

Nee, het tegenovergestelde is het geval. Mensen uit Afrika komen niet hiernaartoe vanwege klimaatverandering. Geloof me. Mensen uit Afrika komen hier massaal naartoe. Volgens de VN verdrievubbelt de bevolking in Afrika aan het einde van deze eeuw naar vijf miljard mensen. En één miljard daarvan komt inderdaad onze kant op. Dat zegt de VN zelf: één miljard komt aan het einde van de eeuw richting Europa. En dat doen ze niet vanwege het klimaat. Dat doen ze omdat ze hier een beter leven hebben, omdat ze hier een gratis uitkering krijgen, omdat ze hier een gratis woning krijgen, omdat ze hier alles gratis krijgen wat ze maar gratis kunnen krijgen omdat de Rob Jettes van deze wereld zeggen: kom maar hiernaartoe. Inderdaad: kom maar. U bent er blij om. U bent er trots op. Afrika komt hier niet naartoe vanwege het klimaat, maar vanwege onze verzorgingsstaat, vanwege onze gratis huizen. Daarvoor komen ze.

Maar u beantwoordt mijn vraag niet. Ik begrijp dat het pijnlijk is en dat u er een grapje overmaakt: mooi dat die Wilders dat weer gevonden heeft. Maar het is wel de waarheid. Door de grenzen open te zetten, heeft u de CO₂-uitstoot hier in Nederland, wat voor u zo belangrijk is, met drie tot zeven kolencentrales opgeplust. Als u dat niet had gedaan, hadden we hier in Nederland al die gekke maatregelen niet nodig gehad. Die hadden we niet nodig gehad! Wat is uw antwoord daarop?

De heer **Jetten** (D66):

Ja, voorzitter, mensen die naar Nederland komen tel je op bij onze totale bevolkingssamenstelling en die maken dan onderdeel uit van de CO₂-uitstoot van Nederland. Daar heb je je toe te verhouden. Maar het gaat mij om de grondoorzaak van de reden waarom mensen hiernaartoe komen. En de grondoorzaak van vluchten en migreren is — en dat vinden echt alle internationale organisaties — klimaatverandering en het gevolg dat ontstaat rondom voedsel, schoon drinkwater en een stijgende zeespiegel. Als je dat niet kunt erkennen, kun je die grondoorzaken niet aanpakken en kun je ook niet een beter migratie- en vluchtelingenbeleid voeren. Daar gaan de heer Wilders en ik het niet over eens worden. Juist vanwege klimaatverandering moeten we investeren en ook landen in Afrika helpen om klimaatverandering tegen te gaan en zich aan te passen aan de klimaatverandering die toch al gaande is.

De **voorzitter**:

De heer Wilders tot slot.

De heer **Wilders** (PVV):

Mevrouw de voorzitter, dat is gewoon geen antwoord. Ieder jaar komt er een stad als Dordrecht aan migratie bij in Nederland. In de afgelopen tien jaar hebben we er twee keer een stad als Amsterdam aan inwoners bij gekregen door migratie. Natuurlijk, die mensen hebben een huis nodig, die mensen hebben een auto, ze stoken hun verwarming. Het is logisch dat meer migratie tot meer uitstoot leidt. Nogmaals, een woning, een auto: ze hebben het allemaal. Ze gebruiken het. En het is ook logisch dat die mensen dat willen gebruiken. Migratie leidt dus in een vol land als Nederland wel degelijk tot gigantisch meer CO₂-uitstoot.

En nogmaals, u kunt er een grapje van maken en erom lachen, maar als u het klimaatprobleem, waar u in gelooft, wilt aanpakken en de groei van de bevolking en de extra uitstoot negeert, houdt u een schijn debat. Ga er eens serieus op in en zeg tegen mij of tegen Nederland: ik accepteer dat en jullie moeten straks allemaal verschrikkelijke maatregelen nemen omdat wij de grenzen open laten staan. Of wees het met mij eens en zeg: een van de belangrijkste maatregelen om het klimaat in Nederland aan te pakken — als je er al in gelooft — is het beperken van de immigratie. Dan hebben we minder mensen hier die huizen, auto's, eten of weet ik wat allemaal nodig hebben.

De heer **Jetten** (D66):

Voorzitter, ik heb de heer Wilders al eerder in dit debat een paar keer horen zeggen dat die statushouders en vluchtelingen van alles gratis krijgen. Ik weet niet of hij weleens in gesprek is geweest met een statushouder die een huis toegewezen heeft gekregen, maar die betaalt daar gewoon elke maand huur voor. Ik kan nog een keer het antwoord geven, maar het is heel simpel. Ja, meer mensen in Nederland betekent meer CO₂-uitstoot, maar de grondoorzaak van de migratie en de vlucht is klimaatverandering en daarom moeten we er als Nederland ook iets aan doen.

De **voorzitter**:

Dank u wel, er is een interruptie van mevrouw Van der Plas van BBB, dan de heer Eerdmans en dan de heer Azarkan. Ik stel voor dat u daarna verder gaat met uw betoog.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):

Dank u wel. Over het klimaat. Iedereen wil wat doen aan het klimaat. Ik denk niet dat er klimaatontkenners bestaan. Kan de heer Jetten uitleggen hoe D66 dat gaat rijmen met het feit dat D66 heel erg inzet op die reductie van de veestapel — dat blijft gewoon een ding — terwijl onze veehouderij hartstikke duurzaam en efficiënt en met een lage ecologische voetafdruk produceert? De heer Jetten weet ook wel dat je voor elke koe die je hier weghaalt, ergens anders drie andere koeien nodig hebt. Wat helpt dat wereldwijd bij het klimaatvraagstuk?

De heer Jetten had het over de natuur die kapotgaat door de stikstofneerslag. Boeren moeten verdwijnen bij natuurgebieden, terwijl er natuurgebieden zijn die floreren ondanks dat daar intensieve veehouderij in de directe nabijheid is. Het Korenburgerveen in Winterswijk bijvoorbeeld. Dat gaat hartstikke goed. Dat natuurgebied heeft ongeveer de hoogste overschrijding qua stikstofneerslag van alle natuurgebieden in Nederland. De natuur floreert daar. Waarom? Omdat er wordt samengewerkt door natuurverenigingen en boeren. Maar D66, en ook andere partijen, willen het liefst al die boeren weg hebben bij die natuurgebieden, omdat ze de natuur kapot zouden maken. Ik zou graag uitleg van de heer Jetten willen hebben hoe hij dat met elkaar rijmt: en het vee weg, en weg bij natuurgebieden.

De heer **Jetten** (D66):

Ja, voorzitter, ik ken dit natuurgebied bij Winterswijk niet, maar het is niet ver bij mij vandaan, dus ik ga een keer kijken. Het is prachtig in de Achterhoek. Ik heb vaker met u

gedebatteerd over het feit dat boeren in Nederland zich de afgelopen decennia al heel vaak hebben moeten aanpassen. U heeft mij weleens gezegd dat er in dit huis te weinig erkenning voor is dat boeren iedere keer weer nieuwe regels opgelegd krijgen, nieuwe technieken moeten introduceren, noem het maar op. Dat is ook heel frustrerend voor boeren, want ze hebben wel degelijk veel gedaan de afgelopen jaren. Het probleem is natuurlijk fundamenteel. We blijven hen maar in die bio-industrie houden. Met steeds weer een nieuwe staltechniek houden we elke keer weer een worst voor bij die boeren: als u nog een keer een enorme hypothek bij de Rabobank aangaat en nog een keer uw stal aanpast, dan komt alles goed. Maar de realiteit is dat ze daardoor vast blijven zitten in een failliet systeem. Het is een systeem waarbij je alleen maar groter, groter, groter moet produceren en je ondertussen als varkensboer nog even veel verdient als twintig, dertig jaar geleden. Volgens mij is het zelfs nog erger in de varkenshouderij. Slechts 10% van zo'n varken belandt uiteindelijk in de portemonnee van die boer en de rest van het geld gaat naar allerlei andere partijen in de voedselketen. We moeten boeren dus helpen om uit dit failliete systeem te komen, door ze te ondersteunen in de omslag naar kringlooplanbouw, zodat ze op een fatsoenlijke manier geld kunnen verdienen. Dat is met minder vee, maar ook met minder impact op natuur, volksgezondheid en noem het maar op, en tegen een eerlijke prijs voor hun voedsel. Dat is het alternatief dat D66 aan boeren biedt.

Mevrouw Van der Plas (BBB):

Ik heb het helemaal niet gehad over een eerlijke prijs voor voedsel. Daar kom ik straks op in mijn inbreng. Ik stel gewoon een compleet andere vraag. U geeft helemaal geen antwoord op mijn vraag. D66 zet heel erg in op reductie van de veestapel. Die moet de helft minder, want dat zou voor het klimaat goed zijn. In Nederland worden met een zeer lage ecologische voetafdruk dierlijke eiwitten gemaakt, zoals vlees, eieren en zuivel, terwijl er ook akkerbouw en fruitteelt plaatsvindt. Dat doen we hier met een lage ecologische voetafdruk, maar je weet dat er elders in de wereld iets voor terugkomt. D66 weet dat gewoon. Wereldwijd stijgt de consumptie van vlees, eieren en zuivel. Dat kunnen we niet leuk vinden, maar dat is gewoon een feit. Je weet dat. Je weet ook dat het de biodiversiteit niet ten goede komt. Landen als China en Oekraïne zijn helemaal niet geïnteresseerd in zoiets als akkerranden. Die gaan gewoon volle bak produceren. We weten dat. Je hebt ook veel meer land nodig voor die koeien. D66 weet dat gewoon. Mijn vraag is de volgende. Wat schieten we er wereldwijd qua klimaat mee op? Daar hebben we het over. Daar heeft de heer Jetten het over. Wat schieten we er wereldwijd mee op? Waarom zouden we niet juist inzetten op die innovaties? En over de bio-industrie die u noemt, wil ik ook wel even duidelijk zijn. De intensieve veehouderij heeft al zo ongelooflijk veel gereduceerd. Je kunt wel zeggen dat het helemaal niets heeft geholpen en dat ze vastzitten in een systeem: de ammoniakreductie in de varkenshouderij is 80% in de laatste dertig jaar. Er is geen enkele sector die zoveel heeft gereduceerd. Dus niet steeds die bio-industrie noemen, want het is gewoon een vals frame. Ik wil gewoon antwoord op mijn vraag: wat schiet Nederland er wereldwijd mee op als de plannen van D66 worden gedrukt om de veestapel te halveren?

De heer Jetten (D66):

Ja, voorzitter, er zit ontzettend veel in deze vraag van mevrouw Van der Plas. Ik heb de neiging om overal antwoord op te geven, maar dat zal ik niet doen. Op de hele wereld zullen landen zich moeten inspannen om de klimaatdoelen te halen. Dat betekent dat in alle landen van de wereld een discussie gaande is over de toekomst van de landbouw. Ja, in China en Oekraïne stoot de gemiddelde boer veel meer uit dan die in Nederland, maar ook daar is het onhoudbaar. Ook daar zal het landbouwsysteem uiteindelijk anders moeten. Wat wij kunnen doen in Nederland, is kijken hoe we het hier zelf verder kunnen verbeteren. Dan zeg ik dit: de impact van de huidige manier van voedsel produceren in Nederland op onze eigen natuur is te groot. De rechter heeft volgens mij vandaag weer allerlei vergunningen van boeren doorgehaald. We kunnen wel blijven beloven dat het beter wordt als een boer nog een keer gaat innoveren en nog een keer zijn stalsysteem aanpakt, maar het is een failliet systeem. Dat moeten we boeren niet nog een keer aandoen. Het is een heel harde boodschap, maar laten we alsjeblieft zeggen: we gaan met u in één keer een omslag maken naar de kringlooplanbouw. Ja, met minder vee en met meer oog voor de natuur. Dat doen we dan op een manier waarbij de boer ook een betere boterham kan verdienen. Ik vind dat een verantwoordelijkheid van ons als overheid voor die fantastische agrarische sector die we hebben. Landen als China, Oekraïne, et cetera, zullen uiteindelijk volgen.

Voorzitter, ik ben aan het eind van mijn antwoord op dit punt. Ik heb onlangs een ontzettend boeiend stuk over Oostenrijk gelezen. Dat land in de Europese Unie heeft echt het voortouw genomen in de omslag naar biologische landbouw. Het fascinerende is dat het daar de christelijke partijen zijn die vooroplopen om de omslag naar de kringlooplanbouw voor elkaar te krijgen. Dat is omdat de CDU-ministers daar zeggen: we staan naast de boeren; we gaan ze niet langer voorliegen, maar we gaan ze helpen om een toekomstperspectief te krijgen. Dat gun ik de Nederlandse boeren ook.

De voorzitter:

Dank u wel. Mevrouw Van der Plas, tot slot.

Mevrouw Van der Plas (BBB):

Ik heb nog steeds geen antwoord op mijn vraag. U zegt dat er heel veel dingen in uw betoog zitten, maar dat is helemaal niet waar. Ik stel één vraag: wat schieten we er wereldwijd mee op? Daar heb ik geen antwoord op gekregen. Ik concludeer daaruit dat u dat eigenlijk ook niet weet. Over de natuur: er zijn natuurgebieden die het hartstikke goed doen, ondanks het feit dat ze in een stikstofgevoelig gebied liggen. Ik wil dat toch nog aanstippen, want dat zei ik in mijn eerste interruptie. Vandaag is er een onderzoek uitgekomen van een onderzoeker van de Wageningen Universiteit. Daarin staat letterlijk dat het bodemleven in landbouwgrond veel beter is dan in natuurgrasland. Dat heeft hij onderzocht. De heer Jetten roept maar over de boeren. De boeren moeten niet luisteren naar de politiek. De boeren moeten juist niet luisteren naar de politiek. De politiek moet luisteren naar de boeren, want daar zit de praktijk, daar zit de kennis en daar zit de deskundigheid.

De heer **Jetten** (D66):

Ik ben de afgelopen jaren bij veel boerenbedrijven op werkbezoek geweest. Daarbij zeiden jonge boeren vaak tegen mij: de politiek zou meer naar ons moeten luisteren. Het ging dan over een failliet systeem waarmee je geen boterham meer kunt verdienen. Daarom pleit ik voor een omslag naar de kringlooplandbouw. De natuur floreert. We weten dat Nederland niet voldoet aan de richtlijnen van de Europese Unie als het gaat om natuurkwaliteit, waterkwaliteit en noem het allemaal maar op. We zullen daar in de komende jaren fors in moeten investeren.

De heer **Eerdmans** (JA21):

Dat was het blokje klimaat. Volgens mij was u nog bezig met energietransitie. Een van de dwangmaatregelen van D66 rond de energietransitie is het programma over aardgasvrije wijken. Dat kent u vast wel. Dat is namelijk van minister Ollongren. Daar doen 50 zogenaamde proeftuinge-meentes aan mee. Daar moet iedereen van het aardgas af. Kan meneer Jetten mij vertellen hoeveel huizen op dit moment in dat programma van het aardgas gehaald zijn?

De heer **Jetten** (D66):

Nee, dat kan ik niet. Ik weet wel dat dit met vallen en opstaan gaat. Het is een grote operatie. De ene gemeente lukt dit beter dan de andere. Als we in de komende jaren van het aardgas af moeten omdat we minder CO₂ willen uitstoten en omdat we niet meer Gronings gas willen oppompen, dan zullen we een alternatieve warmtebron aan mensen moeten aanbieden. Dat kan niet iedereen voor zichzelf organiseren. Daarom is het goed dat deze proeftuinen in die pilotwijken er zijn, om te kijken hoe dat op een goede manier kan. Hoe leer je daarvan? Vervolgens kun je zo veel mogelijk huishoudens op een goede manier van het aardgas af helpen.

De heer **Eerdmans** (JA21):

Dat is een lang antwoord over meer vallen dan opstaan. Want inderdaad, het lukt niet. Het lukt gewoon niet om die huizen van het gas te halen. Waarom niet? Omdat de mensen het niet willen. Ze staan er niet voor in de rij, ook al worden ze in bepaalde wijken soms bijna omgekocht door de overheid, met: er komt subsidie; wil je alsjeblieft je gasfornuis inleveren? Mensen willen dat niet. Dat blijkt ook uit alle enquêtes: liever niet, en zeker niet als ik ervoor moet betalen. Maar nou komt het. In feite hebben we dan nog het programma bebouwde omgeving. Dat gaat over de rest van Nederland. Dat zijn 7 miljoen huizen die ook allemaal van het gas af moeten. Ik heb de kostprijs daarvan er maar eens even op nageslagen. Dat zijn 7 miljoen huizen keer 40.000 per stuk. Dan zitten we op 300 miljard euro. Ik zie u nog steeds knikken. Ik denk dan: dat is gelijk aan het bedrag dat we als rijksoverheid vorig jaar in totaal hebben uitgegeven. Dus D66 zegt: we gaan alle huizen gedwongen van het gas halen. Die operatie werkt niet als we die met proeftuinen organiseren. Gelukkig maar, zou je zeggen. Dat wordt afgedwongen in de rest van Nederland, met een totaal prijskaartje van 300 miljard. Weet u dat we in Rotterdam een professor hebben die we de "klimaatgoeroe" noemen? Dat is professor Jan Rotmans. Ik zie de minister van Volksgezondheid knikken. We kennen hem. Hij heeft geprobeerd zijn eigen huis van het gas te halen en het lukte hem niet. Hij zegt: ik heb er €40.000 in gestoken en het is

nog steeds niet gelukt. Kortom, hoe denkt u nu deze luchtballon, deze groene ballon van D66, omhoog te laten komen, terwijl iedereen weet dat die ballon vroeg of laat wordt doorgeprikt?

De heer **Jetten** (D66):

Voorzitter. De heer Eerdmans zegt: mensen zitten er totaal niet op te wachten. Er zijn ook voorbeelden waar het inmiddels ontzettend goed gaat. In Nijmegen, in de wijk Jerusalem, hebben bewoners zich lang verzet tegen het van het aardgas afgehaald worden. Daar zijn de woningen nu opgeknapt en zijn de mensen aangesloten op een warmtenet. De mensen zijn daar nu hartstikke tevreden mee. Dus het kan wel.

Maar ik moet toegeven dat dit misschien wel het moeilijkste deel van het Klimaatakkoord is. Wij weten eigenlijk heel goed wat er moet gebeuren in de industrie, in de landbouw en op het vlak van de mobiliteit. In de gebouwde omgeving is het gewoon ingewikkelder. Ik kom bij mensen achter de voordeur. Het is een enorme omschakeling van het huis. Nu vraagt het inderdaad nog forse investeringen. Die proeftuinen zijn er onder andere voor bedoeld om de kosten naar beneden te krijgen. Ik ga zo meteen nogmaals pleiten voor het fors ophogen van de klimaatambities in Nederland, maar ik vind dat wij dit vooral moeten doen voor de industrie, de mobiliteit, de elektriciteitsproductie en de landbouw. Bij de gebouwde omgeving zouden wij, juist omdat het daar nu nog met vallen en opstaan gaat, de ambities voorlopig even moeten houden zoals ze zijn, zodat wij dat op een verstandige manier kunnen doen.

De **voorzitter**:

De heer Eerdmans tot slot.

De heer **Eerdmans** (JA21):

Veel mensen zitten er niet op te wachten, maar als ze zien wat hun energierekening wordt, omdat de gasprijs omhooggaat, omdat we geen gas meer willen hebben, dan zijn ze nog veel verder van huis. Kijk dus naar de alternatieven. Kijk naar de innovaties in de industrie. Prima. Daar valt misschien winst te halen. Maar dit doe je mensen aan. Dit wordt een aanslag. De energiearmoede is niet voor niets een term die in Duitsland al opgeld doet. De mensen worden gewoon arm van deze ambities, omdat het de mensen op hoge kosten jaagt.

De heer **Jetten** (D66):

Ja, maar juist vanwege die stijgende gasprijs is het ook belangrijk om huizen van het gas af te halen. Mijn tegenvraag aan de heer Eerdmans zou eigenlijk zijn: wilt u dan langer blijven pompen in Groningen? Dat willen wij volgens mij in deze Kamer ook niet meer. Wij hebben hier de keuze gemaakt dat wij vanwege de aardbevingen in Groningen gaan stoppen met het winnen van aardgas. Dan zullen we ook als overheid een alternatief moeten bieden om je huis te verwarmen.

De **voorzitter**:

U krijgt even de gelegenheid om te reageren, omdat u direct werd aangesproken.

De heer **Eerdmans** (JA21):

Start met kernenergie. Dat is de oplossing. Het is een schone vorm van energie. Heel veel wetenschappers zeggen — daar hebben wij al vele discussies met links over gehad en daar begint eindelijk wat gezond verstand door te dringen — dat het een schone vorm van energie is. Het afval is goed op te slaan. Er zijn allemaal spookverhalen over kernenergie, die zelfs door mensen ter linkerzijde zijn ontkracht. Het is een manier waarop je op duurzame wijze in de toekomst je energievoorraad aanzienlijk kunt verhogen, zonder windmolens die het hele landschap vervuilen. We hebben al mooie centrales staan. Er kan er gemakkelijk een bij. Ik hoop dat het kabinet daarop gaat reflecteren; ik zal het kabinet daar zeker naar vragen in mijn bijdrage. Meneer Jetten, neem alsjeblieft voor waar aan: energie wordt kernenergie.

De **voorzitter**:

Dank u wel. Ik geef het woord aan de heer Klaver van GroenLinks.

De heer **Jetten** (D66):

Ik probeer ondertussen te bedenken hoe je een huis verwarmt met kernenergie.

De heer **Klaver** (GroenLinks):

Voorzitter, het ging vandaag heel even over het document dat deze zomer is opgeleverd door de VVD en D66. Eén groot thema ontbrak daar, te weten stikstof. Toen ik daarnaar vroeg, was het antwoord: daar is het demissionaire kabinet mee bezig, dus dat zie je op Prinsjesdag. Vol verwachting heb ik alle stukken gelezen. Misschien heb ik iets overgeslagen, maar ik zie niks over een extra aanpak om de stikstofcrisis aan te pakken. Kan de heer Jetten mij uitleggen waarom niet?

De heer **Jetten** (D66):

Ja, voorzitter, dat scheelt mij een stukje spreektekst. Ik zou de vraag naar het kabinet willen doorgeleiden. Ook vandaag zijn er weer rechterlijke uitspraken gedaan die gewoon vergunningen doorhalen. Dat laat zien dat de stikstofcrisis groot is en dat hetgeen wij doen nog onvoldoende is. Dat zal extra inspanningen vragen. Als de formatie langer voortduurt, zal heel Nederland naar dit demissionaire kabinet gaan kijken om toch meer te doen op stikstofgebied. Wij hebben in de kranten al van alles gelezen over waar het kabinet mee bezig zou zijn. Verstandige dingen las ik daar, zoals gerichte uitkoop van piekbelasters rondom natuurgebieden. Ik ben erg benieuwd hoe het daarmee staat en wanneer we eventuele nieuwe plannen van het kabinet kunnen verwachten.

De heer **Klaver** (GroenLinks):

Nou, voorzitter, ik was deze zomer mild toen het stuk kwam, omdat ik begreep dat het zo acuut was dat wij eigenlijk niet konden wachten op een nieuw kabinet. Het demissionaire kabinet zou dus met plannen moeten komen. Maar die mildheid is er nu niet meer. Ik zou willen dat dit tijdens de formatie was opgelost. Maar zolang het CDA en de VVD niet met ons, of met wie dan ook in deze zaal, willen spreken om tot een kabinet te komen, moet het hier in het parlement

gebeuren. Dat betekent dat we de doelstelling moeten ophogen. Het CDA heeft in de landbouwwisje opgeschreven dat we naar 50% reductie moeten in plaats van 30%. Dat is winst. Ik dacht: dat gaat dit kabinet gelijk doen. Maar dat is niet gebeurd; we moeten daar als Kamer het initiatief toe nemen. Hetzelfde geldt voor de gerichte uitkoop, waar nu onderzoek naar is gedaan. We moeten deze begrotingsronde deze stappen zetten, want als we dat niet doen, kan er niet gebouwd worden, gaat Nederland op slot en worden vergunningen vernietigd, wat heel veel onzekerheid voor boeren betekent. Kunnen we dit najaar samen optrekken om dit probleem op te lossen, want dit kabinet doet er niets aan?

De heer **Jetten** (D66):

Voorzitter, het kabinet is bezig. Mijn vraag zou zijn: wanneer kunnen wij daar nieuwe voorstellen voor verwachten? Ik vind stikstof overigens een mooi voorbeeld van hoe we met deze Kamer, of eigenlijk met de vorige Kamer, politieke verschillen toch hebben kunnen overbruggen. Ik weet niet meer precies welke partijen daar allemaal bij betrokken waren, maar volgens mij waren dat het CDA, de VVD, de ChristenUnie, D66, SP, SGP en 50PLUS. Zij hebben vorig jaar een stikstofakkoord gesloten. Er is nu meer nodig, dus wellicht kunnen we de politieke verschillen weer overbruggen om op stikstofgebied nieuwe stappen te zetten.

De **voorzitter**:

De heer Klaver, tot slot.

De heer **Klaver** (GroenLinks):

Onze politieke liefde is een publiek geheim. Als ik nu iets heel kritisch ga zeggen, dan weet u hoe erg ik dat meen, want anders zou ik dat niet doen. Maar je kan niet menen dat die stikstofwet van vorig jaar een mooi voorbeeld was van hoe politieke verschillen werden overbrugd. We wisten toen al, op basis van het advies van Johan Remkes, dat er 50% reductie nodig was, maar er werd 30% reductie afgesproken. Alle experts zeiden toen: deze wet gaat het niet langer dan een jaar volhouden. Dat is gebleken, want die wet houdt het niet langer dan een jaar vol. Er moeten nieuwe aanvullende maatregelen komen. In plaats van naar een politiek compromis zoeken, moeten we gewoon doen wat nodig is. We weten dat al heel lang. Het CDA gaat daarin mee en zegt: 50% reductie is mooi. De volgende stap is dat er voor het gericht uitkopen voldoende budget moet vrijkomen. We kunnen wat mij betreft de begroting van LNV niet afronden alvorens er een oplossing ligt voor de stikstofproblematiek. Ik hoop echt dat we daarop stevig samen kunnen optrekken. Daar is meer voor nodig dan alleen een vriendelijke samenwerking. Het geduld is hier echt op.

De heer **Jetten** (D66):

Het stikstofakkoord van toen was een eerste stap en nog niet genoeg om de stikstofproblematiek helemaal aan te pakken. Waarom ik het wel een goed voorbeeld vond, is omdat politieke tegenpolen toch de verantwoordelijkheid voelden om in ieder geval een begin te maken met de stikstofaanpak. Daar moeten nu flinke scheppen bovenop.

De voorzitter:

Ik kijk even of uw blokje milieu en klimaat klaar is.

De heer Jetten (D66):

Eigenlijk nog niet.

De voorzitter:

Dan vraag ik of de heer Jetten dat blokje kan afmaken en geef ik daarna mevrouw Ouwehand het woord.

De heer Jetten (D66):

Mevrouw Ouwehand vindt het vast niet erg dat ik nog een paar minuten aan het klimaat besteed.

Voorzitter, het roer moet om. We zullen in 2030 60% minder CO₂ moeten uitstoten. We zitten nu op amper 25%. We hebben nog maar acht jaar te gaan. Mensen zelf doen al een deel, maar het gaat nu met name om de industrie en de landbouw. De overheid heeft daarbij te helpen. Ik ben blij dat groene industriepolitiek nu gemeengoed is in deze Kamer. Daar kunnen we dus ook mee aan de slag. Ik wil ook het liefst zo snel mogelijk de plannen en toezeggingen van elke grote vervuiler zien. De overheid kan daarbij helpen. Voor de 30 grote vervuilers sta ik open voor gesprekken over maatwerk, maar alleen met harde toezeggingen van die bedrijven, want er bestaan geen gratis lunches wat dat betreft. De landbouw moet versneld de omslag maken naar kringloop. Wat D66 betreft komt er binnen tien jaar een einde aan de bio-industrie. Dat moet ruimhartig, want boeren kunnen er niets aan doen dat ze in het hamsterwiel van intensivering terecht zijn gekomen.

Onze plannen zijn er niet alleen voor de natuur, maar ook voor de toekomst van boeren. Wij willen dat zij meer verdienen met minder vee. Dat is mogelijk, maar ook noodzakelijk, want de natuur zit wereldwijd in de verdrinking. Driekwart van de insecten is verdwenen. Diersoorten gaan verloren voor volgende generaties en de voedselketen staat onder druk door opwarming van de aarde, die ook nog eens wordt versneld door het verdwijnen van biodiversiteit. Om hier iets aan te doen, wil ik dat Nederland op de grote biodiversiteitsconferentie van de VN in China een koploper is – ik roep de premier daartoe op – zodat we internationaal afspraken kunnen maken die we op nationaal niveau kunnen uitvoeren.

De klimaatambitie kan alleen slagen als die gepaard gaat met een sociale ambitie. We hadden het daar net ook over. Laten we de mensen die in een tochtig huis wonen met een hoge energierekening als eersten helpen. Wie elektrisch wil rijden, moet dat betaalbaar kunnen, ook als je een tweedehandse elektrische auto zoekt. Wie het openbaar vervoer wil gebruiken, moet overal snel en schoon naartoe kunnen.

Laat ik over deze drastische overgang helder zijn. De klimaat- en natuurcrisis kunnen we alleen nog aanpakken zoals de coronacrisis. Dat wil zeggen: zonder omkijken en in het voortdurende besef dat we fouten zullen maken en dat het soms verschrikkelijk duur zal zijn. Maar als we falen, is de prijs vele malen hoger dan hetgeen we nu nog makkelijk kunnen opbrengen met onze goedgevulde portemonnee. Als we slagen, kunnen we beter leven, veiliger zwemmen,

schoner ademen, rijker leven en comfortabeler wonen dan we ooit hebben gedaan.

Mevrouw Ouwehand (PvdD):

Ik hoorde de D66-fractie zeggen dat ze de behoefte heeft om te applaudisseren, dus ik dacht: ik geef dat meteen door aan de fractievoorzitter. Op zichzelf is de analyse mooi, net als de warme woorden voor natuur en klimaat, maar ik kwam een paar minuten geleden naar voren rennen, omdat de heer Jetten na het debat met mevrouw Van der Plas terecht zei dat boeren recht hebben op duidelijkheid, dat ze moeten weten waar ze aan toe zijn. Hij zei: die stikstofwet was eigenlijk wel een mooi politiek succes. Hallo! Die stikstofwet is willens en wetens door deze Kamers aangenomen en gepresenteerd door de minister van Landbouw, terwijl die verkeerde keuzes bevat en te weinig doet. De budgetten die zijn uitgetrokken sturen of dwingen boeren om te innoveren, waardoor ze weer verder aan de leiband van de Rabobank mogen lopen, terwijl we weten dat het onvoldoende is voor de transitie die nodig is. Nu denk ik toch ook een beetje bij D66 – ik dacht dat eerder bij de VVD – dat Nederland niet het vertrouwen in de politiek terugkrijgt door het een te zeggen en het ander te doen.

De heer Jetten (D66):

Ik heb, denk ik, net het verkeerde voorbeeld gegeven. Ik wilde vooral het volgende zeggen. Deze APB gaat, even los van alle inhoudelijke discussies, vandaag en morgen ook over de vraag: lukt het ons in zo'n gefragmenteerd politiek landschap toch om met elkaar goede dingen te doen voor Nederland? Ik krijg er energie van dat dit debat toch meer die kant opgaat dan we van tevoren misschien hadden verwacht. Daarom noemde ik de Stikstofwet van vorig jaar. Toen hebben ook allerlei partijen waarvan je het niet had verwacht, elkaar gevonden. Maar ik ben het helemaal met mevrouw Ouwehand eens dat dat ook een compromis was. Dat was onvoldoende om het in één keer goed te doen. Ik zie haar interruptie nu dus ook als een grote aanmoediging om het dit najaar beter te doen op het stikstofdossier.

Mevrouw Ouwehand (PvdD):

Ik denk echt dat we het ons echt niet nog een keer kunnen veroorloven om dit boeren aan te doen. De heer Jetten zei dat terecht tegen mevrouw Van der Plas. Dat betekent dat we niet moeten buigen voor de druk dat ze er geen zin in hebben bij de VVD of het CDA; ik weet niet wie het was. D66 heeft minder dieren voorgesteld. Die kant moet je echt op als je problemen fundamenteel wilt oplossen. Een politiek compromis dat geen antwoord is op die onwijze uitdaging waar iedereen voor staat, en boeren niet in de laatste plaats, is niet het antwoord. We zullen eerlijk moeten zijn en – daar spreek ik D66 ook op aan – we moeten boeren beschermen tegen oneerlijke concurrentie van buitenaf. Dat betekent: geen nieuwe vrijhandelsverdragen, als dat betekent dat de Europese grenzen opengaan voor producten die boeren in Nederland en Europa niet onder die omstandigheden mogen produceren. Die helderheid zou ik dus graag willen hebben. Dan zouden we vandaag kunnen concluderen dat we met D66 inderdaad die stap vooruit kunnen zetten. Dan hopen we dat we daar een meerderheid voor vinden.

De voorzitter:

Dank u wel. De heer Jetten en dan vervolgt u uw betoog.

De heer Jetten (D66):

Ik ben zelf blij met het initiatief van mevrouw Kaag, toen nog minister van Buitenlandse Handel, en de Fransen: als Europa nieuwe vrijhandelsverdragen sluit, moeten die duurzame afspraken daar veel ambitieuzer in, onder andere voor betere bescherming van voedselproductie in Europa. Dat deel ik dus zeer met haar. Maar toch ook even over het glas halfvol, ook in de discussie over stikstof en de toekomst van de landbouwsector. Het was volgens mij Derk Boswijk van de CDA-fractie die als kersvers Kamerlid — dat vond ik echt heel dapper — ambitieuze landbouwplannen van het CDA presenteerde die echt een breuk zijn met het verleden. Daar put ik de hoop uit dat we in deze Kamer de komende jaren met elkaar goede voorstellen kunnen maken voor de toekomst van de landbouwsector in Nederland.

De voorzitter:

Dank u wel. U vervolgt uw betoog.

De heer Jetten (D66):

Voorzitter. Ik heb gesproken over de drie grote crisissen: de kansencrisis, de wooncrisis en de klimaat- en natuurramp. Maar ik wil ook nog stilstaan bij een compleet ander onderwerp. Begin deze maand bracht de Surinaamse president Santokhi een historisch bezoek en ontmoette hij ons parlement in de Ridderzaal. De president sprak indrukwekkend over de relatie tussen Nederland en Suriname en over de geschiedenis die onze landen delen. Ik citeer: "De banden tussen onze landen zijn historisch. We zijn eeuwenlang met elkaar verbonden, zelfs in een relatie die gekenmerkt moet worden door zwarte bladzijden in ons beider geschiedenis."

Voorzitter. Dit is een geschiedenis waar wij ons nog altijd rekenschap van moeten geven. In eerdere debatten heb ik aandacht gevraagd voor de manier waarop het slavernijverleden en de koloniale geschiedenis doorwerken in de hedendaagse samenleving; hoe slavernij en de koloniale periode patronen van stereotypering, discriminatie en institutioneel racisme hebben doen voortkomen, wat tot op de dag van vandaag leidt tot minder kansen voor veel Nederlanders.

Voor mij zijn het historische bezoek van president Santokhi en het rapport van de adviesgroep slavernijverleden een nieuwe aanleiding om die geschiedenis zo snel mogelijk recht te doen. Daarom doe ik tijdens deze Politieke Beschouwingen opnieuw een oproep aan alle collega's in deze zaal. Als Nederland zijn excuses aanbiedt voor onze rol in het slavernijverleden, kan dat het begin zijn van heling van wonden. Het kan de basis zijn voor een toekomst waarin we elkaar liefhebben, elkaar vertrouwen en elkaar sterker maken.

Voorzitter. Tot slot. Ik heb vandaag in de milieutraditie van mijn partij lang stilgestaan bij wat we kunnen doen om de dreigende klimaat- en natuurramp te voorkomen. Dat is voor mij in letterlijke zin fundamenteel. Bij een gebrek aan kabinetsbeleid om algemeen te beschouwen, heb ik de kans aangegrepen om specifiek te zijn. Rijksbouwmeester Floris Alkemade vraagt in zijn essay De toekomst van Nederland

of wij sterk genoeg zijn om in onze eigen tijd te leven. Waarmee hij bedoelt: kunnen we op tijd van richting veranderen? Laten we die vraag in dit parlement beantwoorden. Wat mij betreft kan dat alleen maar met één woord, namelijk "ja".

De voorzitter:

Dank u wel. Er is nog een interruptie van de heer Azarkan en daarna van de heer Van der Staaij. Eerst de heer Azarkan van DENK.

De heer Azarkan (DENK):

D66 spreekt veel over diversiteit, over het tegengaan van discriminatie en ongelijkheid. De heer Jetten en ik hebben samen het voorstel ingediend voor de aanstelling van een nationaal coördinator racisme- en discriminatiebestrijding. Die gaat er komen. Nu staat er in de stukken en ook in de beantwoording door minister Ollongren van D66 dat zij 2 miljoen euro uittrekt. Maar onderzoekers zeggen dat als je echt iets wil kunnen doen, 5 miljoen euro structureel noodzakelijk is. Is de heer Jetten bereid om dat bedrag van 2 miljoen euro samen met DENK te verhogen naar 5 miljoen structureel?

De heer Jetten (D66):

Ik ben blij dat die coördinator er eindelijk gaat komen. Ik heb inderdaad ook gezien dat het budget voor die nationaal coördinator wordt gezien als nog te beperkt. Opschroeven lijkt me verstandig. Of we dat nu al kunnen regelen, weet ik niet. Anders ga ik graag op latere momenten met de heer Azarkan daaraan trekken en sleuren. Als je discriminatie en institutioneel racisme echt wil uitbannen, moet je echt op allerlei vlakken aan de slag, zoals ook staat in het rapport van de adviesgroep slavernijverleden. Zo'n nationaal coördinator is één ding — dat moet iemand zijn die ook kan doorzetten en ingrijpen als het nodig is — maar het vraagt ook betere voorlichting op scholen, een hardere aanpak van makelaars, al die plekken waar ook de heer Azarkan continu probeert discriminatie te bestrijden. Dus hoe meer we kunnen doen, hoe beter. Ik ga met hem kijken op welk moment we dat kunnen regelen.

De heer Azarkan (DENK):

Blij toe, want ik zelf heb namelijk geleerd van een van de vorige ministers, de heer Donner: geloof nooit mijn woorden, maar geloof mijn begroting. Als ik naar de heer Jetten kijk, denk ik: er moet nog veel meer gebeuren. Ik ben daar ook voorstander van, want veel te veel mensen hebben er last van. Het Sociaal en Cultureel Planbureau heeft het over 3,7 miljoen Nederlanders, dus in die zin is 2 miljoen dan 0,00005de van de begroting. Nogmaals, voor de mensen thuis, als we hier spreken over beleidsarm of beleidsrijk zegt dat niets; er wordt gewoon 353 miljard euro uitgegeven aan allerlei plannen. In die 353 miljard kunnen wij samen toch een paar miljoen vinden voor het bestrijden van het grote probleem van discriminatie, racisme en ongelijkheid, zeg ik tegen de heer Jetten via u, voorzitter.

De heer Jetten (D66):

Mijn collega Salima Belhaj, de woordvoerder voor discriminatie in de fractie, kijkt mij aan. Zij neemt denk ik de hand-

schoen wel met u op om te kijken of we in die 353 miljard nog wat kunnen vinden.

De voorzitter:

Dank u wel. De heer Van der Staaij van de SGP en dan mevrouw Marijnissen van de SP.

De heer Van der Staaij (SGP):

De heer Jetten heeft door alle thema's heen laten merken dat hij het betreurt dat er nog geen nieuw kabinet zit en dat we nog met een demissionair kabinet spreken. Het kan voor kijkers een beetje overkomen alsof hij dat op een toontje zegt waarop je op het vakantieadres zegt: "Wat jammer dat het zulk regenachtig weer is. Dat overkomt ons." Maar D66 is wel een hoofdrolspeler, ook in de hele kabinetsformatie. Mijn vraag is: hoe kijkt u er nu zelf op terug dat deze thema's die u nu allemaal benoemt, nog steeds onvoldoende uit de verf zijn gekomen, ook door toedoen van D66? En wat kan D66 doen om de formatie nu te versnellen?

De heer Jetten (D66):

Een terechte vraag, denk ik, van de heer Van der Staaij. Ik heb het gisteren na de troonrede ook tegen journalisten gezegd: ik ben er zelf ook gefrustreerd over dat we op dit punt staan. Ik ben blij dat dat tussen de regels door is overgekomen. We hebben in de zomer met dat document op hoofdlijnen laten zien dat je op veel van die inhoudelijke onderwerpen echt wel de brug met elkaar kan slaan. De heer Van der Staaij zal, net als andere partijen die met ons over dat document op hoofdlijnen hebben gesproken, allerlei ideeën hebben over hoe dat beter kan. Helaas is het niet gelukt om vanuit dat stuk al tot onderhandelingen te komen voor een meerderheidskabinet.

Nu zijn we met informateur Remkes aan het kijken of, en zo ja hoe, je alsnog met een minderheidskabinet aan de slag kan. Maar voor mij hebben vorige week en het debat van vandaag wel bewezen dat een minderheidskabinet alleen zinnig is als je een constructieve en vruchtbare samenwerking met de Kamer kan vormgeven. Dat vraagt iets van ons als D66, van de VVD en het CDA, maar ook van de andere constructieve krachten in deze Kamer. Ik zal in ieder geval persoonlijk mijn best doen om ook in de komende week te kijken hoe we toch tot die doorbraak kunnen komen, zodat we zo snel mogelijk gaan formeren en zo snel mogelijk een nieuw regeerakkoord hebben. Dan hoef ik niet meer zo'n urgentieverhaal te houden, maar kan ik het er vooral over hebben of dat nieuwe regeerakkoord goed genoeg is.

De heer Van der Staaij (SGP):

Het viel mij ook op dat de medische ethiek niet zo'n urgent punt was in het betoog van de heer Jetten. Dat herken ik ook, want dat zei mevrouw Kaag ook nog voor de verkiezingen. Ze zei toen: dat is niet top of mind bij mensen. Hoe kan het dan dat het later in de formatie zo'n belangrijk punt was om wel te zeggen: we willen zelfs niet met de Christen-Unie praten over de onderwerpen waar u nu zo veel over spreekt?

De heer Jetten (D66):

Ik zou graag met de ChristenUnie willen praten. Ik zie allerlei varianten van coalities vormen waar zowel D66 als de ChristenUnie onderdeel van uitmaakt. Dan zullen we met elkaar een manier moeten vinden om ook met dit soort thema's om te gaan, waar we overduidelijk enorm van mening over verschillen. Ik heb me nu gefocust op thema's die echt terugkomen in de begroting voor 2022. Maar ik vind zelf ... Alexander Pechtold zei dat laatst heel treffend bij ik dacht het tv-programma Jinek. Wij hebben vaak de neiging om te denken dat thema's over medische ethiek en emancipatie nooit urgent genoeg zijn om bovenaan de agenda te zetten, omdat er altijd wel een andere brand is die je moet blussen. Maar als je vergeet om te blijven werken aan thema's als emancipatie en medische ethiek, dan kom je als land op een gegeven moment op enorme achterstand te staan en ben je niet bezig om ieder individu de vrijheid te geven om zijn leven vorm te geven. Juist omdat we ook op thema's als medische ethiek, bijvoorbeeld een voltooid leven of de toekomst van de embryo- en abortuswet, een fatsoenlijk maatschappelijk debat met elkaar willen, vond ik het in ieder geval vanuit D66 belangrijk om die onderwerpen een nadrukkelijke plek in dat hoofdstuk te geven, maar wel in de wetenschap dat dat slechts het begin is van heel veel debatten in deze Kamer en in de samenleving.

De voorzitter:

De heer Van der Staaij, tot slot.

De heer Van der Staaij (SGP):

Tot slot. Inderdaad, als ik het goed zie — ik volg andere partijen altijd met belangstelling — zijn dat ook nog onderwerpen van debat binnen een fractie als D66 zelf. In de zomer zag ik in het blad van het wetenschappelijk instituut dat Paul Schnabel zegt: er is geen voltooidlevenwet nodig. Gisteren hoorde ik Terlouw nog zeggen: ja, ik heb daar ook grote aarzelingen bij. Dat is dan een thema dat zelfs binnen uw eigen fractie verdeeld ligt. Ik zou de volgende oproep doen. Laten we vooral kijken, ook bij de kabinetsformatie, naar thema's die wel breed leven, waarvan wel wordt gezegd: daar moeten we een punt maken. Want al te veel uitsluiten kunnen we ons toch in deze tijden niet veroorloven.

De heer Jetten (D66):

Ik ben blij dat de heer Van der Staaij het blad Idee aanhaalt van ons wetenschappelijk bureau, de Van Mierlo Stichting. Het laatste nummer, van kort voor de zomer, stond voor een heel groot deel in het teken van zelfbeschikking en de discussie rondom de euthanasiewet en de initiatiefwet voltooid leven. Het klopt, daar ziet u ook enorme verschillen van mening binnen D66. Ik vind het geweldig dat dat bij ons in de partij kan en dat je zeker op zo'n belangrijk thema echt kan schuren in het debat binnen de partij. Zo hoort het ook als het gaat om leven en dood. Ik kan even niet meer de exacte formulering uit het document op hoofdlijnen terughalen, maar daarin hebben we gesteld — ik doe het dus even in mijn eigen woorden — dat onderwerpen die gaan over medische ethiek en die gaan over en leven en dood ten eerste een goed maatschappelijk en politiek debat behoeven, maar dat we ook iedereen de vrijheid moeten geven om zelf te oordelen over dat soort wetsvoorstellen.

Zo hoop ik dat we de komende jaren ook in dit huis met elkaar kunnen omgaan. Ik heb zelf een initiatiefwet om de abortuswet aan te passen, om de bedenktijd voor vrouwen te schrappen. Er ligt een initiatiefwet over voltooid leven van D66. Wat mij betreft gaan we die wetsvoorstellen hier zeer zorgvuldig met elkaar bediscussiëren en ik zou het heel logisch vinden als in alle fracties Kamerleden vrij zijn om daar een individuele afweging over te maken, omdat het zulke zware onderwerpen zijn.

De voorzitter:

Dank u wel. Dan geef ik tot slot aan mevrouw Marijnissen van de SP en dan gaan we naar de heer Heerma.

Mevrouw Marijnissen (SP):

Dank u wel, voorzitter. In de coronacrisis hebben bedrijven natuurlijk veel steun ontvangen van de belastingbetaler, met name om banen overeind te houden. Nu gaat het met heel veel van die bedrijven weer goed en die maken weer veel winst. Zou u het dan eerlijk vinden als een groot deel van die winst weer terug zou gaan naar de samenleving, die immers die bedrijven ook overeind heeft gehouden?

De heer Jetten (D66):

Ik vind dat een interessante gedachte. Veel partijleiders, lijsttrekkers, hebben in de campagne gepleit voor bijvoorbeeld een crisishelling of hoe dat dan ook werd genoemd. Je kunt ook de komende jaren discussiëren over hoe we omgaan met de hoogte van onze belastingen, over of je op die manier het bedrijfsleven iets terug kan laten doen voor de enorme coronasteun die ze hebben gehad. Ik sta er zeer voor open voor om daar de komende tijd met elkaar over van gedachten te wisselen. De andere kant van de medaille is natuurlijk wel dat we ook ondernemers hebben in Nederland die nog met grote problemen zitten door de coronapandemie, vaak kleinere ondernemers met schulden, belastingschulden, et cetera. Daar moeten we dan denk ik ook een oplossing voor vinden. Maar waar het gaat om Booking.com, KLM en andere grote bedrijven die vele, vele miljoenen euro's coronasteun hebben gekregen, vind ik het niet meer dan terecht om de komende tijd ook met elkaar te kijken of zij, nu het weer beter gaat, wat terug kunnen doen.

Mevrouw Marijnissen (SP):

Dat lijkt mij uitstekend om te doen. Het is natuurlijk wel zo dat mensen daar op dit moment nog niks aan hebben. Mensen hebben überhaupt niks aan dit demissionaire kabinet, hebben we gisteren in de Troonrede gehoord. Het minimumloon bijvoorbeeld. Daar ging het in de campagne veel over: niks over gehoord; het gaat niet omhoog. De cruciale beroepen. De koning had er mooie woorden voor: bedankt. Dus na het applaus ook een bedankje van de koning, maar er wordt niet extra geïnvesteerd in zorg, onderwijs en noem het allemaal maar op. En zo kan ik nog wel even doorgaan: de pensioenen groeien niet mee, stijgen niet mee met de prijzen, terwijl het economisch goed gaat. Dan is het toch extra wrang, zo vraag ik aan de heer Jetten, dat op het moment dat het slecht gaat de samenleving wel goed genoeg is om steunmaatregelen te betalen, maar dat er op het moment dat het weer goed gaat niks gebeurt met de winstbelasting? Dat is toch het makkelijkste om te rege-

len? We zouden toch die winstbelasting wat kunnen verhogen om ervoor te zorgen dat die bedrijven ook nu hun eerlijke deel betalen?

De heer Jetten (D66):

Dat is een van de dingen die dan ook door mijn hoofd gaan. Het is natuurlijk wel zo dat dit kabinet driedubbel demissionair is, zoals ik in het begin van mijn betoog zei. Dit soort discussies horen echt thuis aan de formatietafel. Ik sta er dan zeer voor open om ook dit soort oplossingen met elkaar te vinden. Ik zie mevrouw Marijnissen een beetje zuchten van "we gaan het weer hebben over die formatie", maar ik zou dan eigenlijk de bal willen terugkaatsen. De SP-fractie heeft de afgelopen tijd ook niet enorm geholpen om de kabinetsformatie een beetje te versnellen. U heeft tegen de aanstelling van mevrouw Hamer gestemd. U heeft tegen de tweede aanstelling van mevrouw Hamer gestemd. U heeft in het vorige debat tegen de motie van de heer Rutte gestemd om informateur Remkes te benoemen en u stemde ook tegen de motie van de heer Wilders voor nieuwe verkiezingen, maar ik heb in het vorige debat geen motie-Marijnissen gezien over hoe we dan wel uit deze impasse moeten komen. Over heel veel van uw inhoudelijke punten denk ik "nou, interessant en laten we kijken hoe we daarmee verder kunnen", maar dan zou ik u ook willen uitdagen om te zeggen wat de SP kan doen om die formatie een beetje vlot te trekken en snel tot een nieuw kabinet te komen.

De voorzitter:

Mevrouw Marijnissen, tot slot.

Mevrouw Marijnissen (SP):

Meneer Jetten maakt het aan het eind van zijn termijn wel bont, als u het mij vraagt. Nu gaat hij de SP-fractie verwijten maken. Wij zijn niet een halfjaar bezig geweest, meneer Jetten, met elke dag opnieuw naar buiten lopen en het volk vertellen dat we zo goed bezig zijn langs de lijnen van de inhoud om vervolgens te horen te krijgen dat er over die inhoud nog geen woord is gesproken. Nee, het klopt. Wij hebben het voorstel om mevrouw Hamer op pad te steunen niet gesteund, net zoals we het voorstel om de heer Remkes op pad te sturen niet hebben gesteund. En helaas, zou ik erbij willen zeggen, krijgen we gelijk, want ik kan nog niet erg zeggen dat die formatie ontzettend succesvol is verlopen. Maar vandaag staan wij hier als Tweede Kamer en ook in deze Tweede Kamer is er een politieke meerderheid — nu al, kabinet of niet, demissionair of niet — om die winstbelasting te verhogen. Daarom stelde ik u de vraag of het niet een beetje eerlijk zou zijn om in ieder geval te zeggen dat we voor bedrijven waarmee het nu goed gaat en die ook steunmaatregelen hebben gekregen van de belastingbetaler, de winstbelasting wat verhogen. Dat kunnen wij gewoon als Tweede Kamer regelen. Dan kunt u met een jibak komen over de formatie, maar ik geloof dat wij het gelijk aan onze kant hebben. Het afgelopen halfjaar hebben we gezien dat het nou niet heel erg succesvol is geweest.

De voorzitter:

De heer Jetten tot slot.

De heer **Jetten** (D66):

Het is fijn als je daar gelijk in hebt gekregen, maar de alternatieve route uit deze impasse heeft u ook niet geschetst. Dat is gewoon de oprechte vraag die ik aan de SP heb. Weet je, ik ben ook gefrustreerd dat het zo lang duurt. En ja, ik ben in- en uitgelopen, en dat heeft ook nog niet geholpen. Maar hoe dan wel? Als u het weet, mevrouw Marijnissen, help ons, zodat we weer verder kunnen met elkaar. Dat is echt een oprecht aanbod.

Dan weer over die winstbelasting, want daar begon de interruptie van mevrouw Marijnissen mee. Ik heb al gezegd dat ik het een hele logische gedachte vind dat je van bedrijven die dankzij de coronasteun overeind zijn gebleven, wat extra's vraagt nu het economisch weer beter gaat. In welke vorm we dat het beste kunnen doen en waar je dan die extra opbrengsten aan gaat uitgeven, daar kunnen we het de komende tijd nog veel met elkaar over hebben. Maar de gedachte van mevrouw Marijnissen vind ik heel begrijpelijk.

De **voorzitter**:

Ik geef mevrouw Marijnissen nog even de kans, omdat u haar een directe vraag stelt. Ik zou bijna zeggen: hou er een keer mee op. Mevrouw Marijnissen.

Mevrouw **Marijnissen** (SP):

Ik vind het echt te gemakkelijk van de heer Jetten. Noem mij één uitnodiging die wij van de informateur hebben afgeslagen. Die is er niet. Ik ben op alle uitnodigingen van elke informateur ingegaan. Het waren de op dat moment formerende partijen die er op een gegeven moment geen heil meer in zagen om ons uit te nodigen. Ik heb misschien ook wel een idee hoe dat komt. In de uitgelekte notulen stond onze partij bij mevrouw Kaag op het lijstje, samen met de PVV en Forum voor Democratie, waar ze eigenlijk niks mee te maken wilde hebben. Dus om dan ons te verwijten dat die formatie niet vlot, vind ik niet helemaal fair. We staan hier vandaag juist als Tweede Kamer. Als Tweede Kamer kunnen wij besluiten om bedrijven een eerlijker deel te laten betalen, om de winstbelasting verhogen. Sterker nog, daar is een politieke meerderheid hier voor. Dus ik reken er ook op dat de Tweede Kamer gewoon haar werk doet, zeker in een tijd dat het demissionaire kabinet mensen in Nederland helemaal niks brengt.

De **voorzitter**:

Dank u wel. Dan wil ik de heer Jetten bedanken voor zijn bijdragen en het woord geven aan de heer Heerma voor zijn bijdrage. We gaan even snel schoonmaken. Het woord is aan de heer Heerma van het CDA.

De heer **Pieter Heerma** (CDA):

Nou, we zijn al bij spreker vier!

De **voorzitter**:

Houd moed, zou ik zeggen.

De heer **Pieter Heerma** (CDA):

Altijd! Dank u, voorzitter. "Elke tijd is overgangstijd", zo zei de Koning gister aan het begin van de troonrede. Eind 2019 zei de paus het in zijn kersttoespraak net anders. Die zei: "We leven niet in een tijdperk van verandering, maar we beleven een verandering van tijdperk." De arbeidsmarkt, het klimaat, volkshuisvesting, ondermijning, geopolitieke dreiging: het zijn de uitdagingen van deze tijd. En ze raken allemaal aan die verandering van dat tijdperk. De coronacrisis heeft het afgelopen jaar als een vergrootglas gewerkt voor tegenstellingen in onze samenleving. We zijn steeds hoger opgeleid, maar nog steeds hebben we meer dan twee miljoen laaggeletterden. We zijn digitaal steeds meer verbonden en toch groeit de eenzaamheid. En in het toeslagenschandaal werden duizenden mensen door toedoen van hun eigen overheid in onuitlegbare problemen gebracht.

De Belgische schrijver Jonathan Holslag beschrijft in zijn nieuwste boek hoe de muren die 40 jaar geleden werden afgebroken, nu weer worden opgebouwd, en niet alleen tussen landen, maar ook tussen groepen in onze samenleving. Naar mijn mening is dit het gevolg van een misvatting van de jaren negentig van de vorige eeuw. Toen werd gedacht dat met de overwinning van het Westen, het liberalisme, het einde van de geschiedenis was ingeluid. Holslag zegt: het is onze eigen schuld, want we ontbeerden de wijsheid om de maatschappelijke cohesie in stand te houden. Hiermee echoot hij een wijsheid die de Spaanse filosoof Ortega bijna een eeuw eerder ook al stelde. Hij stelde, in het interbellum tussen de Eerste en de Tweede Wereldoorlog, dat als welvaart en vrijheid te vanzelfsprekend worden, mensen gaan denken dat die welvaart en die vrijheid even natuurlijk en spontaan zijn als een boom of het zonlicht, en dat vergeten wordt dat het moeizaam verworven historische prestaties zijn waar bloed, zweet en tranen voor nodig geweest zijn, maar dat die er ook voor nodig zijn om ze in stand te houden. De afgelopen jaren zien we met elkaar steeds meer de schaduwzijden, de schaduwzijden van doorgeslagen individualisering en neoliberal denken, zoals de bankencrisis, het hyperkapitalisme van machtige techbedrijven en roekeloze private-equityfondsen, de uitputting van de aarde, de verandering van het klimaat, toenemende ongelijkheid op de arbeidsmarkt, een crisis op de huizenmarkt en in de volkshuisvesting, het verlies aan gemeenschapszin, eenzaamheid, een overheid die vastloopt in technocratische bureaucratie en recent de opkomst van polarisatie en identiteitspolitiek. Als CDA'er geloof ik dat visie ertoe doet — hierin verschil ik misschien een beetje van de premier — en daarom wil ik tijdens deze Algemene Politieke Beschuwingen wederom, zoals elk jaar, eerst de visie neerzetten en daarna ingaan op een aantal van die inhoudelijke thema's. Ik geloof daarbij dat vrijheid zonder beperkingen ertoe leidt dat er voor steeds meer anderen juist onvrijheid is. Vrijheid is niet altijd maar doen wat je zelf wilt. Dan eindig je met "ieder voor zich en de staat voor ons allen". Dat werkt niet.

Gelukkig zagen we in de coronacrisis van afgelopen jaar ook hoe groot de behoefte aan gemeenschapszin in de samenleving is. Het ware geheim van de coöperatieve samenleving is dat mensen samen met elkaar de schouders eronder zetten. Het antwoord op de uitdagingen van deze tijd komt dan dus ook uit de kracht van de samenleving. Een overheid kan hieraan bijdragen, maar dat moet wel op een andere manier dan zoals het nu gebeurt, want de laatste jaren zijn groei, rendement en efficiency te belangrijke criteria geworden. De burger is te vaak gezien als klant of als

kostenpost. Zo is gaandeweg algemeen belang veel te vaak vervangen door individueel belang en hebben we regenten vervangen zien worden door technocraten en managers.

Zojuist haalde de heer Jetten Floris Alkemade met zijn boekje *De toekomst van Nederland al aan*. Dat was een fantastisch boekje, dus ik kom er niet omheen om daar ook uit te citeren. Hij zegt in dat boekje: "Daar waar spreadsheets de waarheid in pacht lijken te hebben, wordt het hoofd gebogen en stopt maar al te vaak het denken." In datzelfde boekje zegt hij overigens ook dat Nederland geen bv is en ook niet moet zijn. Ik sluit af met een laatste citaat: "De laatste decennia heeft de overheid vooral de vrije markt aan het woord gelaten en deze houding is ten koste gegaan van maatschappelijke waarden die evenzeer door diezelfde overheid bewaakt moeten worden."

Voorzitter. Bij de verandering van een tijdperk hoort ook een nieuwe horizon. Dat verhaal begint niet bij de opgedrongen keuze tussen markt en overheid. Dat verhaal begint in de samenleving. Zijn we bij de fundamentele vraag wie we willen zijn en wat ons bindt, los zand dat zijn eigen weg zoekt of zijn we een gemeenschap van mensen die bij elkaar horen, met elkaar verbonden zijn en elkaar nodig hebben? Ik geloof het laatste. Vrijheid is niet: doen wat je zelf wil. Het is een balans tussen autonomie en zelfbeperking. Vrijheid is geen afwezigheid van plichten naar elkaar toe, maar de vrijheid om goed te doen voor jezelf en voor anderen en om voor anderen te zorgen. Niet samen voor ons eigen, maar samen voor elkaar. Juist die verbinding in de vorm van wederkerigheid, verantwoordelijkheid en solidariteit kan het vertrouwen in de samenleving herstellen. En dan zullen we als één gemeenschap alle uitdagingen aankunnen. Juist in een plurale en veelkleurige samenleving hebben we vaste grond nodig of gedeelde waarden en gemeenschappelijke instituties. Dat plaatst de samenleving boven de overheid en boven de markt en geeft de burgers meer ruimte om met elkaar vorm te geven aan een goed leven.

Mijn inleiding is bijna klaar. Ze duurt vrij lang, dat geef ik toe. Maar daar had Asscher in 2019 ook al last van. Op deze plek — niet helemaal op deze plek, maar wel achter dit kathedraal — sprak ik vorig jaar over de coöperatieve samenleving, een samenleving waarin mensen met elkaar gezond voedsel inkopen, samen kinderen opvangen, samen duurzame energie opwekken, voor elkaar zorgen en samen nieuwe woonprojecten voor ouderen uit de grond stampen. In deze gemeenschappelijke, zichzelf organiserende initiatieven ligt de toekomst. Zij vervullen dezelfde rol als de kerk, de vakbond en de ANWB altijd al deden. Het is het cement tussen de stenen, een netwerk waar mensen op terug kunnen vallen, waarmee ze elkaar kunnen helpen, betekenis vinden en zich thuis kunnen voelen. En dat niet omdat het moet van de overheid en ook niet omdat het via de markt wordt betaald, maar omdat wij als mensen elkaar gewoon nodig hebben. Het is een tijdperk voorbij de individualisering. Het is een samenleving die recht doet aan mensen en hun onderlinge relaties, en waarin vrijheid en verantwoordelijkheid onlosmakelijk verbonden zijn. Het is een nieuwe balans tussen samenleving, markt en overheid, met een krachtige ondersteuning van die coöperatieve samenleving. Die ligt in het verenigingsleven, in het maatschappelijk middenveld. Ons wetenschappelijk instituut — dat van D66 werd ook aangehaald, dus ik doe het ook maar even — schreef onlangs dat het gaat om recht doen aan elkaar, gezond leven en verschil verbinden, om samen verantwoordelijk te zijn voor Nederland.

Dit is een verandering die we niet in één dag tot stand brengen. Dat lukt niet met een paar moties in de tweede termijn, hoewel we in dit debat gezien hebben dat daar wel kansen liggen. Maar ik geloof echt dat deze verandering van tijdperk, deze revolutie, al gaande is in de samenleving. De vraag is aan de orde of het ons lukt om dat een handje te helpen.

De voorzitter:

Er zijn twee interrupties, van de heer Klaver en van mevrouw Ploumen.

De heer Pieter Heerma (CDA):
Hij wil steeds als eerste, hè.

De heer Klaver (GroenLinks):

Ik heb een tijdje bij het CNV mogen werken, een prachtige club. Ik heb daar kennis mogen maken met het christelijk-sociaal denken. De afgelopen jaren heb ik weleens gedacht: waar is het CDA naartoe bewogen? Ik zag daar weinig van terug. Maar dit verhaal, werkelijk waar, oprecht gemeend: prachtig! Dit is voor mij waar het CDA in de kern voor staat, als het al aan mij is om daar iets over te zeggen, namelijk in het midden en in het hart van de politiek, met oog voor de samenleving, waarbij het niet alleen gaat over de markt maar juist over de gemeenschap, over hoe we samen deze samenleving maken. Ik heb eigenlijk één hele concrete vraag: dit verhaal gehoord hebbende, meneer Heerma, wanneer gaat u met de PvdA en GroenLinks om tafel om te onderhandelen over een nieuw kabinet, om vorm te geven aan deze visie?

De heer Pieter Heerma (CDA):

Toen de heer Klaver met zijn vraag begon en ik de complimenten hoorde, vermoedde ik al waar de vraag heen ging. Als eerste moet ik zeggen, en dat is niet om flauw te doen, dat dit verhaal voor mij geen nieuw verhaal is. Ik heb vorig jaar bij de Algemene Politieke Beschouwingen een verhaal gehouden dat in deze lijn ligt, en het jaar daarvoor ook. Dus als de heer Klaver aangeeft dat hij dit nooit gehoord heeft, dan heeft hij ofwel niet goed naar mij geluisterd ofwel ik heb gefaald in het overbrengen ervan. Maar dit is een visie op basis waarvan ik al jarenlang politiek bedrijf.

Dan die formatie. Daarvoor geldt dat de situatie waarin we nu zijn beland, een gevolg is van de positionering van tal van partijen, die allemaal begrijpelijk vanuit hun eigen perspectief keuzes gemaakt hebben. Dat geldt ook voor het CDA, en ik sta achter die keuze. Maar er zijn ook andere partijen die keuzes gemaakt hebben. Die hebben tot een impasse geleid. Die impasse was dat er geen meerderheid gevormd kan worden. Op dit moment is informateur Remkes aan het kijken of en hoe er een minderheidskabinet te vormen is. Dat ligt nu even stil door de Algemene Politieke Beschouwingen, maar ik hoop dat we daar volgende week vruchtbaar met elkaar in door kunnen gaan.

De heer Klaver (GroenLinks):

Ik zal er geen formatiedebat van maken, maar als je deze visie hoort over waar het heen moet met Nederland, dan vraagt dat niet om samenwerking van het CDA met de VVD

maar om samenwerking van het CDA met linkse partijen hier in het parlement. Je zou bijna zeggen: waar hebben we de VVD nog voor nodig in een volgend kabinet? Maar het gaat erom dat we die stappen zetten.

Het klopt inderdaad dat de heer Heerma vaker over deze visie heeft gesproken. Ik heb van de heer Hoekstra een heel ander geluid, een stuk rechtser geluid, gehoord in de campagne. Ik zie daar nu aanpassingen in komen. Mijn vraag aan de heer Heerma is dan ook: wat gaan we deze begroting dan nog doen? Ik heb wel plannen gehoord. Ik heb bijvoorbeeld gezien dat de vennootschapsbelasting in de plannen van het CDA ook omhooggaat. Is dat nou een van de zaken waarmee we nu kunnen beginnen, zodat we het geld dat nu naar de grote bedrijven gaat en dan vooral terugstroomt naar de aandeelhouders, terug kunnen brengen naar de samenleving, waarmee er daarin mooie dingen kunnen gebeuren?

De heer Pieter Heerma (CDA):

Ik ga toch ook reageren op het eerste deel van het betoog van de heer Klaver, ondanks dat zijn vraag daar niet in zat. Heel veel van wat ik heb ingebracht bij de laatste twee Algemene Politieke Beschouwingen, is terechtgekomen in ons verkiezingsprogramma. Dat geldt overigens, qua nieuw sociaal contract, ook voor ideeën van mijn oud-collega en nog steeds ambtgenoot Omtzigt. Ook heeft iedereen op het CDA-congres onze partijleider een christendemocratisch verhaal zien uitdragen dat hier ook van uitgaat. De suggesties die de heer Klaver wekte, werp ik dus verre van mij.

Maar als het gaat over nu, hier, concreet, bij deze behandeling van de begroting van een demissionair kabinet, dan ga ik zo direct in de tweede helft van mijn termijn aangeven waar mijn prioriteiten liggen. Die heb ik ook al geponeerd door mijn vragen te stellen aan mevrouw Hermans, in haar termijn. Maar met mij valt altijd zaken te doen — dat is ook in de missionaire periode altijd zo geweest, met heel veel partijen, van links tot rechts — als er goede voorstellen zijn die ik vanuit mijn overtuiging als CDA'er kan steunen. Maar ik wil er wel één ding bij zeggen. Nee, ik zeg er twee dingen bij. Eén: dat beperkt zich niet tot 900 miljoen. Hier is geen sprake van: er is een begroting waar iedereen van af moet blijven, maar van "hier is een cadeautje, vecht er maar om". Het is wel serieus geld waar we serieuze dingen mee kunnen doen de komende dagen. Maar ik ga ook niet tekenen bij elk kruisje. Ik loop lang genoeg rond in de politiek om te weten dat het positieve deel van het verhaal altijd makkelijk is.

Ik ga een ontboezeming doen over mijn eigen fractie. Het gaat overigens over de vorige fractie, dus het is redelijk veilig, nadat mevrouw Hermans hier allemaal ontboezemingen gedaan heeft. Ik heb een keer in mijn eigen fractie — ik denk dat het een jaar of vijf geleden was; excuus aan de collega's die er niet meer zijn — een inventarisatie gemaakt van wat de wensen waren en een inventarisatie van waar dat van betaald moest worden. Er was enige discrepantie tussen het eerste en het tweede lijstje, ook in die fractie. Het is in de politiek namelijk altijd veel makkelijker om consensus te krijgen over waar we geld aan gaan uitgeven. Hoe we het gaan betalen, is veel moeilijker. Het is moeilijker voor individuele partijen, maar het is nog moeilijker om er gezamenlijk consensus over te krijgen.

Ik heb nog geen tegenbegroting van de PvdA en GroenLinks gezien. Mijn omissie, wellicht. Die komt wellicht; dan ga ik hem bekijken. Ik heb er veel waardering voor dat oppositiepartijen een tegenbegroting maken. Maar als ik naar de tegenbegroting van de SP kijk, dan staan daar keuzes in die ik écht onverstandig vind. Je hebt heel veel voorstellen, maar er wordt volgens mij 14,3 miljard aan lasten verzwaaard in het bedrijfsleven. Dat vind ik echt onverstandig. Als we hier zeggen "we gaan dat doen, we gaan dat doen en we gaan dat doen" dan komt daarover de vraag of we met elkaar een dekking kunnen vinden. Dat is in de praktijk denk ik ingewikkeld. Ik sta er in dit debat voor open om met elkaar te kijken naar voorstellen waar we een meerderheid voor kunnen vinden, maar dan ook op een manier die netjes gedekt wordt en ook een meerderheid kan dragen. Als je dat niet doet, dan gaan we de rekening namelijk aan onze kinderen presenteren. Daar heb ik geen trek in.

De voorzitter:

De heer Klaver, tot slot.

De heer Klaver (GroenLinks):

Mijn vraag ging over een dekkingsvoorstel. Wij zijn met elkaar namelijk de hele tijd geld aan het uitgeven. Ik voorzie grote problemen als we straks denken: waar betalen we dit van? Ik vraag aan het CDA of zij bereid zijn om als dekkingsvoorstel naar de Vpb te kijken. Ik zie dat die in het verkiezingsprogramma wordt verhoogd naar 27%. In tegenstelling tot de kabinetsplannen nu, waarin de eerste schijf van de vennootschapsbelasting wordt opgetrokken, zie ik nu dat dat niet gebeurt in de plannen van het CDA. Daar is serieus geld weg te halen. In deze Tweede Kamer is daar, gelet op de verkiezingsprogramma's, een meerderheid voor. Als de heer Heerma hier dus zou zeggen dat hij bereid is om daarnaar te kijken, dan spelen we heel veel miljarden vrij om al die wensen, die hier ook breed liggen, op een fatsoenlijke manier te betalen, zowel verantwoord naar volgende generaties toe als naar het bedrijfsleven nu. Is de heer Heerma ertoe bereid om daarnaar te kijken?

De heer Pieter Heerma (CDA):

Ik meen dat het de heer Klaver was die aan de heer Jetten vroeg of we bijvoorbeeld ook naar tax evasion kunnen kijken, naar belastingontduiking. Ik zie mevrouw Ploumen kijken; zij zal wellicht degene zijn die de vraag gesteld heeft. Ik vind dat we naar dat soort dekkingsvoorstellen moeten kijken. Ik ben hier niet heel enthousiast over, maar dat komt ook omdat ik in de tegenbegrotingen gezien heb dat het gezocht wordt bij de gigantische hoeveelheden miljarden belastingverzwaring voor het bedrijfsleven. Maar de vraag van de heer Klaver is of ik bereid ben om daarnaar te kijken. Ik ben bereid om naar alles te kijken.

De heer Klaver (GroenLinks):

Ik stelde een vraag. Hij wilde daarnaar kijken ...

De voorzitter:

En dan gaat mevrouw Ploumen niet meer interrumperen, of?

De heer **Klaver** (GroenLinks):
Dan gaat die niet meer interrumpen?

De voorzitter:

Ja. O, ik zag mevrouw Ploumen ja knikken. Ik dacht dat u misschien haar interruptie ging doen, maar ik hoor dat u dat niet gaat doen.

De heer **Klaver** (GroenLinks):

Ik vind het fijn, want dit is een goed, inhoudelijk debat. Dit doet er wel toe. Dit gaat namelijk over de vraag hoeveel ruimte hier morgen is. Want er wordt nu gezegd: die véle miljarden, 14 miljard, lastenverzwaring volgend jaar voor het bedrijfsleven is misschien niet de meest handige stap om nu te zetten. Maar daar had ik het niet over. Ik had het over het verhogen van de vennootschapsbelasting met 2% en over het dichten van een gat in de vennootschapsbelasting met 500 miljoen. Dat is waar ik het over had. Dat is conform het verkiezingsprogramma van het CDA. De hele concrete vraag — op die concrete vraag wil ik antwoord — is of de heer Heerma bereid is om dat te steunen.

De heer **Pieter Heerma** (CDA):

Ik ga goed luisteren naar de voorstellen van de heer Klaver. Ik ga niet nu in mijn termijn zeggen wat ik wel en niet allemaal ga steunen. Ik ben bereid om naar alles te kijken waarbij we met elkaar tot een meerderheid kunnen komen. Maar u vraagt mij nu net iets te veel een carte blanche. Dat ga ik niet doen.

Mevrouw **Ploumen** (PvdA):

Ik ga nog even door op dit punt. Allereerst ook mijn dank voor het betoog van de heer Heerma. Ik zou haast zeggen: zo ken ik het CDA weer. Wat betreft gemeenschapszin en de strijd tegen het hyperkapitalisme sluit ik aan bij de vraag die de heer Klaver had. Ik denk dat we het er best met elkaar over eens zijn — niet allemaal, maar in ieder geval de heer Heerma en ik — dat het hyperkapitalisme echt beteugeld moet worden. Daar zijn verschillende manieren voor. Het uitgangspunt is in ieder geval: laten we de mensen vooropstellen en niet de multinationals. Is dan de verhoging van de Vpb, die inderdaad in verschillende verkiezingsprogramma's staat, niet juist een aangelegen middel om voor die herverdeling van de koek in te zetten?

Ik ben inderdaad ook op zoek naar de ruimte. Ik vind het fijn om te horen — ik hoop dat ik het goed gehoord heb — dat de heer Heerma zegt: het gaat om meer dan de miljard euro van mevrouw Hermans. Nogmaals, in het licht van de hele begroting is dat een heel klein deel. We zoeken naar ruimte omdat we problemen willen oplossen. Zo zou ik de heer Heerma willen verstaan. Dan hebben wij een concrete suggestie voor hoe dat te doen.

De heer **Pieter Heerma** (CDA):

Ik ga de concrete suggestie van mevrouw Ploumen serieus beluisteren en er serieus naar kijken. Ik heb ook gezegd waar mijn zorg zit. Die betreft het algemene principe dat uitgeven makkelijker is dan dekken, zeker om daar consensus over te krijgen. Ik vind het eenzijdig verhogen van allerlei belastingen voor het bedrijfsleven niet verstandig.

Sowieso niet, maar ook niet op dit moment. Ik ga echt de voorstellen van alle partijen hier serieus bekijken. Overigens ga ik ook mijn eigen voorstellen nog doen. Die hebben natuurlijk onze prioriteit.

Mevrouw **Ploumen** (PvdA):

Die ga ik dan weer met belangstelling beluisteren natuurlijk. De heer Heerma heeft het over ruimte voor de samenleving, ruimte voor maatschappelijke initiatieven en hij zegt: weg met het hyperkapitalisme. In dat licht moeten we toch constateren dat in het hele pakket dat met de Miljoenennota is gepresenteerd de economische groei wederom bij grote bedrijven terecht komt en niet bij de mensen? Dit is een extra argument voor de onderbouwing van het betoog van de heer Heerma. We worden het gauw eens als we mooie woorden spreken, maar het gaat er natuurlijk ook om hoe we ervoor zorgen dat die herverdeling echt tot stand komt.

De heer **Pieter Heerma** (CDA):

Dank voor de waardering voor mijn mooie woorden. Tegelijk moet ik de PvdA teleurstellen, want hoewel sociaal-democratie en christendemocratie overlap hebben, is er ook een fundamenteel verschil. Het is zo dat ik niet alleen de markt als het probleem zie, maar dat de overheid vaak deel is van hetzelfde probleem. Daar waar de PvdA vaak kijkt naar de overheid als oplossing voor de markt, zoek ik naar de samenleving die het beste krijgt van twee werelden, terwijl dat nu vaak het omgekeerde is. Een te liberale markt, waar van alles de prijs bekend is maar van niks de waarde, maar ook een overheid die een samenleving zo probeert te managen dat juist eigen initiatief en mooie coöperatieve initiatieven niet alleen de kans niet krijgen omdat ze moeten opereren met verdienmodellen, maar ook omdat de overheid ze met allerlei regels in de weg zit.

De voorzitter:

Mevrouw Ploumen tot slot.

Mevrouw **Ploumen** (PvdA):

Mijn zoektocht vandaag is om ervoor te zorgen dat er gewoon geld in de portemonnee van mensen komt. Dat heeft helemaal niks te maken met een beknottende overheid. Daar is de overheid voor: om ervoor te zorgen dat mensen de vruchten van hun werk kunnen plukken. Als ik kijk naar de presentatie die dit demissionaire kabinet gisteren heeft gehouden, constateer ik dat dat niet zo is. Dus nogmaals mijn oproep aan de heer Heerma — hij begrijpt het denk ik nu wel: laten we de koek eerlijk verdelen. Dat past ook bij de christendemocratie en niet alleen bij de sociaaldemocratie.

De voorzitter:

Bij dezen, geloof ik. Dan geef ik nu het woord aan mevrouw Ouwehand en daarna aan de heer Azarkan. Ik heb wel het verzoek om de interrupties wat korter en bondiger te houden. Dan kunnen we nog een aantal mensen doen voor de dinerpauze. Mevrouw Ouwehand van de PvdD.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):

Dank u wel. Ik hoorde de heer Heerma zijn visie uiteenzetten en ik dacht weer, net als vorig jaar: je kunt horen dat wij samen hebben gestudeerd.

De heer **Pieter Heerma** (CDA):

We hebben vorig jaar vastgesteld dat dat wel heel erg lang geleden was.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):

Het was wel heel lang geleden, maar misschien is het wel een relevant feit dat we ook niet bij het studentencorps zaten, in tegenstelling tot sommige anderen. Ik hoor en herken dat we daar samen in de collegebankjes van de Vrije Universiteit zaten.

De **voorzitter**:

Hoe interessant ook, mevrouw Ouwehand, ik wil vragen of u uw vraag wat korter en bondiger kunt stellen.

De heer **Pieter Heerma** (CDA):

Ik wilde net wat anekdotes gaan ophalen, voorzitter.

De **voorzitter**:

Dat is misschien voor tijdens het diner heel gezellig, maar laten we nu de vragen wat gerichter beantwoorden.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):

Het was een inleiding om te zeggen dat ik het heel erg met hem eens was en dat ik het mooi vond dat de heer Heerma spreekt over een tijdperk van verandering. Volgens mij leven we in een verandering van tijdperk. Dat is allang bezig in de samenleving en nu is de vraag: lukt het ons om dat een handje te helpen? Tot zover eens. Mijn analyse is dat de kabinetten-Rutte, en daarvoor ook van het CDA, niet bezig zijn om die verandering in de samenleving te helpen, maar om die vergaand te saboteren. Mensen die hun steentje bijdragen aan het klimaat, mensen die hun best doen om wat duurzamer te leven, moeten aanschouwen dat hun overheid zegt: nou, we doen er nog een vliegveld bij midden in de klimaatcrisis; laten we die bomen bij Amelisweerd maar even kappen; laten we de fossiele industrie blijvend financiële voordelen geven. Ik zou denken dat een partij als het CDA, met rentmeesterschap in de kern van haar waarden, hierop moet reflecteren.

De **voorzitter**:

Dank u wel.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):

En ik ben het eens met de heer Heerma dat we die samenleving een handje moeten helpen. Dat betekent dat we moeten stoppen met het saboteren van de goede ontwikkelingen die we daar zien.

De heer **Pieter Heerma** (CDA):

Mevrouw Ouwehand raakt twee onderwerpen en over een daarvan was er net een debat met de heer Jetten. Dat geeft me de kans om misschien iets van een verschil van visie neer te leggen. Daarna ga ik antwoord geven op het tweede deel. Mevrouw Ouwehand zei net tegen de heer Jetten dat haar kritiek op de klimaattafels was dat de overheid het niet bij de samenleving over de schutting kan gooien. Dat waren ongeveer haar woorden. Mijn kritiek, als ik nadenk over die klimaattafels, is dat de samenleving misschien niet voldoende betrokken was en dat er niet genoeg eigenaarschap in die samenleving was. Een stad als Amsterdam, een stad waar het CDA best graag kritiek op uit, heeft onlangs een klimaatberaad ingesteld, echt voor burgers om zelf actief deel te nemen. Mevrouw Ouwehand bedoelde het vast niet zo, dat bij de samenleving over de schutting gooien. Nee, ik denk juist dat die samenleving zelf meer aan zet moet zijn, omdat heel veel mensen er iets aan hebben als ze meer handelingsperspectief ervaren. Dat is één.

Twee. Als het gaat over klimaat, moet ik bekennen dat ik daar persoonlijk minder verstand van heb dan verschillende aanwezigen hier in deze zaal. Ik ben blij dat de heer Klaver de heer Jetten heeft uitgekozen voor hele lange discussies daarover, maar het is wel een feit dat wij jonge CDA'ers hebben die er wel veel verstand van hebben en die er veel energie in hebben gestoken. Dat is net ook door de heer Jetten becomplimenteerd; dank daarvoor, ik zal het overbrengen. Het is overigens in onze partij ook gezien. Zowel Derk Boswijk als Henri Bontenbal zijn bewust namens de fractie naar voren gestapt om op het terrein van stikstof en klimaat stappen vooruit te zetten. Zij laten zien dat dit geen onderwerpen zijn, waarvan we alleen maar blijven steken in "als er maar draagvlak is", maar dat we ook bereid zijn een stap vooruit te zetten en dan nog steeds te zeggen: maar het is wel belangrijk dat er draagvlak voor is.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):

Ik ben het er zeker mee eens dat er een verschil is met het Klimaatakkoord, waarbij je de private belangen van het bedrijfsleven tegenover maatschappelijke organisaties zet, die namens ons allemaal het belang van een leefbare aarde moeten verdedigen. Dat gaat niet goed. Het Klimaatberaad is iets anders. Daar zijn we voor. We hebben aan het begin van het betoog van de heer Heerma even een debatje gevoerd over de visie van het CDA. Waar kiest het CDA dan voor? Ik zie dat er beweging is, inderdaad, voornamelijk op landbouw. Daar ga ik straks vragen over stellen. Maar voor het klimaat kan het CDA, ook als je geen kennis hebt van de details, toch niet wegstijven van mensen die zich zorgen maken? Er staan hier al drie jaar lang grootouders iedere week voor het klimaat te demonstreren. Mensen maken in hun eigen leven keuzes en voelen zich volledig in de steek gelaten door een overheid die zegt: doe jij even je bandenspanning, een tochtstrip en een warmtepomp, dan doen wij Lelystad Airport open en dan gaan wij even die bomen kappen bij Amelisweerd, want we willen nog meer asfalt. Dat soort keuzes moet je wel durven maken, want anders help je die samenleving niet verder, maar saboteer je de goede bedoelingen en de inzet van de burgers die we nodig hebben om samen deze klimaat- en biodiversiteitscrisis op te lossen. Dat is mijn vraag.

De heer **Pieter Heerma** (CDA):

Ik vind sowieso niet dat mevrouw Ouwehand met wat ze zegt recht doet aan wat het demissionaire kabinet neerlegt op het gebied van klimaat. Aan de rechterzijde zijn allerlei partijen die het een schande vinden, omdat niet beleidsarm genoeg is. Maar er worden serieuze keuzes gemaakt en serieuze stappen gezet. Dat is onder druk van rechterlijke uitspraken, dat is waar, maar er worden serieuze stappen gezet om wel dingen te gaan doen en om te komen tot die groene industriepolitiek. Bij die industrie, de grootste vervuilers, waar de heer Jetten het ook over had, ligt de aller-grootste winst die te behalen is. Dat kan op verschillende manieren. Dat kan door ze weg te jagen met belasting, of door ze te helpen. Tata Steel werd al genoemd om al de schoonste staalproducent van de wereld te worden. Dat doe je onder andere door zo'n waterstofbackbone aan te leggen. Daar wordt serieus geld voor uitgetrokken. Ik ben het niet eens met rechtse partijen die zeggen dat het allemaal onzin is en dat het een schande is dat dit gebeurt. Ik vind het heel verstandig dat het gebeurt. Maar ik ben het ook niet eens met mevrouw Ouwehand die net doet alsof er niets gebeurt. Dat is niet zo.

De **voorzitter**:

Mevrouw Ouwehand, tot slot.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):

Ik was er al een beetje bang voor: nu wordt het in het staartje toch nog een beetje lelijk. De CDA-fractie wijst nu namelijk op de druk op rechts. Die heeft ze zelf veroorzaakt door serieus klimaatbeleid altijd belachelijk te maken. Het kabinet moet zich gewoon aan de rechtsstaat houden, of rechts dat nu leuk vindt of niet. Demissionair of missionair. Dit kabinet, met het CDA erin, lapt uitspraken van de rechter aan de laars. Dus me dunkt dat er wat moet gebeuren. Maar verwacht niet dat wij dan gaan applaudisseren en zeggen: nou, wat goed zeg van het CDA en van het kabinet dat er eindelijk eens wat gebeurt voor het klimaat. Dat had al lang moeten! Als dat het niveau is, heeft het CDA met de Partij voor de Dieren een blijvend appeltje te schillen.

De heer **Pieter Heerma** (CDA):

Daar reken ik eigenlijk op. Ik zie er ook elke keer naar uit, zeker als u elke keer onze gezamenlijke tijd aan de VU daarbij aanhaalt. Ik heb niet de indruk dat iets wat ik kan doen de discussie tussen onze partijen kan dichten. Omdat mevrouw Ouwehand niet lelijk wil afsluiten, zal ik toch nog proberen recht te doen aan wat zij zegt. Vorig jaar heb ik het tijdens de Algemeen Politieke Beschouwingen over vetocratie gehad. Dat was naar aanleiding van het feit dat de heer Baudet het over een dikastocratie had. Hij vond het een schande dat de rechters hier de boel bepalen. Ik heb daarbij gereflecteerd dat rechters uiteindelijk dingen gaan afdwingen als de politiek niet tot meerderheden kan komen. Dat maakt dus — dan ben ik ook reflectief op de rol die wij daar zelf in spelen — dat de rechter nu heeft uitgesproken dat we serieuze stappen moeten zetten. We moeten die vetocratie op veel meer onderwerpen zien te vermijden. We hoeven niet heel ver ten westen van het Kanaal te kijken om te zien wanneer je alleen nog maar meerderheden krijgt om iets tegen te houden. Dat leidde uiteindelijk tot een jarenlang brexitdebacle, waarbij stemming na stemming

alleen maar minderheden haalde. Dat moeten we met z'n allen voorkomen, op heel veel terreinen.

De heer **Azarkan** (DENK):

Ik merk dat de samenwerking beter gaat als je een basis met elkaar deelt. Ik wilde hier even op aanhaken. Ik heb ook aan de VU gestudeerd. Misschien helpt dat wat. Ik vond het een mooi verhaal en een goede basis, zeker nu de heer Heerma kernwaarden als rentmeesterschap, naastenliefde en solidariteit wat heeft afgestoft. Over die laatste heb ik een vraag, kijkend naar hoe de plannen uitwerken voor mensen die het het zwaarst hebben. Iemand in de bijstand, een alleenstaande moeder of vader, gaat er in deze plannen 6 euro per maand op achteruit. Mensen die €115.000 per jaar verdienen, zoals een Kamerlid, krijgen er 14 euro bij. Ik vind dat niet solidair. Kunnen we daarnaar kijken? Kunnen we dat veranderen, zodat het andersom is?

De heer **Pieter Heerma** (CDA):

Ik vind het heel jammer om de heer Azarkan teleur te stellen, omdat we samen aan de VU gestudeerd hebben. Ik ga toch een eerlijk antwoord geven. Ik ben zelf niet de grootste fan van koopkrachtplaatjes. Dat is in mijn partij ook bekend. In de opdracht die wij nu hebben, is het heel belangrijk dat je voor solidariteit staat. Dat is inderdaad een van de kernwaarden. Maar zeggen dat "die krijgt zoveel euro en die zoveel euro" in de politiek de allerhoogste prioriteit heeft, heeft in het verleden tot begrotingsbehandelingen bij Sociale Zaken geleid waarin het alleen nog maar over een kwart procent meer of minder ging. Ik weet nog dat een CDA-minister over een robinhoodtaks begon. Of nee, het was volgens mij GroenLinks dat daar bij hem over begon.

Gezien de grote uitdagingen die wij hebben en de vraag waar we ons geld op moeten inzetten, zou ik kiezen voor volkshuisvesting. Ik zou ervoor kiezen om het geld in te zetten om de verhuurderheffing naar beneden te krijgen. Er is nog veel meer nodig. Zodra ik aankom bij de tweede helft van mijn betoog zal ik daar wat over zeggen. Ik denk dat we dan meer doen om mensen geld in hun portemonnee te laten overhouden, maar ook überhaupt om ervoor te zorgen dat zij hun leven op orde kunnen krijgen. Dat zou mijn prioriteit zijn.

Tegelijkertijd geldt voor iedereen: ik sta altijd open voor goede voorstellen die concreet een misstand oplossen of die voor groepen die het moeilijk hebben iets weten te bereiken. Maar ik wil eerlijk zijn. Bij de opdracht die wij hier hebben, krijgt volkshuisvesting mijn eerste prioriteit, naast klimaat, waar we het net over gehad hebben, en het aanpakken van veiligheid, waar ik nog op kom. Ik noem dan het miljard van Hermans. Of was het de 900 miljoen van Hermans?

De heer **Azarkan** (DENK):

Het is voor mij niet of-of. Ik vind dat we inderdaad heel veel moeten doen aan volkshuisvesting. Daar waren in de afgelopen jaren te weinig plannen voor. Er waren losstaande maatregelen, die opgeteld niks hebben bereikt. We hebben in debatten gesproken over een soort deltaplan, centrale regie vanuit de overheid en fiscale aanpassingen. Het kan ook allebei. Ik vind dit lastig als ik spreek met mensen die het lastig hebben. Ik heb het dan over mensen

die door de toeslagenaffaire geen boodschappen konden doen. Zij moesten sparen om naar de bioscoop te gaan. Ik vind dit moeilijk uit te leggen aan de allerzwaksten, mensen die in de bijstand zitten. Natuurlijk moeten we er alles aan doen om de grote vraagstukken op te lossen, maar de economie stijgt met 4% en we pakken 6 euro per maand af van de meest kwetsbaren. Ik vind dat niet uit te leggen.

De heer Pieter Heerma (CDA):

Ik zou tegen de heer Azarkan willen zeggen dat we de komende maanden hebben om te kijken welke voorstellen we kunnen doen om dingen te verbeteren. Dat geldt ook voor onderwerpen die Sociale Zaken raken.

Er is iets waarvoor ik de tijd niet gehad om me er voldoende in te verdiepen om het een plek te geven in mijn tekst. De heer Azarkan brengt me ertoe om er toch iets over te zeggen. Er is heel veel kritiek op president Biden, om allerlei redenen. Ik las afgelopen weekend een artikel waarin een van zijn grootste successen werd aangehaald. Dat is het tegengaan van armoede onder kinderen. Nogmaals, ik heb me hier niet genoeg in kunnen verdiepen om precies te achterhalen waar het precies in zit. In het artikel werd geschetst hoe het Biden lukt om een plan te maken om kinderarmoede te verminderen. Die is in Amerika heel groot, dus ik denk wel dat de lat laag ligt om daarin wat te verbeteren.

De armoede onder kinderen is in Nederland veruit het grootst van alle leeftijdsgroepen. We kunnen samen kijken naar wat president Biden aan het doen is. Dat ligt volgens mij deels in het gericht ondersteunen van gezinnen met kinderen. Dan kunnen we wellicht iets doen in de hoek waar de heer Azarkan het zoekt, door met voorstellen en ideeën te komen waardoor we in Nederland "goed voorbeeld doet goed volgen" vorm kunnen geven.

De voorzitter:

De heer Azarkan tot slot.

De heer Azarkan (DENK):

Een prima voorstel. Wij trekken ook goed op met collega Peters, die ook op dit dossier in de afgelopen jaren veel gedaan heeft. Ontzettend belangrijk, denk ik. Ik heb zelf ook gezien hoe kinderen zonder eten naar school gaan. Ik heb in Rotterdam docenten gezien die uit eigen zak het eten wilden betalen. Het is inderdaad een groot probleem: 400.000 kinderen in armoede. Dus als we het op die manier in ieder geval draaglijk kunnen maken, dan ga ik daar graag over in gesprek.

De voorzitter:

Dan geef ik nog het woord aan de heer Klaver. Ik stel voor dat de heer Heerma daarna zijn verhaal afmaakt.

De heer Klaver (GroenLinks):

Ik was het volstrekt eens met de heer Heerma dat we ons niet blind moeten staren op de koopkrachtplaatjes. Als je daarop gaat sturen, gaan we heel veel geld in het systeem gooien dat nooit bij de mensen terecht zal komen. Bijvoorbeeld de energierekening zit in die koopkrachtplaatjes via

de inflatie. Maar de energierekening stijgt veel harder, dus het zegt niet zo veel. Dat wil niet zeggen dat we niet iets moeten doen aan de realiteit van de armoede bij mensen. Een van de zaken die wij komend jaar gaan zien, is dat de energierekening vanwege de gasprijzen enorm gaat stijgen. Ik zeg dus niet dat we gaan sturen op koopkrachtplaatjes, maar dat we gaan sturen op de realiteit.

Is de heer Heerma het met mij eens dat wij met elkaar met een voorstel zouden moeten komen om via de energiebelasting de rekening betaalbaar te houden voor heel veel mensen? Als wij dat niet gaan doen, gaan de mensen met de kleinste inkomens in de meest tochtige huurhuizen de rekening betalen.

De heer Pieter Heerma (CDA):

Ik kan het voorstel van de heer Klaver hier niet helemaal overzien. Het klinkt wel weer als het verhogen van belastingen voor het bedrijfsleven. Dat heeft het risico dat we bedrijven weggagen, wat uiteindelijk voor de welvaart in dit land niet goed is. Maar ik wil het voorstel dat hij doet serieus gaan bekijken.

Wat ik wel goed vind aan de kabinetsplannen, bijvoorbeeld over de SDE, is dat er juist niet via de energierekening, maar via de algemene middelen wordt gefinancierd. Dat is denk ik sowieso een stapje in de richting van wat de heer Klaver eerder al wilde. Ik ga zijn voorstellen bekijken en tot mij nemen. Ik kan dat hier niet uit de losse pols doen.

De heer Klaver (GroenLinks):

Er moet mij wel iets van het hart. Als wij het hier met elkaar over zaken hebben, hoor ik voortdurend: dat moet ik eerst bestuderen. Maar wij staan hier met elkaar te debatteren. Dus het is ...

De heer Pieter Heerma (CDA):

We staan aan het begin van het debat.

De voorzitter:

De heer Klaver is aan het woord.

De heer Klaver (GroenLinks):

Dus het is fijn als daar ook iets op terugkomt. Ik zeg: laten we ervoor zorgen dat via de energiebelasting de energierekening omlaag gaat. Dit betekent dat we de burgers iets gaan geven. Dat klopt. Ik zou dat willen financieren door bijvoorbeeld grootverbruikers iets te laten betalen, maar je kunt ook andere financieringsvormen kiezen. Daar gaat het gesprek over. Ik wil graag weten: is dit voor het CDA een probleem? Ziet het CDA voor het komend jaar het grote probleem opdoemen dat de energierekening zo hoog wordt dat de kinderen van de gezinnen die het toch al moeilijk hebben de rekening gaan betalen? En gaan wij daar met elkaar iets aan doen? Of heeft het CDA misschien een alternatief voor wat ik voorstel?

De heer Pieter Heerma (CDA):

Sowieso geldt, zeg ik in de richting van de heer Azarkan, die mij iets liet zeggen wat ik niet van plan was te gaan

zeggen, dat ik kinderarmoede een heel groot probleem vind. Heel graag zou ik nader willen bekijken wat wij daaraan kunnen doen.

As het gaat over de gezinnen waar de heer Klaver over spreekt: daar ligt ook een heel groot vraagstuk met de energierekening en met isolatie. Hoe zorg je ervoor dat mensen niet enorm veel hoeven te stoken? Daar hebben volgens mij ChristenUnie, GroenLinks en CDA ook voorstellen voor gedaan en daar heeft het kabinet ook geld voor uitgetrokken. Dat is wellicht ook een manier om het probleem te bestrijden.

Over het concrete voorstel dat de heer Klaver doet: ik ga daarnaar kijken en dat bestuderen.

De voorzitter:

De heer Klaver tot slot.

De heer Klaver (GroenLinks):

Isoleren. Als we dat eerder hadden gedaan, was dat probleem er nu niet geweest. Dus dat moeten wij nu gaan doen, want dat is pas over een paar jaar opgelost. Voor komend jaar zit er echt een heel groot knelpunt. Ik heb hier een paar jaar eerder gewaarschuwd voor de stijgende energierekening, terwijl het kabinet daar niets mee deed. Als wij dat nu niet gaan aanpakken, komen heel veel mensen in de knel. Ik ben blij dat u zegt dat u het gaat bestuderen, want op dit punt moet de Kamer actie ondernemen, anders is de koopkracht van heel veel gezinnen aan gort. Niet in de statistieken, maar gewoon in het echt.

De heer Pieter Heerma (CDA):

Ik ben het er sowieso mee eens dat we minder naar die statistieken en meer naar het echte moeten kijken, want daar ligt al heel vaak het drama van die koopkrachtplaatjes. Wat zit er wel in en wat niet?

De voorzitter:

U vervolgt uw betoog. Daarna, aan het einde, is er een interruptie van de heer Eerdmans. Maar maakt u eerst uw verhaal af.

De heer Pieter Heerma (CDA):

Save the best for last. De heer Jetten haalde het net ook al aan: dit is een beleidsarme begroting, grotendeels van een demissionair kabinet. "Driedubbel demissionair" gaf hij aan. Maar de werkelijkheid staat niet stil. Wij hadden het net al over rechterlijke uitspraken, maar ook over de enorme wooncrisis waarin wij zitten en over de ondermijning van de rechtsstaat. Die dwingen tot het maken van keuzes. Ik denk dat het terecht is — hoewel sommige partijen het daar niet mee eens zijn — dat het kabinet ondanks de demissionaire status toch de keuze maakt om geld uit te trekken voor een aantal heel belangrijke zaken. Ik zal ze langslopen, voorzitter.

Ik begin met volkshuisvesting. In dit debat is daar heel veel over gesproken. Dit zijn mijn derde Algemene Politieke Beschouwingen en dit is steeds het grootste onderwerp van mijn inbreng geweest omdat we echt een nationale

wooncrisis hebben. Ik ben het niet eens met de parlementariër die zegt dat er tot op heden niks is gedaan, want er is de afgelopen jaren wel wat gedaan, maar het is niet genoeg. We moeten echt af van het tobben over de woningmarkt en we moeten terug naar het voeren van echt volkshuisvestingsbeleid. Zoals de heer Omtzigt zei: het staat in de Grondwet en het is onze plicht om dit te doen.

Hiervoor is veel nodig. Verschillende collega's hebben daar al op aangestuurd. Wat mij betreft moet er een nieuw ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening komen. We moeten de verhuurderheffing afschaffen. De maximale huurgrens in het woningwaarderingstelsel moet worden opgehoogd. We moeten de excessen in de makelaardij aanpakken. Er moeten voor starters veel meer betaalbare woningen en voor senioren woonzorgcombinaties gebouwd worden. De SP heeft het daar ook altijd over. We moeten de corporaties daar de ruimte en de opdracht toe geven. Wat mij betreft is een miljard, dat het demissionair kabinet daarvoor uittrekt, een goede stap of een goed stapje. Het kan ervoor zorgen dat de weg, die de afgelopen anderhalf jaar is ingeslagen door minister Ollongren, kan worden voortgezet.

Maar wat mij betreft zou er meer moeten kunnen. Daarom vindt het CDA het verlagen van de verhuurderheffing, naast het geld, een belangrijke stap. We hebben eerder — dat gebeurt nu ook met de Woningbouwimpuls — het geld dat over tien jaar wordt vrijgespeeld naar voren getrokken. Stel dat het lukt om hier een meerderheid te krijgen voor het met een paar honderd miljoen — hoe meer, hoe beter — naar beneden krijgen van de verhuurderheffing, is het kabinet dan bereid om dat geld voor die jaren weer naar voren te trekken? Je hebt dan niet steeds een paar honderd miljoen per jaar, maar je hebt het dan al snel over miljarden in het komende jaar of de komende twee jaar. Dan kan echt als een vlieg wiel werken om woningbouwprojecten los te weken.

Wat mij betreft — ik heb het nu over het miljard dat er al is, want daar kan ik het kabinet op bevragen — moet die extra Woningbouwimpuls echt bij jongeren en starters terechtkomen. Hoe gaat het kabinet ervoor zorgen dat het geld dat in deze demissionaire begroting staat, daar ook terecht gaat komen?

Voorzitter. Dan kom ik bij veiligheid. Ik had het daar zojuist al over met collega Hermans. Het is terecht dat er honderden miljoenen worden uitgetrokken voor de aanpak van ondermijning.

De voorzitter:

Gaat u verder. U heeft heel weinig interrupties gehad, maar we hebben net afgesproken dat u uw verhaal afmaakt. De heer Eerdmans heeft ook even gewacht. Daarna geef ik u, meneer Van Haga, het woord. Het woord is aan de heer Heerma voor het afronden van zijn bijdrage.

De heer Pieter Heerma (CDA):

Ik ben nog wel even bezig hoor, voorzitter.

De Italiaanse journalist Roberto Saviano zei in het NRC dat Nederland een van de misdadigste landen ter wereld is en de witwasserij van Europa vormt. Uit rioolonderzoek in

zowel Amsterdam als Rotterdam blijkt dat er 40.000 lijntjes coke per dag gesnoven worden, aldus de Rotterdamse hoofdcommissaris Westerbeke. Dat is niet gering. Keuzes hebben consequenties, ook voor hen die denken dat een lijntje onschuldig vermaak is. Het is niet zo. Het is jouw bijdrage aan een keiharde, nietsontziende criminele onderwereld. Meer geld voor opsporing, meer geld voor preventie, juist in de zwakke wijken die er het meeste last van hebben, en meer geld voor inlichtingendiensten zijn goede stappen die worden gezet in deze begroting. Helaas hebben we deze zomer ook weer moeten zien dat extra geld voor bewaken en beveiligen harder nodig is dan ooit.

Maar ik heb een aanvullend voorstel. Ik heb dat zojuist tijdens een interruptie met collega Hermans ook besproken. We praten al een tijdlang over hoe we effectiever kunnen plukken. Op dit moment wordt ook gekeken hoe je niet de persoon, maar de goederen, de zaken, kunt plukken. Dat zou ertoe kunnen leiden dat we veel meer van criminelen kunnen afpakken. Ik ben het eens met burgemeester Halsema van Amsterdam dat je daarmee de criminelen pijn doet. Je doet ze pijn door ze te treffen in hun portemonnee en je laat dan bovendien zien dat misdaad niet loont. Dat is ook belangrijk in een samenleving waar in sommige wijken en buurten kinderen al vanaf tien jaar de eerste klusjes krijgen aangeboden voor de criminele drugsonderwereld. Mijn voorstel is dat die goederen, en dus niet alleen het geld, maar ook de goederen en de panden die worden afgepakt, worden teruggegeven aan de samenleving, aan de wijken waar de problemen zijn. Er lopen op dit moment pilots. Daar zijn in de Kamer ook voorstellen voor gedaan. Volgens mij was de laatste motie daarover van de VVD-fractie. Zowel in Schiedam als in Tilburg gaan pilots beginnen. Maar ik zou verder willen gaan. Ik zou zeggen: we moeten dit gewoon doen; we moeten een fonds inrichten. Dat geld moet dus niet naar de staatskas, maar dat moet terug naar die wijken. Dan kunnen we een stevige basis van preventie creëren, omdat de jongeren een goed alternatief wordt geboden.

Voorzitter. Dan klimaat. Ik heb het er zojuist al met de heer Klaver over gehad en ik wil hier nogmaals de naam van collega Henri Bontenbal noemen. Die staat ook in mijn tekst. Hij heeft in de zeer korte tijd waarin hij CDA-Kamerlid mocht zijn, keihard gewerkt met ons WI om een nieuwe klimaatvisie te schrijven. Dat is voor ons een belangrijke stap. Ik denk dat dat heel hard nodig is, want 2030 en 2050 lijken ver weg, maar zijn dichtbij. De klimaatopgave is reëel en urgent. Ik denk dat het mogelijk is om in de komende jaren de transitie die is ingezet — ook hier geldt dat er niet niks is gebeurd — te gaan versterken. Wij kiezen daarbij voor een aanpak die zich focust op groene-industriepolitiek, om samen met bedrijven het groene verdienvermogen van Nederland te versterken. Daarbij — ik gaf dat net ook al aan — komt er een goed nationaal isolatieprogramma. Wat betreft de heer Klaver komt dat te laat. Hij pleit er al langer voor, maar het komt er nu. Onze partijen hebben, samen met de ChristenUnie, hierin een initiatief genomen.

Ik heb ook al aangegeven — zo win ik weer wat spreektijd — dat ik het initiatief vanuit Amsterdam voor zo'n klimaatberaad een heel goed idee vind. Ik zou graag van het kabinet willen horen hoe het daartegen aankijkt. Is dit geen instrument dat op veel meer plekken ingezet zou kunnen worden?

Voorzitter. Ik ga naar het blokje een nieuw sociaal contract. Het herstel van het vertrouwen in de rechtsstaat is een belangrijke prioriteit in deze Kamer. Ik vraag met de heer Omtzigt — er werd net ook verwezen naar Kamervragen hierover — wat de stand van de zaken is van de uitvoering van diverse moties die hierover in de Kamer zijn ingediend. Een belangrijke stap waar lang over gediscussieerd is, is gezet door geld uit te trekken voor het versterken van de sociale advocatuur. Het is goed dat daar nu ook echt geld voor wordt uitgetrokken, maar het gaat niet alleen om geld als we onze rechtsstaat en onze bestuurscultuur willen versterken. Daarvoor is meer nodig. Er is deze zomer ook een motie van mijn collega Kuik aangenomen. Die vraagt om uitwerking van plannen rondom een nieuw sociaal contract. Onderdeel daarvan was onder andere het starten met constitutionele toetsing. Wat is de stand van zaken daaromtrent? En wanneer kunnen we van het kabinet voorstellen verwachten?

Ook hier — de heer Azarkan verleide mij net om iets wat ik niet in mijn spreektekst had, toch aan te halen — wil ik nog iets anders noemen waar ik toevallig gisteren op werd gewezen. Ik heb in 2019 volgens mij met de heer Segers — als hij niet gaat knikken, was het niet met hem — een voorstel gedaan om te kijken naar de Algemene Bestuursdienst, de omloopsnelheid daarbij en het feit dat er te veel een managerscultuur is ontstaan. Mijn betoog toen was: zouden wij nu de Deltawerken nog kunnen bouwen? Zou er ambtelijk voldoende kennis zijn om dat te kunnen doen? Naar aanleiding van die motie is een onderzoek gedaan. Dat onderzoek — ik had het gemist — is gekomen ten tijde van de coronacrisis, in aanloop naar de verkiezingen. Dat onderzoek is van de ABD zelf. Dat zegt ongeveer: we zijn best lekker bezig; we moeten nog iets strategischer worden. Soms zijn verbeteringen — de heer Omtzigt gaf het daarstraks in een interruptie ook al aan — niet groots en meeslepend, maar saai en technisch. Als je de omloopsnelheid van die ABD niet naar beneden brengt, als je niet het jobhoppen van managers vervangt door echte kennis en kunde van specialisten, dan gaat de overheid niet beter functioneren. Ik zou toch van het kabinet een reflectie willen op dit rapport van de ABD en het onderzoek dat gedaan is. Daarbij mijn excuses dat ik het tot gisteren gemist had.

Voorzitter. Dan wil ik naar geopolitiek. We hebben afgelopen weken, maar ook het afgelopen jaar, gezien hoe geopolitiek terug is van nooit weggeweest. Het toont aan hoe onze wereld steeds minder stabiel en minder voorspelbaar is geworden. Corona was een wereldwijde crisis waar niemand leiderschap in kon nemen. We hebben met het plotse vertrek uit Afghanistan gezien dat de nieuwe Amerikaanse president de lijn van zijn voorganger doortrekt en kiest voor een beperktere maar vooral ook andere rol op het wereldtoneel. Nationalisme, protectionisme en autoritaire regimes lijken in het offensief, terwijl het vrije Westen steeds vaker in het defensief zit. In deze onzekere tijden zullen we als Europa vaker zelf en samen onze broek moeten ophouden, zowel economisch als militair als politiek.

Daarmee moeten we ook investeren in onze veiligheid en weerbaarheid. Vorig jaar — ik haalde de heer Segers net aan; ik doe weleens vaker wat met collega Segers van de ChristenUnie — hebben wij samen gepleit voor een nationaal planbureau voor de veiligheid. Dat volgde uit een WRR-rapport dat ging over ons gebrek aan zicht op de onveilige wereld. Zo'n planbureau voor de veiligheid zou alle risico's moeten inventariseren, analyseren en proactief signaleren,

zodat we niet zo vaak worden overvallen door veiligheids-crisis, of het nou gaat om een oorlog, een pandemie, economische risico's, cybercrisis, voedselcrisis en ga zo maar door.

Afgelopen maandag kregen wij het onderzoek waarin stond – mijn conclusie: het is wel nodig, maar we gaan het niet doen. Ik ben het daar niet mee eens. Het onderzoek geeft namelijk aan dat als het gaat over onze binnenlandse en buitenlandse veiligheidsstrategie, de langetermijnsrisico's niet goed onderkend worden en het eigenlijk altijd afleggen tegen de waan van de dag en het kortetermijndenken. Bovendien, zo staat er, ontbreekt het aan integrale politieke regie en is er een tekort aan het ontwikkelen van echt strategische lijnen. Daardoor worden we steeds vaker overvallen door eerder niet voorziene veiligheidsbedreigingen.

Regeren is vooruitzien. Daarom wordt in dit advies geadviseerd om een nationale veiligheidsraad, een national security council op te richten. Dit volgt eigenlijk ook uit het WRR-rapport van 2017. De WRR pleitte hier al voor en dit onderzoek geeft nu ook aan dat het nodig is om strategischer, integraler, meer op de lange termijn te kijken naar onze veiligheid. Wat mij betreft is dit hoognodig. Wederom, het is misschien saai en technisch, maar het gaat wel over onze veiligheid. Ik ben benieuwd naar de reactie van de minister-president op zowel het WRR-rapport op dit punt als het onderzoek dat afgelopen maandag gekomen is.

Voorzitter. Ik wil naar het onderwerp economische veiligheid. Veiligheid raakt immers ook onze economische situatie. Nederland is van oudsher een maakland. In de laatste decennia zien we echter wel dat er steeds meer productie uit Nederland wordt verplaatst naar de randen van Europa of naar China en India. Op de lange termijn betekent dit voor bepaalde regio's een enorm verlies aan kennis, vakmanschap en innovatie. Ook raken we hierdoor steeds afhankelijker van landen aan de andere kant van de wereld. Die kwetsbaarheid bleek heel duidelijk tijdens de coronacrisis, toen de aanvoer van bijvoorbeeld medische hulpmiddelen stilviel.

Daarom hebben wij als CDA meermaals, ook in het afgelopen jaar geprobeerd om het onderwerp reshoring op de politieke agenda te zetten, dus om bedrijfsactiviteiten terug naar Nederland te halen of te zorgen voor extra bedrijfsactiviteiten door productie die nu elders plaatsvindt, in Nederland te laten plaatsvinden. Dit is niet alleen verstandig vanuit economisch oogpunt, maar ook uit strategisch oogpunt, als onderdeel van een strategische regionale industrie-agenda. Het kabinet heeft niet voor niets het chipbedrijf SMART Photonics uit Eindhoven gered uit buitenlandse handen. Het deed dit om te voorkomen dat onze maakindustrie een speelbal wordt van mondiale crises, handelsoorlogen en geopolitieke belangen.

Maar ook hiervoor geldt dat een van de moties die we hierover hebben ingediend, heeft geleid tot een SER-advies. Ik ga die conclusie weer samenvatten. De conclusie vanuit de SER was dat reshoring vooral een strategische afweging is van bedrijven zelf, waarbij er voor de overheid eigenlijk geen rol is. "We moeten er niet te veel van verwachten" stond er nog bij. Tja, met die insteek denk ik inderdaad dat we er niet te veel van hoeven te verwachten. Ook met deze conclusie van de SER ben ik het dus niet helemaal eens. Ik vind het een gemiste kans en een te beperkte blik. Wellicht

als je alleen maar denkt aan het letterlijke begrip reshoring, dus dat het ge-offshored is en weer teruggaat, maar je kunt er ook veel breder naar kijken. Er is ook nieuwe productie elders in de wereld opgezet die prima hier zou kunnen plaatsvinden, met bijvoorbeeld een rol voor sociaal werkbedrijven. Ik zou hier een reflectie op willen krijgen van de minister-president. Moeten we niet een actievere industriepolitiek gaan voeren in Nederland, waarbij reshoring dus niet eng maar juist breed wordt uitgelegd? Ik ben ook benieuwd wanneer de SER met zijn vervoladvies komt over de versterking van de industrie in Nederland.

Dit onderwerp raakt ook aan de arbeidsmarkt. Ik kan niet helemaal om de arbeidsmarkt heen, ondanks dat het niet een van de prioriteiten is uit deze demissionaire begroting. Immers, de tweedeling op onze arbeidsmarkt woekert nog steeds voort en is ook een drijver van het uithollen van de solidariteit in onze samenleving. Aan de onderkant van de arbeidsmarkt zijn er nog steeds jongeren die vastzitten in een permanente carrousel van flexconstructies die onvoldoende loon, zekerheid en bescherming bieden om een bestaan op te kunnen bouwen. Dit roept om een grondige hervorming van de arbeidsmarkt langs de lijnen van het rapport van de commissie-Borstlap. Op dit moment worden daarbij overigens wel goede stappen gezet. Het is interessant om te zien dat een vakbond als de FNV het tegengaan van flexconstructies tot een centraal punt in hun cao-onderhandelingen maakt.

Op dit moment stapelen de gerechtelijke uitspraken zich op richting platforms waartegen gezegd wordt: je kunt ze wel zzp'ers noemen, maar het zijn gewoon werknemers. Dit zijn goede stappen en we moeten hiermee doorgaan, want het is echt een probleem. Wat mij betreft is permanente scholing hierbij de weg naar de toekomst. Want je ziet ook nu na corona alweer die rare paradox ontstaan dat sommige bedrijven de productie stil moeten leggen omdat ze niet voldoende personeel kunnen vinden, terwijl er een onbenut arbeidspotentieel is van 1 miljoen mensen, waarvan een derde bestaat uit jongeren van 15 tot 25 jaar.

Voorzitter. Ik kom tot een afronding en dan kunnen de heren Eerdmans en Van Haga hun vraag gaan stellen. De afgelopen jaren heb ik namelijk bij herhaling gepleit voor gezonde vaderlandsliefde en de verbindende waarde die bijvoorbeeld een nationaal historisch museum hierbij kan hebben. Dat deed ik samen met mevrouw Marijnissen, ook indachtig het oorspronkelijke initiatief van haar vader op dit punt. Het is jammer dat collega Jetten net de zaal heeft verlaten, want wat mij opviel is dat collega Kaag in haar veelbesproken HJ Schoo-lezing – daar is de heer Jetten – sprak over een inclusief Nederland, waarin gedeelde waarden centraal staan: onze gastvrijheid, onze empathie, onze verdraagzaamheid en onze ondernemerszin. Die woorden spraken me aan en ik deel haar hoop dat op deze grond vaderlandsliefde kan groeien. Niet als een soort uitsluitende, nationalistische agenda, maar juist om een inclusief patriottisme teweeg te brengen.

Een sterke samenleving op basis van gedeelde waarden ontstaat namelijk niet vanzelf. In deze tijd van individualisme en consumptisme zal het misschien zelfs iets van tegen de stroom in zwemmen vergen. En wat mijn fractie betreft is die investering het wel meer dan waard. Dat zit bijvoorbeeld ook in het aanbieden van een maatschappelijke diensttijd aan onze jongeren om te tonen dat het waardevol

is om iets te doen voor een ander. Ik denk echt dat het waarde kan hebben als wij een nationaal historisch museum inrichten op een manier waarop inclusieve vaderlandsliefde over wordt gebracht. Ik weet dat deze HJ Schoo-lezing veel bekritiseerd is, maar aan het einde vond ik dit echt waardevol. Dat kan alleen als we daar zowel de goudgerande als de zwarte bladzijdes van onze geschiedenis voor iedereen tonen. Dat kan verbindend zijn in de samenleving. Tezamen met alle andere goede voorstellen die vooral wij hier als CDA gedaan hebben maar ook anderen, kunnen we met elkaar bouwen aan een land dat alle uitdagingen aankan.

De voorzitter:
Dank u wel.

De heer Pieter Heerma (CDA):
U moet wel op uw woord wachten, meneer Jetten.

De voorzitter:
Ja, want we hebben eerst de heer Eerdmans, dan de heer Van Haga en dan de heer Jetten. Volgens mij wilde de heer Jetten reageren op het laatste, maar dan is het momentum weg. Vindt u het goed, meneer Eerdmans, dat de heer Jetten even ... Nee? Oké, dan gaat de heer Eerdmans. Ik snap het ook wel. Hij heeft lang moeten wachten, dus de heer Eerdmans.

De heer Eerdmans (JA21):
Ieder zijn momentje, zou ik zeggen. En van dat van u hebben wij onze bekomst al gehad.

Het applaus steeg nog net niet op uit het vak hier ter linkerzijde, de taartblokken. Het was toch oud-premier Van Agt die zei: we buigen niet naar links en we buigen niet naar rechts binnen het CDA? Maar het buigen naar links wordt hier toch wel erg warm onthaald. Ja, nogmaals. Dat is ook niet zo raar als je vooral het begin van uw verhaal hoorde over klimaat, de transitie en de opgaven waar we voor staan. Nou ben ik er natuurlijk om u weer een beetje naar rechts te bewegen. Ik heb eens het CDA-programma gelezen. Als het gaat om het asielbeleid heeft u gezegd: het moet individueel beoordeeld worden, het moet humaan zijn, maar het moet ook draagvlak houden. Wil Nederland het asielbeleid kunnen steunen, moeten we ook streng zijn voor diegenen die hier niet mogen zijn. Die moeten we het land uit doen gaan. Ik In april heb ik op dat punt een motie ingediend over het strafbaar stellen van illegaliteit. Het is eigenlijk heel logisch: wat je niet mag doen, dat mag je niet doen. Dus illegaal in Nederland zijn, dat mag niet. Toen had u met uw fractie de doorslaggevende stem. Ik weet nog heel goed dat ik er na afloop met een collega van u over heb gesproken. Die zei: ja, dat konden we niet maken, dat konden we niet doen. Dat werd niet met het hart beoordeeld, maar het werd eigenlijk beoordeeld ten aanzien van een aantal andere opties in de Kamer, namelijk het bondgenootschap met links. Dan vraag ik u toch rechttoe rechtaan: waar staat het CDA als het gaat over een humaan maar streng, rechtvaardig asielbeleid? Bent u dan niet met mij van mening zoals heel veel Nederlanders vinden: ja, asielbeleid moet rechtvaardig zijn, maar het moet ook streng zijn; voor degenen die hier niet mogen zijn, moet er ook een weg terug zijn naar het land van herkomst?

De heer Pieter Heerma (CDA):
Ik kan ook hier niet om een stukje historie heen, al gaat het wat minder ver dan mijn studietijd aan de VU. Ik ging in 2001 voor het eerst voor de CDA-fractie werken. Volgens mij was in die periode de heer Eerdmans net weg als medewerker bij het CDA. Sindsdien is de heer Eerdmans misschien zelf iets naar rechts afgebogen, maar het samenlevingsverhaal dat ik hier gehouden heb, zou hem vanuit zijn christendemocratische roots toch aan moeten spreken als een middenverhaal en niet als links verhaal. Ik denk dat hij voldoende CDA-besef heeft om dat te kunnen beamen.

Wat betreft migratie hebben wij een verkiezingsprogramma dat ik streng en rechtvaardig zou willen noemen. Daar zitten ook elementen in over dat we meer grip op migratie moeten krijgen en dat we daar in Europa met elkaar stappen in moeten zetten. Er zit ook in — dat is de lijn die we hebben — dat je ook werk moet maken van terugkeer, zodat mensen die er geen recht op hebben niet blijven. Dat staat volgens mij zelfs in het inmiddels veel aangehaalde document van VVD en D66. Daar stonden niet alleen maar dingen waar ik het mee eens ben, maar die beweging lijkt daarin ook gemaakt te worden. Wij hebben in het verleden gepleit voor strafbaarstelling van illegaliteit en we hebben daarna gepleit voor het strafbaar stellen van het weigeren om mee te werken aan je eigen vertrek, maar we hebben ook in de vorige periode afspraken gemaakt in de coalitie over wat we wel en niet zouden doen en ik houd mij doorgaans aan mijn afspraken.

De heer Eerdmans (JA21):
Dat siert u op zich. Afspraken moet je nakomen, maar we zijn in nieuwe tijdperken beland. Een tijdperk van verandering of een verandering van tijdperk, het is maar net hoe je erin staat. Ik zei laatst tegen iemand: het is meer een tijdperk binnen een tijdperk waarin we ons hier begeven. Mag ik u iets vragen, als we naar de toekomst kijken? U laat even de afspraken los en we gaan naar nieuw kabinet, misschien een minderheidskabinet. Waar staat het CDA dan op het punt van illegaliteit? Moeten mensen die hier niet mogen zijn blijven: bed, bad en brood? Moeten ze in voorzieningen blijven hangen, in kerken? Of zegt u: nee, we moeten daar toch streng in zijn willen we het draagvlak behouden onder het totale asielbeleid, dus die mensen moeten weg?

De heer Pieter Heerma (CDA):
Als je draagvlak wilt houden, heb je een streng en rechtvaardig asielbeleid nodig, maar heb je ook bijvoorbeeld warme integratie nodig. Je moet hier altijd een plek bieden aan mensen die echt bescherming nodig hebben, maar om het draagvlak te kunnen houden zullen mensen die geen recht hebben om hier te blijven moeten terugkeren. We weten hoe lastig het is om dat in de praktijk vorm te geven, maar dat is echt noodzakelijk om draagvlak te houden voor het asielbeleid.

De voorzitter:
Dank u wel. Ik geef het woord aan de heer Van Haga van de Groep Van Haga en dan aan de heer Dassen, de heer Van der Staaij en de heer Segers. En dan gaan we naar mevrouw Marijnissen. De heer Van Haga.

De heer **Van Haga** (Groep Van Haga):

Dank u wel, voorzitter. Het lijkt alsof we toch weer in blokjes zijn gaan werken. Maar goed, gelukkig gaan het nu wat sneller. Alhoewel, het gaat helemaal niet snel. Er was één blokje over wonen en was een blokje over klimaat. Ik had iets over wonen willen zeggen, maar dat heeft natuurlijk heel veel te maken met het klimaat. Hier staat de fractievoorzitter van het CDA en die is de afgelopen tien jaar toch wel verantwoordelijk geweest voor aan de ene kant de migratie – of je het er nou mee eens bent of niet: 100.000 man per jaar erbij – en aan de andere kant het stoppen van het bouwvolume. Die markt is dus mede door het CDA volledig verstoord. En nu begrijp ik dat de coalitiepartijen, voor zover er nog een coalitie is, het allemaal prachtig vinden dat er 1 miljard luizige euro's naar wonen gaan, maar daar gaan we de markt niet mee herstellen. We hebben dus aan de ene kant dat migratievraagstuk – daar ga ik u niet op bevragen, want dat heeft collega Wilders al gedaan – maar aan de andere kant zie ik overal in gemeentes CDA'ers verstorend optreden daar waar het gaat over vergunningen. Dan heb ik het over de traagheid, over de bureaucratie en niet in de laatste plaats over de stikstofproblematiek. Kunt u aangeven wat u met het miljard gaat doen om die vergunningen wat sneller los te krijgen? Want nu heb je af en toe vergunningsdoorlooptijden van drie, vier en soms wel vijf jaar.

De heer **Pieter Heerma** (CDA):

Ik probeer even de vraag van de heer Van Haga te ontdekken. Ik ga beginnen bij het begin. Oud-minister Donner zei altijd: ik ben genoeg calvinist om me altijd over alles wel een beetje schuldig te voelen. Maar ik vind ook een beetje makkelijk van de heer Van Haga om zo'n stijl van politiek te bedrijven, dat omdat ik aantal jaar voor het CDA in de Kamer heb gezeten alle problemen mijn schuld zijn. Dan zou ik zeggen: laat de heer Van Haga zelf eens met constructieve voorstellen komen om zaken op te lossen in plaats van alleen maar te wijzen naar anderen. Dan zijn vraag. Als het gaat over dat miljard, dan heb ik vragen gesteld aan het kabinet hoe daarmee om te gaan. Want ik sta hier als Kamerlid van het CDA demissionaire plannen van een kabinet te beoordelen, niet om hier zelf te zeggen: dat gaan we hiermee doen. Ik denk echter wel – waar de heer Van Haga aan het slot van zijn betoog op uitkwam – dat het geld daarvoor gebruikt zou kunnen worden. Het is namelijk een miljard dat gaat over woningdeals. Met die woningdeals heeft minister Ollongren juist de afgelopen jaren, sinds we daar 2 miljard voor uitgetrokken hebben, allerlei vastzittende woningbouwprojecten wel degelijk los kunnen trekken, omdat er financiële knelpunten waren. Die konden inderdaad met natuur of stikstof te maken hebben, of met infrastructuur, of met andere zaken waardoor er heel veel procedures liepen die met geld konden worden opgelost. De heer Van Haga stelt een specifieke vraag over het geld dat nu vrijgespeeld wordt. Ik ben het er niet mee eens dat een miljard niets voorstelt. Het is op de woningmarkt niet voldoende. Ik vind ook dat de verhuurderheffing omlaag moet – het liefst schaf ik die af, maar in ieder geval moet die omlaag – om nog meer miljarden vrij te spelen. Maar er kan wel degelijk een impuls aan sneller, meer betaalbaar bouwen gegeven worden. Dat gaat op korte termijn helpen meer mensen toegang te geven tot een betaalbare woning.

De heer **Van Haga** (Groep Van Haga):

In ieder geval geeft de heer Heerma toe dat 1 miljard euro bij lange na niet voldoende is. Het is misschien een leuke druppel op de gloeiende plaat, maar we gaan daar echt niet een miljoen woningen mee realiseren binnen een paar jaar. Dat gaat gewoon niet gebeuren. Bovendien: de overheid bouwt helemaal geen woningen en financiert ze ook niet, dus dat moet door de markt gebeuren. Het is goed dat u aangeeft dat de verhuurderheffing weg moet, maar wat gaat u dan doen om de doorlooptijden bij vergunningen te verkleinen? Want ik hoor daar nog niet een begin van een oplossing.

De heer **Pieter Heerma** (CDA):

De heer Van Haga zegt: de overheid bouwt geen woningen, dat moet de markt doen. Maar dit zit dus alweer het verschil tussen de oud-VVD'er ... Ik geloof niet dat de markt dat moet doen. Ik sta juist voor een visie waarin die woningbouwcorporaties niet zomaar marktpartijen zijn, maar onderdeel zijn van de samenleving en onderdeel moeten zijn van een maatschappelijk middenveld dat dit doet omdat ze goede wijken willen bouwen met betaalbare huren, en niet om winst te maken. Dus ik ben het niet eens met de heer Van Haga als hij zegt: de overheid heeft hier geen taak in, de markt moet het doen. Nee, er zijn ook partijen die niet alleen maar dingen doen omdat ze er dan heel rijk van kunnen worden. Dat ...

De **voorzitter**:

De heer Van Haga, tot ... Ja, excuus, maakt u uw zin af.

De heer **Pieter Heerma** (CDA):

Ik denk wel degelijk dat dat miljard kan helpen om procedures te versnellen, want een deel van die procedures ... Overigens heb ik eerder richting mevrouw Marijnissen de hand in eigen boezem gestoken vanwege de bruteringsoperatie van mijn vader. Ik denk dat dat bestuurlijk gezien een hoogstandje geweest is. Er zitten nog steeds elementen in die het verstandig maakten. Maar een bijeffect van het beleid dat daarop gevolgd is, is het volgende. Waar er vroeger op gemeentelijk niveau ambtenaren en wethouders zaten die heel veel verstand hadden van volkshuisvesting, is dat verdwenen. Sterker nog, als er een goed iemand zit, dan kopen projectontwikkelaars die zo snel mogelijk weg. Dat zal dus moeten veranderen. Dat helpt ook om procedures te verkorten. Maar dat geld helpt ook daadwerkelijk. Heel veel projecten duren ook jaren, omdat er financiële knelpunten zitten óf omdat mensen procederen tegen bouwprojecten, bezwaar maken, omdat er problemen zijn die niet opgelost worden. Dat geld kan dan helpen die wel op te lossen en dan versnelt een procedure wel degelijk.

De **voorzitter**:

De heer Van Haga tot slot.

De heer **Van Haga** (Groep Van Haga):

Dan zijn we het daar hardgrondig over oneens. Natuurlijk moeten de corporaties sociale woningen bouwen. Die moeten kleine, sobere en veel woningen bouwen. Die verhuurderheffing helpt daar niet bij. Dat miljard gaat geen bal uitmaken. Maar ik constateer dat de heer Heerma van

plan is, als overheid, om de hele woningmarkt te gaan bestieren. Ik denk dat dat een ontzettend slecht idee is.

Maar dan, tot slot, ook nog een stukje over het klimaat. Er wordt 7 miljard gereserveerd voor het klimaat. We hebben allemaal gezien dat het in de afgelopen jaren in allerlei stupide dingen is gaan zitten: stikstof, pfas, biomassacentrales, gasloos bouwen, ga zo maar door. Maar nu duikt er nog een nieuwe biomassacentrale op aan de horizon en dat is CSS: Carbon Capture and Storage. Daar gaan we dus heel veel geld in stoppen, terwijl uit ieder onderzoek inmiddels blijkt dat het gewoon het paard achter de wagen spannen is. Het kost energie, het levert een hogere uitstoot op en het is volkomen belachelijk om daar geld aan uit te geven. Bent u het met me eens — ik heb dat ook al eerder aan de heer Wilders gevraagd — dat we veel beter die 7 miljard kunnen besteden aan uw grote, almachtige overheid, de eenheidsstaat, die dan toch die woningen moet gaan bouwen?

De heer **Pieter Heerma** (CDA):

De heer Van Haga moet de conclusies trekken die hij zelf wil, maar zijn samenvatting van mijn visie op de volkshuisvesting die hij net gaf, sloeg echt helemaal nergens op. Ik wil graag dat de heer Van Haga — nogmaals, hij moet doen wat hij wil — geen onrecht doet aan het betoog dat ik hier houd. Ging de telefoon van de heer Nijboer of van mevrouw Ploumen?

Mevrouw **Ploumen** (PvdA):

Sorry ...

De heer **Pieter Heerma** (CDA):

Excuses aanvaard.

Als het gaat over klimaat, dan gebeuren er geen onzindingen. Er gebeuren serieuze dingen die nodig zijn om een serieus probleem op te lossen. Zoals ik richting mevrouw Ouwehand al aangaf, heeft een gerechtelijke uitspraak soms ertoe geleid dat er serieuze stappen konden worden gezet, maar die stappen zijn nodig. Volgens mij heeft de heer Jetten het zojuist ook over CCS gehad. CCS is geen eindoplossing. Dat doe je nu, omdat het op dit moment helpt om de doelen te halen. Ik ben het zeer eens met het tweede deel van het antwoord van Jetten. Uiteindelijk ligt de oplossing in het creëren van de schoonste energie van de wereld, de schoonste staalindustrie. Dat ligt dus in zo'n waterstofbackbone. Daar gaan we serieus geld voor uittrekken. Dat is innovatief en dat is iets wat de heer Van Haga misschien, met al zijn kritiek op de plannen, toch nog kan aanspreken.

De **voorzitter**:

Dan geef ik het woord aan de heer Dassen van Volt en daarna aan de heer Van der Staaij en de heer Segers.

De heer **Dassen** (Volt):

De heer Heerma begon zijn betoog met een stuk over de schaduwzijden van de individualisering. Hij noemde een lijstje op. Een van de onderwerpen die ik daarin eigenlijk miste, was migratie en hoe wij omgaan met vluchtelingen.

In antwoord op de vraag van de heer Eerdmans gaf de heer Heerma zojuist aan dat het migratiebeleid streng doch rechtvaardig moet zijn. Dat doet me denken aan de Moria-deal van een jaar geleden. Ik vraag me af wat dat dan precies is. Is dat streng of rechtvaardig? En hoe verhoudt zich dat tot de woorden van de schaduwzijden van de individualisering? Waar staat het CDA op dit gebied dan precies?

De heer **Pieter Heerma** (CDA):

Misschien kan de heer Dassen ... Ik ben benieuwd naar zijn betoog en hoe migratie het gevolg is van individualisering. Ik ben benieuwd of hij daar zo een toelichting op kan geven. Maar als het gaat over wat er in Moria gebeurd is, dan geldt dat ik daarvoor zelf eigenlijk best een grotere deal had willen sluiten. Maar zo is politiek soms. Als je partijen bij elkaar hebt zitten die proberen om tot een oplossing te komen, is wat er uitkomt minder mooi dan wat iedereen individueel had willen doen, maar dat is dan wel het hoogst haalbare. We hebben toen, op dat moment, met elkaar afspraken gemaakt om hier mensen wél naartoe te halen. Ik heb toen zelf het initiatief genomen om daar met elkaar over te gaan praten. Ik denk dat voor dit onderwerp in den brede geldt dat het migratiebeleid zo groot, zo complex en zo Europees is, dat je aan een formatietafel echt serieus alle kanten moet bekijken om zowel de strengheid als de rechtvaardigheid een plek te geven. Je moet dus gastvrij zijn voor iedereen die bescherming nodig heeft. Maar je moet er aan de achterkant dus ook voor zorgen dat de mensen die geen recht hebben om hier te blijven, ook teruggaan. Ik denk zelf dat je integratie hierin ook een belangrijke rol in moet geven. Dat sprak mij aan in het stuk dat VVD en D66 geschreven hebben. Je moet mensen die hiernaartoe komen dus niet het gevoel geven dat je ze hier eigenlijk niet wilt hebben, waardoor ze niet deel gaan uitmaken van die samenleving.

De heer **Dassen** (Volt):

Ik wil even doorgaan op het laatste stukje. Je wilt inderdaad niet dat je de mensen die hiernaartoe komen, het gevoel geeft dat ze niet gewenst zijn. Maar op dit moment zitten we in een situatie waarin asielzoekers, vluchtelingen, anderhalf jaar moeten wachten in een centrum voordat ze op een gesprek mogen komen. In de begroting wordt er amper geld vrijgemaakt om die wachtlijsten te verkorten. Ik vraag aan de heer Heerma of hij bereid is om te kijken of het mogelijk is om structurele financiering los te krijgen om die wachtlijsten in ieder geval naar beneden te krijgen.

De heer **Pieter Heerma** (CDA):

Ik denk dat de heer Dassen raakt aan de discussie waarvan mevrouw Hermans daarstraks ten onrechte zei dat de heer Dijkhoff en ik daar een motie over hadden ingediend, maar dat was mijn voorganger Buma. Die hebben in 2018 samen een motie ingediend die ging over demografie en demografische vraagstukken die ook met migratie te maken hebben. Als je demografie als uitgangspunt neemt voor een bredere discussie in de politiek, denk ik dat dat een kans biedt om — precies het probleem waar de heer Dassen het over heeft — over het jobeleid rondom migratie een wat meer continu debat te voeren. Want als het toeneemt, dan moet er van alles opgebouwd worden en als het afneemt, dan worden locaties weer gesloten, omdat je ze niet nodig hebt. Dat zijn debatten — in Canada voert men jaarlijks of tweejaarlijks debatten daarover — over de hoeveelheid migratie

die Nederland aankan en waar we ons op richten. Overigens, het politieke debat hier in Nederland gaat altijd alleen maar over asielmigratie, maar het gaat bij migratie om veel meer. Er zijn allerlei migratiestromen, waarbij qua volkshuisvesting arbeidsmigratie — dat woord was in dit debat nog niet gevallen — in heel veel gemeenten een veel grotere reden is voor problemen bij het vinden van een betaalbare woning dan asielmigratie. Dus als de heer Dassen voor de korte termijn met een voorstel komt, ga ik het beoordelen, maar voor de lange termijn denk ik dat je het met elkaar moet aandurven om het over demografie te hebben, ook qua migratie. Daar is in 2018 dus een aanzet toe gegeven. En in bijvoorbeeld Canada doen ze dat al jaren.

De heer Van der Staaij (SGP):

Ik wil nog even terug naar het thema waarover de heer Heerma eerder met de heer Klaver een interruptiedebatje had: wat betekent de energietransitie voor de gezinsportemonnee? Wij hebben daar best zorgen over. Kijk maar eens naar wat een gezin met drie kinderen drie jaar geleden betaalde voor energie en nu. Dan zie je dat zowel de energiekosten als de energiebelasting zijn gestegen. Per saldo betaalt men soms zo'n €1.300 meer. Dat kan nog verder stijgen. Mijn vraag is: hoe kan het CDA eraan bijdragen dat ook die energietransitie een beetje betaalbaar blijft voor gezinnen?

De heer Pieter Heerma (CDA):

Ik denk dat de heer Van der Staaij een terecht punt aanhaalt. Daarin lag misschien ook wel de kern van de kritiek van mijn voorganger Sybrand Buma op de discussies rondom die klimaattafels. Als je, om die transitie voor elkaar te krijgen, mensen op kosten jaagt vanuit het idee dat ze dan ander gedrag gaan vertonen, waarmee er dan wordt bespaard op ... Als die mensen geen handelingsperspectief hebben, laat je ze alleen maar meer geld betalen. Daarmee maak je de weerstand juist groter tegen klimaatbeleid, tegen de noodzaak om CO₂ te reduceren. In dat debat, dat gepolariseerd raakte, zei men op een gegeven moment: zonder draagvlak kunnen we niks, maar we moeten wat. Ik vind het dus, zoals ik richting de heer Klaver ook aangaf, heel verstandig dat het kabinet dat extra geld voor SDE++ niet financiert uit een verhoging van de energierekening, zoals dat in het verleden gedaan is, maar uit de algemene middelen. "SDE++", zo heet dat volgens mij tegenwoordig. Ik kijk even naar de heer Jetten of ik het goed heb. Hij knikt, en hij heeft er verstand van. Ik denk dus zelf dat we bij het grote klimaatvraagstuk een deel van die transitie met elkaar uit algemene middelen moeten financieren in plaats van de kosten neerleggen bij huishoudens die misschien in de modellen handelingsperspectief hebben, maar in de echte realiteit niet.

Een laatste aanvulling, voorzitter, al weet ik dat ik lang van stof ben en u altijd roept dat het korter moet.

Maar er wordt bijvoorbeeld ook extra geld uitgetrokken voor isolatieprogramma's of om hybride warmtepompen mogelijk te maken. Dat geld helpt ook om handelingsperspectief voor huishoudens te creëren, zonder ze op kosten te jagen.

De heer Van der Staaij (SGP):

Tot slot, voorzitter.

Ik sta hier niet zo van: als we dit plannetje doen, hebben we alle problemen opgelost. Maar het gaat mij erom dat je gewoon tegenkomt en terughooft wat het nu al betekent voor de energierekening. En juist als we draagvlak voor de energietransitie willen houden, is het belangrijk om in de komende periode telkens goed op te letten wat het nu concreet betekent voor huishoudens en gezinnen. En als ik de heer Heerma zo mag begrijpen dat we daarover in gesprek kunnen blijven en daar steeds scherp oog voor hebben, dan vind ik dat voor dit moment winst.

De heer Pieter Heerma (CDA):

Dank. Dat vind ik een constructieve opstelling en constructieve vraag. Volgens mij is het ook een terecht punt. Ik zat gisteren met de heer Nijboer in een radio-uitzending. Daarin kwam opinieonderzoek onder de Nederlanders langs over klimaat. Daarin werd het probleem dat de heer Van der Staaij aanhaalt, bevestigd als iets wat leeft onder de mensen. Maar er kwam ook naar boven, en dat wil ik toch ook toevoegen, dat men een gebrek aan handelingsperspectief ervaart. Daarom haalde ik dat klimaatberaad ook aan. Ik vind het heel belangrijk dat de klimaattransitie niet vanuit ivoren torens in Den Haag over de mensen uitgestort wordt, maar dat er handelingsperspectief is, waarbij mensen zelf iets kunnen en willen bijdragen, omdat het eigenaarschap dat dan ontstaat veel meer gaat doen voor het klimaatbeleid dan iets wat bedacht is omdat het goed uit een model komt.

De heer Segers (ChristenUnie):

Ik wil de heer Heerma bedanken voor zijn bijdrage. Het was ook een heel mooi christendemocratisch begin. Ik herkende veel. Hij sprak over een samenleving met veel meer "wij" dan "ik". Dat spreekt mij zeer aan. Ik probeer ook een beetje over deze beschouwingen heen te kijken en te bedenken wat er nog meer zou kunnen komen, waar we nog zouden kunnen komen. Daarover gingen ook mijn interrupties richting collega Hermans. Zij zei bemoedigende dingen, bijvoorbeeld over verlaging c.q. afschaffing van de verhuurderheffing en over belastinghervorming. Ik wil één onderwerp waarover het CDA-congres zich vrij stevig heeft uitgesproken graag aan de heer Heerma voorleggen. Dat is het leenstelsel. Ik geloof dat zo ongeveer de hele Kamer voor de afschaffing van het leenstelsel is. Er is nog één klein, Gallisch dorp dat standhoudt, maar dat is omsingeld. Ik hoor de CDA'ers vrij stevig van hun hart geen moordkuil maken. Ook dat sprak mij aan. Ik weet dat congressen geen straaljagers kopen, maar toch. Hoe serieus neemt het CDA die resolutie?

De heer Pieter Heerma (CDA):

Ik voelde deze aankomen van de heer Segers. Hij heeft er ook alle recht toe, gegeven alles wat hij met coalitie-Y ook al jaren op dit onderwerp gedaan heeft. Hij deed dat deels samen met mijn collega Harry van der Molen — hij is mijn oud-collega op dit moment, want hij zit ziek thuis, maar hij komt gelukkig snel weer terug — in coalitie-Y. De heer Jetten gaf aan dat hij blij was dat er in D66 nog volop debat is. Dat konden we bij het CDA-congres ook zien. Onze nieuwe CDJA-voorzitter had gelukkig veel jongeren mee. De, vind ik, doorgaans wijze les dat je niet met breekpun-

ten moet laten opzadelen in een formatie, ging vrij kansloos ten onder in ons congres. In de partijdemocratie doet ook iedereen zijn werk. Ik kan overigens de partijen die niet intern georganiseerd zijn dat van harte aanraden. De opdracht die wij hebben gekregen over waar we wel en niet mee thuis kunnen komen in een formatie, mocht die gaan plaatsvinden en mochten wij daar deel van uitmaken, is glashelder.

De heer Segers (ChristenUnie):

Een klein detail is dat die formatie inderdaad nog wel moet beginnen. Dat is waar, ja. Maar ik begrijp dus dat de CDA'ers die spreker na spreker toch vrij eloquent duidelijk maakten waarom het leenstelsel gewoon echt weg moet, wel op u kunnen rekenen?

De heer Pieter Heerma (CDA):

Luister. Ik ben blij dat er überhaupt weer partijcongressen plaats kunnen vinden na corona, want ik hou van die partijcongressen. Maar dit was absoluut een hoogtepunt van het congres. De heer Segers heeft waarschijnlijk live mee zitten kijken. Maar toen ik dacht "ze zullen nu toch wel op zijn", kwamen er nog vijf. Ze kregen 70% van het congres mee. Dat is doorgaans niet het percentage waarmee wij ontraden resoluties verliezen. Kijk, ik zit niet aan een onderhandelings-tafel. Maar de opdracht die wij mee hebben gekregen over waar we wel en niet mee thuis kunnen komen, was vrij helder.

De voorzitter:

Dank u wel, meneer Heerma. U bent aan het einde gekomen.

De heer Pieter Heerma (CDA):

Jammer.

De voorzitter:

Dan geef ik het woord aan mevrouw Marijnissen van de SP. Gaat uw gang.

□

Mevrouw Marijnissen (SP):

Dank u wel, voorzitter. Ten einde raad, dat zijn de mensen in de wijk Moerwijk in Den Haag, omdat de ratten letterlijk door hun huizen en door de straten lopen. In Apeldoorn worden mensen op dit moment gedwongen om uit een kleinschalige zorginstelling, het Kristal, te verhuizen, terwijl ze dat niet willen. In Venray maken mensen zich zorgen, want de huisartsenpost is gesloten en de dichtstbijzijnde is in Venlo, 30 kilometer verderop. De Rotterdammers uit de Tweebosbuurt, maar ook mensen bij wie ik geweest ben in Uden, Wit Korea, en de mensen die wonen in de wijk Jericho in Amersfoort, worden hun huis uit gejaagd, omdat dat wordt gesloopt. De inwoners van de Indische buurt in Groningen kunnen eigenlijk niet meer gewoon een normaal huis kopen in hun eigen omgeving, omdat de beleggers daar alle huizen opkopen.

Voorzitter. De afgelopen weken en maanden, waaruit deze voorbeelden komen, zijn wij als SP samen met deze mensen

ten strijde getrokken tegen verslechtingen in hun buurt. Samen met die mensen hebben we geknokt voor verbeteringen in hun buurt. Want de buurten die ik opnoem, zijn vaak vergeten buurten. Het zijn vergeten buurten. Zo voelen mensen dat ook. Het trieste is wel dat juist deze vergeten buurten op dit moment heel erg weinig — niks, zou ik willen zeggen — van dit demissionaire kabinet kunnen verwachten. Althans, wat er nog van het demissionaire kabinet over is, zou ik willen zeggen. Want ik geloof dat inmiddels de helft van de posten al door iemand anders wordt bemand. We hebben gezien hoe een minister ordinaris lobbyist werd op haar eigen terrein. We hebben gezien hoe Kamerleden gewoon de bewindsploeg in werden geschoven, omdat er nieuwe mensen nodig waren. Ondertussen worden deze buurten vergeten. Het is natuurlijk ook geen natuurverschijnsel. Ook in deze buurten wordt tien jaar Rutte-politiek hard gevoeld. Dat komt hard aan. De politiek van ieder voor zich, de politiek van tweedeling, de politiek van private rijkdom en publieke armoede wordt ook daar gevoeld. Wat daar ook wordt gevoeld, is de ongelijkheid. Ik heb er hier al vaak over gesproken. De vermogensongelijkheid in Nederland is groot. De rijkste 10% van de mensen in Nederland bezit twee derde van ons totale vermogen. Twee derde. Dat betekent dus dat 90% van Nederland, zeg maar alle gewone mensen, uitgezonderd de superrijken, het moet doen met een derde van het vermogen. Dat is niet eerlijk en daarom wil de SP een extra belasting voor de superrijken.

Maar we zien de tweedeling ook op andere plekken. We zien de tweedeling ook in dat wat van ons allemaal is. In de zorg, het onderwijs en de veiligheid. Neem de zorg. Als je ouders gaan dementeren, bijvoorbeeld, kun je, als je maar geld hebt, prima zorg voor hen regelen op een excellente zorgboerderij. Dan moet je wel €2.000, €3.000 of €4.000 per maand meenemen. Anders kom je gewoon op de wachtlijst van het verpleeghuis op de hoek, waar de werkdruk hoog is.

Dan het onderwijs. Ik weet niet, voorzitter, of u die spotjes op de radio ook weleens hoort, maar ik erger me er kapot aan: "Wilt u ook het beste onderwijs voor uw kind? Kies dan voor particulier onderwijs." Altijd als ik dat spotje hoor, denk ik: zou er nou één ouder zijn in Nederland die denkt: nou nee, ik wil niet het beste voor mijn kind? Natuurlijk, alle ouders willen het beste voor hun kind, maar niet alle ouders kunnen €30.000 per jaar betalen voor, ik noem maar wat, Luzac.

Ook in de veiligheid zien we de tweedeling toenemen. Het zijn de arme buurten waar het meeste wordt ingebroken en waar de meeste criminaliteit is. Dat weten we. Het zijn juist de rijke buurten waar mensen nu geld bij elkaar leggen om bijvoorbeeld zelf een buurtwacht in te huren, of waar ze hun huizen goed kunnen beveiligen. In de arme wijken heeft de wijkagent nauwelijks meer tijd om in de wijk aanwezig te zijn, daar waar hij juist het hardste nodig is.

Op al die vlakken zien we de tweedeling onder tien jaar Rutte toenemen. Ik vind het extra wrang dat we nu hier staan in een tijd waarin het gelukkig, na een coronacrisis die hopelijk op zijn einde aan het lopen is, goed gaat met de economie. 3,5% groei, hebben we kunnen horen. Maar heel veel mensen merken daar helemaal niks van. Het minimumloon wordt niet verhoogd. En het waren nu toch juist die cruciale beroepen waarvoor in de coronacrisis is geapplaudiseerd? Ik weet het nog. Ik herinner me nog dat we opeens een lijst hadden — die verscheen op Teletekst,

dat zag ik – van cruciale beroepen. Daar stonden de mensen op die je elektriciteit in huis komen maken als die niet werkt. Daar stonden mensen op die zorg verlenen. Daar stonden mensen op die de logistiek verzorgden, ook ten tijde van de coronacrisis. Daar staan beroepen op die vaak een achtergrond hebben in het mbo, het mbo waarvan wij vinden dat het veel te weinig wordt gewaardeerd, maar ook beroepen waarin mensen vaak het minimumloon verdienen. De SP pleit ook voor een hoger minimumloon. Op basis van de partij- en de verkiezingsprogramma's zou er in de Tweede Kamer vandaag al een meerderheid moeten zijn om daar in ieder geval een eerste stap in te zetten.

Voorzitter. Als je zo'n praktische opleiding hebt gedaan in Nederland en je niet zo veel verdient, dan ga je over het algemeen zes jaar eerder dood. Zes jaar eerder dood! Dat betekent dat ook in Nederland klasse ertoe doet, ook in de gezondheid. Ik zou van de demissionair minister-president weleens willen weten wat hij daarvan vindt.

Tegelijkertijd hebben we in de coronacrisis gezien dat het aantal miljonairs toenam, zelfs in de crisis. Maar ook het aantal daklozen neemt toe. We zien in Nederland dat in de grote steden een op de vier kinderen zonder ontbijt naar school gaat. Tegelijkertijd zien we dat de winsten van grote bedrijven in de afgelopen jaren toenamen. Die tweedeling neemt dus toe. Dat vinden wij niet eerlijk. Daarom pleit de SP, naast een hoger minimumloon, ook voor winstdeling. We hebben daar een wet voor gemaakt. Die zullen we hier nog gaan bespreken. Die betekent dat de grote winsten van bedrijven niet alleen verdeeld zullen worden onder de aandeelhouders, maar ook op de werkvloer.

Voorzitter. Ik wil het ook graag over de zorg hebben. Het ging met mevrouw Hermans al even over de markt in de zorg. We hebben het jaarlijkse, toch wel befaamde interview van Hugo de Jonge in de krant, die dan elk jaar opnieuw bepleit dat de marktwerking eigenlijk geen plek heeft in de zorg. Dat zijn we natuurlijk van harte met hem eens. Maar als we de balans opmaken, moeten we toch constateren dat dit in dit kabinet niet helemaal gelukt is, wat ons betreft zeer onvoldoende gelukt is. We vinden dat dat er nu echt van moet komen. Wij hebben ons eigen alternatief van het Nationaal Zorgfonds, zonder eigen risico. Het eigen risico zorgt voor heel veel mensen voor grote problemen, €385 per jaar. Ik zou graag van de demissionair minister-president willen horen waarom hij het eerlijk vindt dat bijvoorbeeld ouderen, die relatief vaak zorg nodig hebben, de eerste maand van het jaar al die €385 moeten opmaken. Waarom vindt hij dat eigenlijk eerlijk? Het wordt vaak verkocht onder het nepargument van kostenbewustzijn.

Ik was een paar weken geleden in het Erasmus MC bij een tandarts die daar één dag in de week gratis mensen behandelt die geen geld hebben om naar de tandarts te gaan. Zij vertelde mij dat tandproblematiek de gemeenschap in Nederland ongeveer zo'n 3 miljard per jaar kost, omdat mensen thuisblijven omdat ze last hebben van hun gebit. Een gaatje behandelen, zo vertelde ze mij, kost €48, maar dat wordt niet vergoed als je niet aanvullend verzekerd bent. Dat zit immers niet in het basispakket. Ze vertelde ook dat de mensen die zij één dag in de week krijgt daar allemaal geen geld voor hebben. Hun hele leven is kapotgemaakt. Zij hebben vaak hun baan verloren en niet zelden hun relatie verloren omdat ze problemen hebben met hun gebit. Als ze worden doorverwezen naar de kaakchirurg, wordt het wel vergoed, maar die behandeling is natuurlijk

vele malen duurder. Los van mijn vraag aan de demissionair minister-president of hij zo'n eigen risico sociaal vindt, is mijn vraag daarnaast: zou het niet gewoon voor ons allemaal veel goedkoper zijn als we die tandzorg weer in het basispakket doen?

In de interruptiedebatten ging het al even over de zorgsalarissen. Wij vinden echt dat onze zorgverleners niet nog langer kunnen wachten. Wij konden het niet terugvinden in die 600 miljoen, onze aangenomen motie als eerste stap extra voor de zorgverleners. De tekorten zijn gigantisch. Extra personeel is nodig. Het is onverantwoord om nog langer te wachten. Ik hoor graag van de demissionair minister-president hoe hij dat precies gaat uitvoeren.

Over de winstuitkering in de zorg had ik het al met mevrouw Hermans. Daar gaan wij zeker te weten morgen een concreet voorstel voor doen: stoppen met winstuitkeringen in de zorg, want geld voor de zorg moet naar de zorg. Winst maken doe je maar ergens anders.

Tot slot zou ik graag een reactie krijgen van de demissionaire minister-president op ons initiatief voor het zorgbuurthuis. De heer Heerma sprak daar ook al een klein beetje over. Ik ben heel trots om te kunnen melden dat er in mijn eigen Oss op dit moment eentje gebouwd wordt. Het zorgbuurthuis is: voor iedereen oud worden in zijn eigen buurt. Dus geen verpleeghuis met lange grijze gangen, maar een kleinschalige zorginstelling met een inlooppunt voor de wijk, voor ouderen die bijvoorbeeld nog wel thuis kunnen blijven wonen, maar het fijn vinden om samen te eten. Met vaste gezichten en vast personeel. Kleinschalige, goede zorg in je eigen buurt. Ik zou graag van de demissionaire minister-president willen weten of hij niet vindt dat elke stad in Nederland, of eigenlijk elke wijk, zo'n zorgbuurthuis verdient.

Een ander belangrijk onderwerp waarover we het vandaag al veel hebben gehad, is wonen. We hebben afgelopen tijd wel vaker de beelden uit 2014 zien terugkomen van toenmalig VVD-minister Blok die op een internationale beurs voor vastgoedbeleggers erg enthousiast onze sociale huurwoningen stond aan te prijzen. De beleggers moesten toch vooral komen om onze huizen op te kopen. Nou, daar is hij succesvol in geweest. Zo'n beetje heel Nederland kan daar nu over meepraten. Ik denk dat iedereen wel iemand kent die een huis wilde kopen en een keer werd overboden door een belegger. Die kunnen immers een grote zak geld op tafel zetten en dan maak je als starter echt geen schijn van kans meer. Ik ben zelf deze zomer in veel wijken op pad geweest. Overal hoor je het terug: huizen worden opgekocht door beleggers en worden niet zelden veel duurder doorverhuurd. Het is dus enorm prijsopdrijvend. Of de woningen worden gesplitst en er worden veel arbeidsmigranten in gehuisvest, tot wel vijf, zes of zeven mensen in zo'n woning die daar in feite helemaal niet voor bedoeld is.

Voorzitter. Wonen is een recht. Daar ging het vandaag in het debat ook vaak over. Dat moet er ook voor zorgen dat we dingen echt anders gaan doen. Als we onze huisvesting blijven zien als markt, dan komen we er niet met het "bouwen, bouwen, bouwen"-verhaal. Ja, er is veel te weinig gebouwd. Dat is allemaal waar, maar als we de markt nu niet gaan reguleren, als wij wonen niet weer gaan zien als een recht en als wij het niet met z'n allen abnormaal vinden dat je rijker wordt van huizenbezit dan van hard werken, dan zit er iets gruwelijk mis in ons systeem. Dan moeten

we het hebben over dat systeem. Concreet: de verhuurderheffing is al veel besproken. Er is een politieke meerderheid voor de afschaffing ervan, uitgaande van de politieke programma's. Wij zullen zeker gaan voorstellen om die af te schaffen. Maar ook voor het bevriezen van de huren was er een campagne. Daarvoor was ook een meerderheid. Niet één jaar, maar vier jaar bevriezen van de sociale huur. Dat zijn dingen die we nu voor mensen kunnen doen.

Arbeidsmigratie noemde ik al even. Ik wil graag benoemen dat wij erg trots zijn op Emile Roemer die met een heel pakket aan voorstellen is gekomen om de huisvesting van arbeidsmigranten beter te organiseren. Dat loopt af en toe echt gierend uit de klauwen. Dat kan niet langer. De SP wil daarbij ook zeggen dat ze er voorstander van is om arbeidsmigratie beter te reguleren. Dat is bekend; we hebben er samen met de ChristenUnie een initiatiefnota voor gemaakt. We zien nu ongereguleerde arbeidsmigratie. Net zoals elke markt die ongereguleerd is, of het nu om wonen gaat of om arbeid, moet ook de arbeidsmarkt gereguleerd worden. Nu worden werknemers tegen elkaar uitgespeeld, alleen maar ten faveure van de werkgever die mensen hiernaartoe haalt, die goedkoop werken en vaak onder slechte omstandigheden moeten wonen. Dat moeten we op die manier niet willen.

Een ander heel belangrijk onderwerp voor ons is veiligheid. De heer Heerma heeft hier ook een flink deel van zijn betoog aan gewijd. De moord op Peter R. de Vries heeft ons afgelopen zomer natuurlijk allemaal geschokt. Het was een verschrikkelijk laffe daad. Maar ik denk dat het wel zo is dat de mensen die al langer met deze problematiek bezig zijn, minder geschrokken zijn van het feit dat zoiets in Nederland kan gebeuren. We zien al veel langer dat de georganiseerde criminaliteit toeneemt, maar ook dat wat de overheid ertegenover zet, ongeorganiseerd is. Dat heeft er alles mee te maken — laten we dat hier even duidelijk benoemen — dat er de afgelopen periode en de periodes daarvoor partijen zijn geweest die het een goed idee vonden om te bezuinigen op onze veiligheid. De tekorten bij politie, recherche, OM, noem het allemaal maar op, zijn gigantisch. Het is daarom goed dat het kabinet wat extra geld ter beschikking stelt. Wij investeren in onze alternatieve keuzes nog veel meer in extra mensen bij justitie, extra mensen bij politie, maar ook bijvoorbeeld in financiële inspecteurs bij de FIOD, om criminelen echt te plukken, daar waar het geld zit. In Nederland wordt 16 miljard euro per jaar aan crimineel geld witgewassen. 16 miljard euro! Wat zouden we daarvan kunnen doen? Nog geen 1% daarvan wordt afgepakt door de overheid, of opgespoord. Nog geen 1%! Laten we investeren in extra capaciteit voor financiële rechercheurs om ervoor te zorgen dat we criminelen kunnen pakken daar waar het pijn doet: follow the money en pak ze het geld af.

Voorzitter. We pleiten ook voor extra investeringen in de politie. Er is gisteren weer een brandbrief binnengekomen van de politievakbond. Die zegt: de tekorten zijn ontzettend groot. Ik zie dat ook in mijn eigen Brabant. In de afgelopen jaren zijn van de, meen ik, 54 of 56 politiebureaus er 33 gesloten. Dat betekent heel veel voor de veiligheid op straat.

Ik wil graag ook even stilstaan bij de toegang tot het recht. Het is goed dat het kabinet 154 miljoen beschikbaar stelt voor de sociale advocatuur. Het moge bekend zijn dat de SP daar samen met sociaal advocaten lang voor heeft geknokt. Eigenlijk is mijn simpele vraag aan de demissionair minister-president: waarom pas zo laat? Realiseert hij zich

wat daarmee kapotgemaakt is? Dat zou ik graag van hem willen weten.

Voorzitter. Ik noemde net al de tweedeling in het onderwijs. Daar maken wij ons grote zorgen over. De loonkloof is hier ook al genoemd. Dat is iets waar in de afgelopen periode niks aan is gebeurd, maar waar in de Tweede Kamer politiek gezien een meerderheid voor zou moeten zijn. Dat zijn toch dingen waarover we het hier eens kunnen worden? Laten we dit dan in ieder geval doen. Dat is keihard nodig. We hebben denk ik allemaal de beelden van de NOS gezien van een leerkracht waarbij ze letterlijk de muur tussen twee klaslokalen moesten slopen, omdat twee klassen samengevoegd moesten worden. Ik meen dat er 52 leerlingen in de klas zaten. Dat was omdat er gewoon niemand anders was om de kinderen les te geven. Daar moeten we wat aan doen.

Dat geldt ook voor onze jongeren. Het leenstelsel werd hier al genoemd. Ook daar is hier in de Tweede Kamer een politieke meerderheid voor, ruim zelfs. Laten we dat leenstelsel afschaffen. Ook dat willen wij morgen graag voorstellen. De SP pleit al langer voor de generatie die slachtoffer is geworden van het leenstelsel. Eigenlijk is dat Haags jargon voor "schuldenstelsel". Daarbij gaat het erom dat wij van onze studenten verlangen dat zij zich in de schulden steken om te kunnen studeren. Dat willen we niet. Dat schuldenstelsel moeten we dus afschaffen. Er moet compensatie komen voor die schuldengeneratie.

Dan Afghanistan. We hebben afgelopen zomer verschrikkelijke beelden uit Kabul gezien, en al eerder uit Afghanistan. Ik denk dat iedereen zich de beelden van het vliegveld in Kabul nog kan heugen. Het was de trieste westerse aftocht na een verloren oorlog. Ik denk dat hier bekend is dat de SP in 2001 de enige partij was die die oorlog niet steunde. Sterker nog, we hebben heel lang campagne gevoerd onder de leus "steun Afghanistan, stop de oorlog". Dat is omdat ons de mening is toegedaan dat je een land niet naar een democratie kunt bombarderen, hoe graag je dat als westerse wereld misschien ook zou willen. Het waren pijnlijke beelden. Ze waren pijnlijk voor ons om te zien, maar natuurlijk nog veel pijnlijker voor al die mensen die daar nu in de knel zitten. Ik zou graag van de demissionair minister-president horen hoe hij terugkijkt op dit soort van permanente oorlog. We hebben daar twintig jaar gezeten en we moeten constateren dat deze oorlog mislukt is. Een befaamde uitspraak van de taliban over de Amerikanen was: "Zij hebben de horloges, maar wij hebben de tijd." Helaas is dat werkelijkheid geworden, want we zijn twintig jaar verder en de taliban hebben het daar overgenomen.

Ik zou ook graag van de demissionair minister-president willen weten hoever we inmiddels zijn met de meer dan 20.000 e-mails die zijn binnengekomen. We hebben natuurlijk het vertrek van twee ministers gezien, namelijk Bijleveld en Kaag. Ik denk dat dat de enig juiste beslissing was, maar daarmee zijn de mensen in Afghanistan natuurlijk nog niet geholpen. Ik wil heel graag van de minister-president horen hoe het nu precies ziet met al die e-mails, hoe lang nu de lijst is van mensen die wij nog geacht worden terug te halen en hoe we dat gaan doen. Ook over de drie mensen die de ambassadeur terug zou mogen halen zijn er nog heel veel vragen. Daar is wat ons betreft het laatste woord absoluut nog niet over gezegd.

Waar het hier ook vaak over gaat — ik kan het bijna niet meer zeggen — is de bestuurscultuur. De nieuwe

bestuurscultuur. Ik heb het nu over het Afghanistan-debat. Om heel eerlijk te zijn zag je daar dat die zogeheten nieuwe bestuurscultuur wel verrekte veel lijkt op de oude bestuurscultuur. Ook hier werden moties van de Kamer niet goed uitgevoerd, met in dit geval zelfs vreselijke gevolgen. Maar ook gewoon het oneerlijk zijn, bijvoorbeeld over de correspondentie die er is geweest met de ambassadeur. Wij denken dat er voor die nieuwe bestuurscultuur heel veel meer nodig is dan mooie woorden. Wij geloven in eerlijke politiek.

Wij vinden dan ook dat wij als Tweede Kamer in de komende tijd een veel fundamenteler debat zouden moeten voeren over hoe het heeft kunnen gebeuren in het toeslagenschandaal dat zo'n grote groep mensen zo systematisch niet gehoord en niet gezien is — en dat niet alleen, maar gewoon keihard vertrapt is — door de eigen overheid. Hoe heeft dat kunnen gebeuren? Wij hebben daar als SP veel ideeën over, maar wij vinden dat wij hier met elkaar dat gesprek moeten voeren.

Ons idee is — ik zou dat ook aan de demissionair minister-president willen voorleggen en daar van hem een reactie op willen — dat dit ook alles te maken heeft met het neoliberale denken, zoals wij dat noemen: 1. Denk dat de markt het beter kan regelen dan de overheid. 2. Als het maar goed gaat met de grote bedrijven, dan gaat het vanzelf goed met de mensen — de zogenaamde trickle down. 3. Het individualisme. Ieder voor zich. Er is dus niet zoiets als armoede, nee, er zijn slechts arme mensen. Dit neoliberale denken is zo ingebakken in het denken van onze eigen overheid dat juist die instanties die er voor mensen zouden moeten zijn, er niet meer voor mensen zijn. Ik zou daar graag een reactie op willen van de demissionair minister-president. Hoe kijkt hij daarnaar?

Voorzitter. Het klimaat. Rapport na rapport na rapport — daar hebben wij hier in de Kamer ook al heel veel over gesproken — maakt wel duidelijk dat het menens is. De SP vindt dan ook dat we af moeten van de liberale, individualistische klimaatpolitiek, maar hier een veel fundamenteler debat moeten voeren met elkaar. Wij doen allerlei voorstellen om grote vervuilers te belasten, maar ook om tegelijkertijd iets te doen aan de stijgende energierekening van mensen, want dat wordt echt een groot probleem.

Maar wij vinden het ook belangrijk om te benadrukken dat de gedachte dat ieder voor zich het probleem — zo'n grote opgave — kan oplossen, niet juist is. De gedachte "een beter milieu begint bij jezelf" is gewoon niet waar. Je kunt daar zelf ontzettend aan bijdragen en mee helpen — en dat moet iedereen die dat kan vooral ook doen — maar een beter milieu begint bij de Shells van deze wereld. Die begint bij de discussie over hoe wij daarnaar kijken, wat wij daarvan verwachten en hoe wij daar als politiek mee omgaan.

Voorzitter. Ik noemde net al even de getroffen ouders in het toeslagenschandaal. Het past ons als SP niet om mee te doen aan identiteitspolitiek. Dat werd ook al even genoemd: een wedstrijdje woke. Dat past ons totaal niet. Wat wij wel doen, is strijden tegen discriminatie en racisme, samen met mensen. Wij hebben ook in het toeslagenschandaal gezien waar dat toe kan leiden. Alleen tegen de Staat is afgelopen maandag uitgezonden. Ik kondigde hier al aan dat wij die begin oktober ook hier in de Tweede Kamer zullen gaan vertonen. Ik nodig iedereen uit om daarbij aanwezig te zijn.

Ik vind wel dat wij meer verplicht zijn aan deze ouders. Ik vroeg het ook al even aan mevrouw Hermans, maar ik zou het ook aan de demissionaire minister-president willen vragen: kunnen wij tegen deze mensen zeggen dat voor kerst de ergste ellende — de compensatie waar zij recht op hebben, maar ook alle andere schulden die nog moeten worden afgewerkt en alles wat daarachter zit — voor hen is opgelost?

Voorzitter, ik ga afronden, want ik zie het klokje knippen. Wat ik nog wel even wil zeggen, is dat wij bezig zijn met een meldpunt Fraude Signalering Voorziening. Dit gaat over mensen die op een zwarte lijst staan bij de overheid. Wij zien dat dit probleem veel hardnekkiger is. Dit ging over toeslagen, maar wij zien het ook bij de zorg, wij zien het ook bij huren. Bij allerlei andere vormen van toeslagen zien wij dat mensen op zwarte lijsten terecht zijn gekomen, terwijl zij zelf geen idee hebben waarom. Wij vinden — dat is ook mijn vraag aan de minister-president — dat deze mensen minimaal moeten weten waarom zij op die lijst zijn geplaatst. Wij vinden ook dat die lijsten, die niet meer gebruikt mogen worden, wel bewaard moeten worden. Ze mogen niet vernietigd worden, omdat wij nog willen onderzoeken hoe dit zo fout heeft kunnen gaan bij de overheid.

Voorzitter, helemaal tot slot. We hebben al een hele dag debat achter de rug. Ik heb een aantal punten genoemd: de winstbelasting verhogen naar bijvoorbeeld 27%, een eerste stap zetten in het verhogen van het minimumloon, de verhuurderheffing afschaffen en het leenstelsel afschaffen. Daar zijn hier politieke meerderheden voor. Wij zullen die voorstellen dan ook doen en ik reken erop — dat is iets wat ik wel aan mijn mede-Tweede Kamerleden wil meegeven — dat we dan ook echt keuzes gaan maken, want van het demissionaire kabinet hoeven mensen niks te verwachten. Dat hebben we gisteren bij de troonrede gehoord. De formatie wil het afgelopen halfjaar ook nog niet echt vlotten. Wij moeten ervoor zorgen dat we Nederland op cruciale thema's vooruit helpen. Dat kunnen wij hier samen doen.

De voorzitter:

Dank u wel, mevrouw Marijnissen. Er is nog een interruptie van de heer Segers van de ChristenUnie.

De heer Segers (ChristenUnie):

De SP heeft ook een tegenbegroting ingediend met inderdaad een dekking voor alle mooie plannen die ze heeft, maar het is wel een forse lastenverzwaring voor het bedrijfsleven van meer dan 14 miljard. Ook het afschaffen van de giftenaftrek is een behoorlijke aanslag op het gemeenschapsdenken, iets wat ons ook nog zou kunnen verbinden. Aan de andere kant heeft de grootste fractie gezegd dat er ook te praten zou zijn over een andere besteding van geld dat nu nog onder een andere noemer op de begroting staat. Valt erover te praten om na te denken over hoe we dat geld op een goede manier zouden kunnen gebruiken om concrete problemen op te lossen? En wat zou dan de prioriteit van de SP-fractie zijn?

Mevrouw Marijnissen (SP):

Het klopt wat de heer Segers zegt. Wij noemen het zelf liever niet een "tegenbegroting", want dat zou suggereren dat het een compleet pakket is en dat is het bij lange na niet. Dit

zijn slechts wat andere, alternatieve keuzes die wij maken ten opzichte van het demissionaire kabinet, waarbij wij laten zien dat, zonder dat wij een eurocent meer tekort zouden hebben dan dit kabinet, mensen er wel op vooruitgaan. We investeren bijvoorbeeld veel meer in politie en justitie en wonen. Dat zou dan ook zeker de prioriteit zijn. Tegelijkertijd is dat ook een antwoord op de vraag van de heer Segers. Wij investeren daar ruim drie miljard in. Dat kan allemaal per direct. Maar het allerbelangrijkste is wat ons betreft dat bedrijven een eerlijk deel gaan betalen aan onze samenleving in tijden van nota bene economische groei, want daar hebben we het over. Ik zou als wedervraag aan de heer Segers willen stellen: schaamt u zich dan niet een beetje dat het demissionaire kabinet met dit op de proppen komt? Het ging er net al over: er zijn ook mensen die erop achteruitgaan. Zeker na zo'n belabberd coronajaar, wat het voor heel veel mensen is geweest, is het mooi dat het goed gaat met de economie, maar hoe pijnlijk is het dat de Nederlander daar dan helemaal niks van merkt? Dat kan toch eigenlijk niet?

De heer Segers (ChristenUnie):

Het is een demissionair kabinet en dat is niet bepaald met een beleidsarme begroting gekomen. Ook als het gaat om koopkracht, zijn er stappen gezet. Er is dus wel degelijk geld bijgelegd. Wat ons betreft kan er nog meer bij. Wij hebben zelf een voorstel gedaan om naar de zorgsalarissen te kijken. Dat ligt er ook nog. We wachten op een reactie van het kabinet daarop. Met mijn inleiding wil ik aangeven dat er bij uw voorstellen ook heel veel vragen zijn, bijvoorbeeld bij de giftenaftrek. Dat zal heel hard aankomen bij allerlei goede doelen en bij het maatschappelijke middenveld, waarin mensen door middel van een gift iets op poten zetten en een goed doel met elkaar overeind houden. Ook over uw voorstellen valt dus echt nog wel even te discussiëren. Ik ga dan ook niet zomaar bij het kruisje tekenen.

Mevrouw Marijnissen (SP):

Dat had ik ook niet direct verwacht, meneer Segers.

De heer Segers (ChristenUnie):

Over een lastenverzwaring van 14 miljard moeten we inderdaad iets langer praten. Als antwoord op de vraag die ik stelde, zei u: als wij een prioriteit moeten aangeven, dan is het wonen. Is daarbinnen de verhuurderheffing dan een prioriteit? Of is er een andere prioriteit? Wat zijn de kaarten die de SP op tafel legt als vanuit de Kamer de vraag komt om mee te denken over het aanwenden van dat miljard dat in de begroting staat en waarmee we concrete problemen willen oplossen? Mevrouw Marijnissen zegt: ik wil graag bij volkshuisvesting, bij wonen, aan de slag. Wat zou het concreet zijn?

Mevrouw Marijnissen (SP):

Ik zal heel kort zijn, want meneer Segers begint nu twee keer over die giftenaftrek. De eerste keer liet ik het lopen, maar hij begint er weer over. Ik zou er heel kort wat over willen zeggen. Ja, daar valt over te discussiëren. Dat is absoluut waar. Maar bij ons zit daar de gedachte achter dat als er bijvoorbeeld initiatieven, stichtingen of andere groepen zijn, waarvan wij — het democratisch gekozen parlement — vinden dat daar goede dingen gebeuren, we daar

dan gewoon subsidie aan kunnen geven. Die giftenaftrek neigt naar filantropie, naar mensen die het zich kunnen permitteren om een gift te doen. Die kun je vervolgens aftrekken. Het heeft weinig met democratie te maken. Het heeft weinig te maken met het gegeven dat je als democratisch volksvertegenwoordiger gekozen wordt, een begroting hebt, 350 miljard hebt te verdelen, en bedenkt hoe we dat dan gaan doen. Wij vinden het eigenlijk democratischer dat dat soort besluiten hier wordt genomen.

Dan de concrete vraag van de heer Segers, over die 1 miljard van de zogeheten BIK. Voor de mensen thuis: dat was voorheen het afschaffen van de dividendbelasting en toen het verlagen van de winstbelasting. Dat is de VVD nog steeds niet gelukt. Nu is er nog steeds 2 miljard gereserveerd voor het bedrijfsleven. Dat gaan we nu hopelijk beter besteden. Daar zijn wij blij mee, maar ik heb al aan het begin van dit debat aangegeven dat wij echt vinden dat het afschaffen van de verhuurderheffing moet gebeuren. Daar is hier gewoon een politieke meerderheid voor. Daarom zei ik ook dit ik er niet heel veel voor voel om heel lang met de VVD, die het daar niet mee eens is, wat mag, over te discussiëren. Maar dan mogen wij toch wel vaststellen dat hier een politieke meerderheid is die het daar wel over eens is. Wat ons betreft is dat echt een begin. Ik weet ook wel dat dat van niet te betalen is die 1 miljard. Daarom hebben wij zelf, misschien als enige in de Kamer — dat weet ik niet zeker, want ik moet de andere sprekers nog horen — eigen alternatieven gepresenteerd. We zijn ook bij het CPB langs geweest. Daar staat voor de liefhebbers een keurige stempel op, dus het is ook nog te betalen. Wij zeggen nu inderdaad: 3 miljard investeren in wonen. Dat is de verhuurderheffing eraf, maar ook een Volkshuisvestingsfonds en lagere huren voor mensen. Wij vinden namelijk dat die wooncrisis niet kan wachten. Dat is winst — met alle respect, ik ben blij als we die BIK beter kunnen bestemmen — maar het is niet genoeg, meneer Segers. Dat moet u toch met mij eens zijn. Een deel van die verhuurderheffing eraf halen is bij lange na niet genoeg om de wooncrisis aan te pakken.

De voorzitter:

De heer Segers, tot slot.

De heer Segers (ChristenUnie):

Dat is niet genoeg. Dat is mijn gevoel na vier jaar kabinetsdeelname. Het is nooit genoeg. Je wilt altijd extra stappen zetten. Je hebt altijd nog veel meer ambitie, maar soms is iets doen wel beter dan nietsdoen. Als we een stap kunnen zetten, dan is dat winst. Als het gaat over de giftenaftrek wordt in zo'n debat duidelijk dat er wel degelijk ideologische verschillen zijn. Ik probeer mensen altijd uit te leggen dat wij, de ChristenUnie, een sociale partij zijn en geen linkse partij. Nu wordt mij ook weer duidelijk waarom. U zegt: ik heb liever dat het geld wordt afgedragen aan de overheid en dat de overheid herverdeelt, dan dat er maatschappelijk initiatief is in de samenleving, waarin de ene burger de andere burger helpt om samen de handen ineen te slaan en iets goeds voor zijn naaste doet. Ik vind dat laatste ongelofelijk waardevol. U wilt het allemaal via de overheid laten lopen. U zegt: weg met die giftenaftrek, want dat vind ik allemaal maar vreemd en lastig; ik wil het allemaal via subsidiestromen via de overheid. Dat is inderdaad een linkse oplossing.

Mevrouw **Marijnissen** (SP):

U spreekt "een linkse oplossing" ook heel vies uit. Dat valt wel mee hoor, meneer Segers.

De heer **Segers** (ChristenUnie):

Ik vind het niet sociaal. Ik vind het echt niet sociaal. Het raakt aan het verhaal dat de heer Heerma vertelde, namelijk dat we een sterke overheid hebben die alles moet regelen. Maar wij gaan meer uit van het eigen initiatief van burgers. Dan is zo'n giftenaftrek echt broodnodig.

De **voorzitter**:

Mevrouw Marijnissen, tot slot.

Mevrouw **Marijnissen** (SP):

Toch nog even over die giftenaftrek. Overigens zijn wij met alle liefde bereid om te kijken naar een ander dekkingsvoorstel dat de heer Segers meer aanspreekt. Dit levert ons 400 miljoen op, maar als we bijvoorbeeld — ik noem maar wat — de kinderbijslag inkomensafhankelijk maken, dan levert dat 1,4 miljard op. Dat staat hier niet eens in. Dat is nog een heel goed links en sociaal idee van de SP. Misschien dat u daar wel enthousiast over wordt. Dat is, denk ik, het probleem niet. Het echte structurele probleem van de wooncrisis — daar maak ik wel bezwaar tegen — is dat we hier eigenlijk bijna alle partijen minus de VVD horen zeggen: "Die verhuurderheffing moet eraf, maar dan zijn we er nog lang niet. Het is bij lange na niet genoeg. Het is een eerste stap." In de wetenschap dat het niet gaat komen van dit demissionaire kabinet, moeten wij er toch vandaag en morgen voor zorgen dat we wel fundamentele stappen zetten. Als daar politieke meerderheden voor zijn — dat zou ik tot slot graag willen zeggen — dan verwacht de SP dat de Tweede Kamer, de democratie, zich roert, dat wij nu spreken, dat wij nu van ons laten horen en dat wij er nu voor zorgen dat Nederland vooruitgaat. Anders, zo hebben wij gezegd, zien wij ook geen andere optie dan nieuwe verkiezingen uitschrijven. Van dit demissionaire kabinet hoeven we het namelijk niet te verwachten. De formatie schiet al een halfjaar niet op. Als er in de Tweede Kamer dan ook nog partijen zijn die goede voorstellen — ik heb het niet over de wensen van de SP doorduven — waar echt een brede politieke meerderheid voor is, blokkeren, dan is een oplossing ver weg.

De **voorzitter**:

Dank u wel, mevrouw Marijnissen. Dan geef ik tot slot het woord aan mevrouw Ploumen van de PvdA. Daarna wil ik schorsen voor een dinerpauze. Gaat uw gang.

□

Mevrouw **Ploumen** (PvdA):

Voorzitter. Limmel, een wijk in Maastricht. In Maastricht zeggen we overigens "Leumel", maar ik hou het voor u hier op "Limmel". Het is een buurt waar mensen heel fijn samenwonen. Er is gemeenschapszin. Mensen wonen er vaak al vele decennia en ook nieuwe generaties vinden er een nieuw thuis. Totdat ook in Limmel de woningnood toesloeg. Er zijn simpelweg te weinig huizen. Kinderen die er zijn opgegroeid, moeten tot hun eigen verdriet en het verdriet van hun vader en moeder uitwijken naar een andere

wijk in Maastricht of soms zelfs ergens op de dorpen gaan wonen.

Maar de bewoners vonden een oplossing. Er lag namelijk een groot stuk braakliggende grond tegen Limmel aan, waar maar liefst 800 nieuwe huizen gebouwd zouden kunnen worden. De bewoners sloegen de handen ineen, ze maakten plannen, overtuigden financiers en gingen naar de gemeente. Alles leek in kannen en kruiken. Totdat een miljonair dat stuk braakliggende grond opkocht. Hij was rijk geworden in de nertsenfokkerij en zag meer brood in het bouwen van een distributiecentrum dan in nieuwe huizen voor de mensen in Limmel. De plannen van de bewoners gingen in de prullenbak; geen zeggenschap over de eigen buurt, over de eigen straten, geen oplossing voor de grote woningnood.

Voorzitter. De situatie in Limmel staat niet op zichzelf. Heel veel meer mensen in ons land kunnen niet vooruit omdat ze onzeker zijn over hun bestaan. Mensen in Loppersum, die door de aardbevingen de scheuren in de gevels hebben zien ontstaan en die al jaren wachten op versteviging van hun huizen. Gezinnen in Wijk aan Zee, waar het kankerverwekkende deeltjes regent boven het dorp, waardoor de kinderen maar beter niet meer buiten kunnen spelen. Maar die mensen leggen zich er niet bij neer. Die komen in actie. Buurtnetwerk Limmel, de Groninger Bodem Beweging, Frisse Wind: ze komen op voor zichzelf, hun dorp, hun buurt, hun kinderen. Ze binden de strijd aan. En zij verwachten antwoorden. Ze verwachten antwoorden, oplossingen, het inlossen van eerder gedane beloftes.

Zij kijken daarvoor ook naar dit kabinet. Maar dit kabinet kijkt de andere kant op. Dat maakt mensen boos en dat is terecht, want er staat heel veel op het spel. Kunnen de projectontwikkelaars doorgaan met hun megalomane projecten? Kan de industrie doorgaan met haar ziekmakende en vervuilende uitstoot? Kan de NAM doorgaan met het ontlopen van haar verantwoordelijkheid? Kunnen beleggers en grondeigenaars blijven speculeren? Of wint ons gezond verstand? De zekerheid van het bestaan? Een schone en veilige leefomgeving waar je thuis bent en waar je je thuis voelt? Van wie zijn onze steden en dorpen eigenlijk? Van wie is ons land? Van het grote geld of van ons allemaal?

Voorzitter. Het antwoord op deze vragen bepalen we samen. De sociaaldemocratie weet dat morgen beter kan worden als we vandaag samenwerken. Samen staan we sterker. Samen kunnen we de wereld eerlijker en mooier maken, door krachten te bundelen tussen mensen, samen met maatschappelijke bewegingen, vakbonden en politieke partijen. Samen met hen kunnen we zekerheid vergroten, ongelijkheid verkleinen, vooruitgang mogelijk maken.

Maar dit gaat niet vanzelf. Want veel te vaak trekken mensen aan het korte eind. Veel te vaak kiest de politiek niet voor de mens of het milieu, maar voor de multinational. Niet voor niets broeit het in de samenleving. Mensen gaan de straat op, mensen liggen zich niet neer bij de status quo. Woonprotesten, demonstraties van de culturele sector, staking van de kinderopvangmedewerkers en binnenkort weer een grote klimaatmars tekenen de groeiende maatschappelijke onvrede.

Die komt niet uit de lucht vallen. Toenemende onzekerheid leidt ertoe dat vooruitgang stopt. Voor het eerst sinds de Tweede Wereldoorlog zijn onze kinderen slechter af dan

wijzelf. De ongelijkheid is wereldwijd zo groot dat de 26 rijkste mensen ter wereld evenveel bezitten als de 3,8 miljard armste mensen ter wereld. Trickle-down bleek winner takes all. Nederland staat er in veel opzichten gelukkig beter voor dan menig ander land, maar ook in Nederland is er de trend van de toenemende ongelijkheid. In het rijke Nederland, ons land, groeit een op de negen kinderen op in armoede. Een op de negen kinderen. In ons rijke Nederland verblijven elke nacht 4.000 kinderen in de kinderopvang. Elke nacht 4.000 kinderen. In het rijke Nederland zijn er steeds meer werkende armen en steeds meer werkende dakloze mensen.

Het wordt in ons land steeds moeilijker om van een dubbel-tje een kwartje te worden. Economen concluderen uit onderzoek dat het voor kinderen moeilijker is geworden om het inkomen van hun ouders te overtreffen. Dat geldt het meest voor kinderen met ouders met de laagste inkomens. Die verschillen worden al zichtbaar voordat baby'tjes hun eerste verjaardag vieren. Kindjes van ouders met een laag inkomen hebben na vier maanden al vaker overgewicht. Ze leren minder snel praten. Ze hebben later vaker moeite om zich te concentreren.

Het maakt in Nederland steeds meer uit wat het opleidingsniveau van je ouders is. Een van de redenen daarvoor is dat kinderen van hoogopgeleide ouders vaker dure huiswerkbegeleiding krijgen of een jaartje naar een privéschool mogen. Tussen 1995 en 2015 groeiden de uitgaven aan dergelijke dure bijlessen van 26 miljoen euro naar maar liefst 189 miljoen euro. Het resultaat is kansenongelijkheid. Het ene kind wordt na schooltijd bijgespijkerd en het andere kind moet het zelf maar proberen uit te zoeken met de moeilijke sommen. De gevolgen voor het schooladvies laten zich raden. Natuurlijk begrijp ik de keuze van die ouders heel goed, maar het zou elk kind gegund moeten zijn.

Die groeiende ongelijkheid zien we op veel plekken in onze samenleving. Er is een wildgroei aan onzekere arbeidscontracten. De mensen die het minst verdienen en die een hyperflexibel contract hebben, staan het eerste aan de kant. We zagen het in de coronacrisis, toen honderdduizenden werknemers en zelfstandigen eigenlijk direct zonder werk en inkomen kwamen te zitten.

De woningmarkt. De woningmarkt werkt voor mensen die veel huizen verzamelen voor de winst in plaats voor mensen die er één willen, gewoon om in te wonen. Speculanten, huisjesmelkers, beleggers krijgen ruim baan, zo veel dat in Rotterdam bijna 40% van de huizen opgekocht wordt door beleggers terwijl heel veel mensen snakken naar een betaalbaar huis. Huren zijn voor heel veel mensen gewoon niet meer op te brengen en de huizenbezitters profiteren tegelijkertijd van een historisch lage rente en enorme overwaardes.

De voorzitter:

Dank u wel. Een interruptie van de heer Van der Staaij van de SGP.

De heer Van der Staaij (SGP):

Een mooie intro van mevrouw Ploumen, ook over die Limburchse wijk waar dan ineens een megaloods komt in plaats van de 800 woningen die eerder voorzien waren. Maar bij mij kwam een simpele vraag naar boven; misschien weet

mevrouw Ploumen daar een oplossing voor. Waarom is op zo'n terrein waar de fabriek allang weg is niet gewoon al een woonbestemming gelegd, zodat je dit soort dingen voor kan zijn?

Mevrouw Ploumen (PvdA):

De heer Van der Staaij en ik verschillen geloof ik hier niet van mening. Het tekent natuurlijk wel het probleem dat de afgelopen jaren is ontstaan: het probleem dat grondspeculanten vrij spel hebben gekregen. Ik zal de cliffhanger alvast verklappen. Gelukkig is in Limmel de lokale politiek, de Partij van de Arbeid maar ook andere partijen, de bewoners te hulp geschoten. Het ziet er nu naar uit dat de bestemming omgezet kan worden en dat deze speculant gestopt kan worden. Het is natuurlijk ook een voorbeeld van hoe belangrijk het is dat de overheid wonen en grond niet langer als een markt ziet, maar als een recht. De overheid zou daar veel meer regie op moeten nemen. Dat is ook een van onze voorstellen.

De heer Van der Staaij (SGP):

Voorzitter, tot slot. Zeker, er zijn ook allerlei problemen in de volkshuisvesting. Maar wat mij opvalt is dat het soms niet zozeer gaat om allerlei nieuwe instrumenten die nodig zijn, maar dat het er ook, zoals wellicht in dit geval, om gaat dat de gemeente tijdig handelt en ervoor zorgt dat dat bestemmingsplan gewoon aangepast is aan wat nu nodig is. Dan kan woningbouw sneller gaan dan als je eerst weer moet gaan onderhandelen op basis van een verouderde bestemming.

Mevrouw Ploumen (PvdA):

Het bevestigt mijn punt dat de overheid veel meer de regisseur zou moeten zijn in plaats van dat zij dit aan de markt overlaat.

Voorzitter, over die ongelijkheid. Vermogensongelijkheid slaat diepe kloven dwars door de samenleving en tussen generaties. Met een jubelton krijgen kinderen van vermogende ouders kansen op een huis waar anderen aan de zijlijn blijven staan. Pandjesbazen maken grote winsten die niet worden belast, terwijl huurders de hoofdprijs moeten betalen. Mensen met een groot vermogen kunnen hun huis zelf verduurzamen, terwijl anderen zuchten onder de almaar stijgende energierekening. Die ongelijkheid dreigt de komende jaren alleen maar verder toe te nemen. Terwijl de economie groeit en de winsten stijgen, staan de gezinnen op de nullijn. Wie wel profiteren, zijn mensen met veel vermogen en aandeelhouders.

Maar er zijn alternatieven, want ongelijkheid kent geen onvermijdelijkheid en beweren dat we vrij kunnen zijn in een wereld vol ongelijkheid is een ernstige dwaling. Ongelijkheid is het product van machtsstructuren, het product van politieke keuzes en dus is er een alternatief als we andere keuzes durven te maken. Sociaaldemocraten weten dat als mensen een fatsoenlijke basis, een eerlijke kans en vertrouwen hebben er geen grens is aan wat we samen kunnen bereiken. Ons verhaal gaat niet uit van egoïsme of hebzucht. Ons verhaal is niet gebaseerd op mensen die alleen met boetes of met bonussen in beweging te krijgen zijn. Wij geloven in menselijke waardigheid en het verlangen om ertoe te doen en verbonden te zijn met anderen.

Na 40 jaar waarin de markt het doel was, de overheid het probleem en het individu de oplossing, is het hoog tijd voor een omslag. De mens, de planeet voorop. Een overheid die verantwoordelijkheid neemt voor het recht op een fatsoenlijk bestaan voor iedereen. De markt die ten dienste staat van de mens en de maatschappij. Geen macht zonder tegenmacht. Eerlijke spreiding van kennis, macht en inkomens. Nederland verdient andere, eerlijke keuzes. Nederland verdient een kabinet dat de bestaanszekerheid van mensen vergroot, nu en in de toekomst. Dat betekent dat het minimumloon en de uitkeringen omhoog moeten, dat we uiteindelijk weer eens investeren in betaalbare woningen en niemand op straat hoeft te slapen en dat we een einde maken aan de jungle van contracten die de winsten hoog houdt en de lonen laag. Nederland verdient een kabinet dat de toenemende ongelijkheid aanpakt. Dat betekent dat werkgevers hun risico's niet mogen afwentelen op flexwerkers en op zzp'ers, dat werkenden mee moeten delen in de winst en dat we investeren in zorg en in onderwijs, zodat alle kinderen goed onderwijs krijgen en alle mensen liefdevolle zorg. Nederland verdient een kabinet dat klimaatverandering aanpakt en dat betekent dat grote vervuilers moeten gaan betalen en dat de huishoudens moeten worden ontzien. Dat betekent dat mensen de vruchten moeten kunnen plukken van een duurzamer huis en niet alleen de lasten ervan moeten hebben. Het betekent dat we kolencentrales sluiten in ruil voor duurzame alternatieven.

Maar voorzitter, die keuzes voor Nederland worden niet gemaakt. Sterker nog, er worden helemaal geen keuzes gemaakt. Nederland staat stil. Het is niet verwonderlijk dat er met stijgende verbazing en ergernis naar Den Haag wordt gekeken. Naast mij hier in vak-K zit een demissionair kabinet dat nu zeven maanden geleden terecht is afgetreden om het toeslagenschandaal. De minister-president grapte kort daarna dat zijn demissionaire kabinet eigenlijk meer macht had dan daarvoor. Een ontluisterend inkijkje in zijn visie op de democratie. Maanden verder zijn we geen steek opgeschoten. Sterker nog, het is een democratische janboel geworden. Geen van de problemen van onze tijd is van oplossingen voorzien. En ondertussen zitten we opgescheept met een ploeg bewindspersonen die nog van alles doen wat ze eigenlijk helemaal niet zouden moeten doen: informatie in doofpotten stoppen, Prinsjesdagplannen lekken, proefboringen in de Waddenzee toestaan en Cora van Nieuwenhuizen die als minister nog bij begrotingsbesprekingen zit en vervolgens lobbyist wordt voor de kolenindustrie, met medeweten van de minister-president.

En tegelijkertijd doen ze ook van alles niet wat ze wel zouden moeten doen. Slachtoffers van de aardbevingsschade en het toeslagenschandaal worden niet geholpen. De wooncrisis wordt niet opgelost. De dakloosheid neemt toe. Beleggers gaan erop vooruit en huishoudens merken niets van de economische groei. Mensen die voor hun leven vrezden in Afghanistan, werden aan hun lot overgelaten. "Dansen met Janssen" leidde tot een rampzalige coronazomer voor zoveel ondernemers die het al zo zwaar hadden.

Net als in afgelopen jaren had de demissionair minister van Financiën gisteren twee koffertjes bij zich, figuurlijk gesproken dan: eentje voor de aandeelhouders en de beleggers — die zat lekker vol — en een voor de gepensioneerden, de werknemers en de gezinnen, met louter gebakken lucht. Het zijn de laatste stuiprekkings van een demissionaire ploeg waar we snel vanaf moeten.

Aan de minister-president wil ik dan ook, via u, voorzitter, vragen: schaamt u zich eigenlijk niet? Schaamt u zich niet dat u hier een demissionaire begroting moet presenteren waarmee nog geen begin gemaakt wordt met het oplossen van de grote problemen van Nederland, en u ondertussen de formatie ophoudt door allerlei politiek gedoe? Schaamt u zich niet dat u heeft moeten aftreden vanwege het toeslagenschandaal, maar dat er nog steeds geen recht gedaan is aan het leed van de ouders, dat er nog steeds geen duidelijkheid is over etnisch profileren door de Belastingdienst, dat er nog geen begin gemaakt is met het stoppen met het toeslagensysteem, terwijl dat het begin van alle ellende was? Schaamt u zich niet dat Nederland in Europa en in de wereld geen krachtig geluid kan laten horen, omdat er een demissionair kabinet zit, dat Europese miljarden waar Nederland recht op heeft, gewoon op de Brusselse plank liggen? Schaamt u zich niet dat u vóór de verkiezingen de mond vol had over het belang van breed draagvlak en dat Nederlanders het vooral samen moeten doen en dat er te veel polarisatie is in het land, terwijl u nu zelf het eigenbelang boven landsbelang stelt en niet in staat blijkt met anderen samen te werken? En schaamt u zich niet dat het vertrouwen in democratie en politiek een knauw krijgt, omdat er een halfjaar na de verkiezingen geen enkel zicht is op een nieuw kabinet?

De voorzitter:

Bent u aan het einde?

Mevrouw **Ploumen** (PvdA):

Nee, niet aan het einde van mijn betoog.

De voorzitter:

Maar wel een natuurlijke pauze?

Mevrouw **Ploumen** (PvdA):

Zeker.

De voorzitter:

Helemaal goed. Dan geef ik het woord aan de heer Wilders, PVV.

De heer Wilders (PVV):

Het antwoord is: nee, hij schaamt zich niet. Hij schaamt zich helemaal nergens voor. Maar dat is niet mijn vraag. Mijn vraag is, en dat is eigenlijk de enige politieke vraag die, ondanks het kritische verhaal van mevrouw Ploumen, nu relevant is: wat gaat u doen? U weet, ze hebben u, samen met de heer Klaver, van tafel gegooid, of in ieder geval de onderhandelingen beëindigd. U mag niet meedoen voor een nieuw kabinet. Men gaat nu kijken of men met een minderheidskabinet voldoende steun heeft in "het brede midden" — wat dat ook betekent; volgens mij hoort u daar wel bij en ik niet — om mee te mogen doen. Althans, niet in het kabinet, maar om ze te helpen door te gaan, met al die kritiek die u net gaf. Dus de politieke vraag is natuurlijk: wat gaat u nu doen? Gaat u daaraan meewerken? Gaat u in op de avances van de mevrouw van de VVD, mevrouw Hermans, om hen te helpen met een minderheidskabinet, terwijl u niet mag meeregeren? Of zegt u: ammehoela, als

jullie mijn steun willen, dan nodig je maar uit aan de tafel? Dat is de politieke vraag waar het vandaag en morgen om draait, en ik hoor het antwoord niet.

Mevrouw Ploumen (PvdA):

Wat denkt u zelf? Nee, natuurlijk ga ik dat niet doen! Natuurlijk ga ik dat niet doen. Natuurlijk gaan we dat niet doen, omdat er echte veranderingen nodig zijn. Natuurlijk, het is te prijzen dat mevrouw Hermans van de VVD met een miljard op pad gestuurd is. Maar u heeft gehoord welke problemen er zijn in Nederland. U maakt soms een andere analyse. Ik ga ook niet kiezen wat prioriteit heeft. De woningcrisis moet worden opgelost. Het kan niet voortbestaan dat alleen maar multinationals profiteren van de economische groei. Het kan niet zo zijn dat de leraren in Nederland onderbetaald blijven. Dus nee, ik ga me niet voor een appel en een ei in een gedoogconstructie, zoals dat dan heet, laten rommelen. Echte verandering is nodig. Daarover kan onderhandeld worden. Dat is niet gebeurd. Dat hoorde ik u zeggen. U was er niet bij. We hebben gepraat, maar er is niet onderhandeld. Tot slot, ik weet niet zo goed wat dat is, het brede politieke midden. Ik weet het niet. De Partij van de Arbeid is een linkse partij en het moet echt anders. Dat is wat wij vinden.

De heer Wilders (PVV):

Mag ik u vragen of u dat zegt namens de Partij van de Arbeid of dat u dat ook zegt namens GroenLinks? Want ik geloof dat u samen vergadert, maar nog niet samen bent. Of is het namens de Partij van de Arbeid alleen?

Mevrouw Ploumen (PvdA):

Het is namens de Partij van de Arbeid. Ik gun de heer Klaver ook een interruptie van u, maar ik meen te weten wat hij vindt.

De heer Wilders (PVV):

Dan wil ik afronden. We moeten natuurlijk met elkaar debatteren en het kabinet moet morgen ook nog aan het woord komen. De kans dat het kabinet in de opmaat naar de onderhandelingen op maandag steun zal vinden in het zogenaamde brede midden in deze Kamer is in ieder geval een stuk kleiner geworden. Ik waardeer het eerlijke antwoord van collega Ploumen van de Partij van de Arbeid. Zij zegt: nee, als wij voor grote problemen niet aan tafel worden uitgenodigd, gaan we het niet doen met een kruimeltje over de verhuurderheffing, oneerbiedig gezegd, omdat onze ideeën — dat zijn niet altijd mijn ideeën — daar ver vanaf staan. Dat is een helder antwoord. Ik dank u daarvoor, mevrouw Ploumen, en ik hoop dat de premier dat goed in zijn oren knoopt.

Mevrouw Ploumen (PvdA):

Ja. Dat sluit naadloos aan bij mijn antwoord op de vraag van de heer Wilders. Ik ga natuurlijk niet staan toekijken bij dit stilstaande water. Wij, 150 Kamerleden, hebben de stem en het vertrouwen van de Nederlanders gekregen. Wij zijn gewoon missionair. We doen dus niet mee met schimmige onderhandelingen over de begroting. Vandaag en morgen kunnen we in openbaarheid spreken over wat wij belangrijk vinden. Daar gaan we dan ook over stemmen. We zullen

daar ook voorstellen voor doen. Vandaag en morgen heeft de Kamer de kans om de daad bij het woord te voegen, want wij willen het anders. Daarom doe ik samen met GroenLinks vier concrete voorstellen om de begroting voor volgend jaar eerlijker, duurzamer en socialer te maken.

Voorzitter. Een. De Partij van de Arbeid wil de woningnood nú aanpakken. Er zijn te weinig betaalbare huizen. Te veel mensen kunnen de huur niet betalen. Een grote opgave voor een nieuw kabinet, maar de mensen kunnen niet wachten. We willen daarom dat de verhuurderheffing wordt afgeschaft, zodat corporaties meer huizen kunnen bouwen, huren kunnen verlagen en woningen kunnen verduurzamen. Daarnaast moet wat ons betreft blijvend worden geïnvesteerd in het Fonds Volkshuisvesting, zodat gemeenten samen met bewoners de leefbaarheid in wijken en buurten kunnen verbeteren.

Twee. De Partij van de Arbeid vindt dat Nederlanders er komend jaar gewoon op vooruit moeten gaan, want er is ook economische groei. En daarom stellen we, wederom samen met GroenLinks, voor om het besluit van het demissionaire kabinet om 1 miljard euro aan lastenverlaging voor het bedrijfsleven uit te geven, terug te draaien. Want in plaats van een cadeau aan het bedrijfsleven kunnen we dat geld veel beter gebruiken om de koopkracht van alleenstaanden, gezinnen en gepensioneerden te verbeteren.

Drie. De Partij van de Arbeid wil investeren in de kinderen van ons land. Meer geld voor onderwijs! Want het lerarentekort blijft hoog. Een kwart van de jongeren van 15 jaar in Nederland kan niet goed genoeg lezen. Daarom moet er een robuust offensief komen tegen laaggeletterdheid en moeten de lerarensalarissen verhoogd worden. Leraren in het basisonderwijs moeten evenveel salaris krijgen als hun collega's in het voortgezet onderwijs, want dat verdienen ze.

Vier. Er is natuurlijk geen tijd meer te verliezen om klimaatverandering tegen te gaan. Terwijl onze planeet onleefbaar dreigt te worden voor onze kinderen, gaan de grote vervuilers onbekommerd door met het uitstoten van CO₂. Onze natuur moet beter worden beschermd. Het klimaat moet meer prioriteit krijgen. Er moet beter geluisterd worden naar wetenschappers. Als we alle fossiele subsidies aan grote vervuilers afschaffen en vervuiling eerlijk belasten, kunnen we de opbrengsten gebruiken voor een lagere energierekening voor huishoudens en voor een werkgarantiefonds voor mensen die hun baan dreigen te verliezen in de grote omslag die nodig is.

Voorzitter. Het is best ongemakkelijk om met een demissionair kabinet dat in vergaande staat van ontbinding is, nog zulke fundamentele begrotingsdiscussies te voeren. Het is ook zonder recent precedent. Maar we kunnen niet anders, want we spreken hier over de begroting voor het komende jaar, het jaar 2022. Als we nu geen concrete stappen zetten en tot sint-juttemis blijven wachten op een nieuw kabinet, dan gebeurt er niks, niks aan de problemen waar mensen in Nederland elke dag mee te maken hebben. Dit is de eerste kans om de begroting te wijzigen en die zou ik willen aangrijpen. Nederland heeft van dit demissionaire kabinet en van de tergend trage formatie niks goeds meer te verwachten, dus laten wij het goede voorbeeld geven en gewoon ons werk doen.

Voorzitter. Ondanks die Haagse formatiechaos ben ik gewoon best wel optimistisch, want de mensen in Limmel, Wijk aan Zee, Loppersum: zij zijn het tij aan het keren. Zij bundelen de krachten tussen mensen en maatschappelijke bewegingen. Ze werken samen met vakbonden en politieke partijen. Zo kunnen we de zekerheid vergroten en de ongelijkheid verkleinen. Zo maken we samen vooruitgang mogelijk.

Verbinding geeft kracht. Die verbinding is na 40 jaar individualisme, 40 jaar marktwerking en 40 jaar doorgesloten liberalisme hard nodig. Het is de hoogste tijd dat we het anders gaan doen. Het is nodig en het kan, want samen kunnen we Nederland eerlijker, duurzamer en socialer maken, een fijner land, waarin we samen kunnen leven.

Ik zei eerder al dat nu een nieuw kabinet op zich laat wachten — dit is een oproep aan de collega's — het aan ons volksvertegenwoordigers is om stappen te zetten, om het vertrouwen dat de kiezer ons heeft gegeven ook waar te maken. Laten wij dat vertrouwen vandaag en morgen gebruiken om Nederland echt vooruit te helpen.

De voorzitter:

Dank u wel, mevrouw Ploumen. Ik schors de vergadering tot 20.40 uur voor een diner. Daarna gaan we van start met de heer Klaver van GroenLinks.

De vergadering wordt van 19.52 uur tot 20.40 uur geschorst.

De voorzitter:

Aan de orde is het vervolg van de Algemene Politieke Beschouwingen. Ik wil graag het woord geven aan de heer Klaver van GroenLinks voor zijn bijdrage. Gaat uw gang.

De heer Klaver (GroenLinks):

Er is veel kritiek op hoe wij hier met elkaar samenwerken. Ik begrijp het. Soms lijkt de politiek hier veel te veel een spel, alsof het alleen maar gaat over wie er wint aan het einde van een debat of wie er nou weer het meest spitsvondig was. Politiek kan ook best een spel zijn of een interessant onderwerp om over te praten, als het goed met je gaat, als je weinig problemen in het leven hebt en als je geld hebt. De besluiten die wij hier in deze zaal nemen, hebben dan maar zeer beperkt invloed op jouw directe leven. Politieke standpunten die je inneemt, zeggen iets over je identiteit, niet over hoe iedere dag eruitziet. Maar heb je geen of weinig geld, leef je in armoede en heb je veel problemen, dan doen de besluiten ertoe die wij hier iedere dag kunnen nemen of niet nemen.

Het sprekende voorbeeld daarvan — het is er vaak over gegaan — zijn de mensen die het slachtoffer zijn geworden van het toeslagenschandaal. Vorige week had ik een diner. We hadden allemaal mensen uitgenodigd van wie we niet wisten dat we met elkaar aan tafel zouden zitten. Ik zat daar met een jongeman, Matthijs. Hij is een van de slachtoffers van de toeslagenschandalen. Hij is als puber opgegroeid in een gezin dat door de overheid zo ongelofelijk hard is behandeld. Hij heeft als volwassen man nu nog steeds last van wat daar is gebeurd. Ik was onder de indruk van zijn veerkracht, van de manier waarop hij probeert vorm te

geven aan zijn leven, terwijl hij op alle mogelijke manieren wordt tegengewerkt. Hij is met schulden uit deze hele affaire gekomen, ook bij de zorgverzekeraars. Univé, als je vanavond luistert: schaam je dat je nog steeds achter z'n geld aan zit. Maar hij zet door. Die hele avond heeft hij mij niet één keer gevraagd of wij iets voor hem zouden kunnen betekenen. Ik schaam me diep, want nog steeds is er geen geld aan hem uitgekeerd. Toen ik hem vroeg wat nou zijn droom is en wat hij het allerliefste zou willen, was zijn hele simpele antwoord: nooit meer een lege koelkast. En dat in 2021: in de problemen gebracht door een nietsontziende overheid.

Wat wij hier doen, doet ertoe en kan het verschil maken in het leven van mensen, niet de vraag wie er wint of verliest, politiek zien als een wedstrijd en ruziemaken met elkaar, de VVD te rechts vinden om mee samen te werken, Mark Rutte zien als een verschrikkelijke man, of twee linkse partijen een enorme linkse wolk noemen, terwijl je eigen partijcongres je aanmoedigt om misschien iets socialere standpunten in te nemen. Wat wij hier met elkaar doen, dat doet ertoe. Te vaak doet de politiek niet wat nodig is, in het klein als ik het heb over Matthijs, maar ook in het groot.

We vragen adviescommissie na adviescommissie om iets te zeggen over de stikstofproblematiek. We weten dat we de stikstofuitstoot dan met minimaal 50% moeten reduceren. Het kabinet komt met het briljante plan om het met 30% te reduceren. Waarom? Het internationale klimaatpanel van de Verenigde Naties waarschuwt ons al jaar na jaar na jaar dat de opwarming van de aarde door de mens komt en steeds sneller gaat. Zelfs met de vele miljarden die nu worden uitgegeven, halen we de doelen uit de Klimaatwet niet. Dit vraagt om een andere benadering.

Ik zit nu sinds 2010 in deze Tweede Kamer. Ik fiets niet meer iedere dag over heb Binnenhof, wat heel jammer is. Maar waar je hier loopt — niet letterlijk, want wij zijn de eersten die hier lopen — in de Tweede Kamer zijn fantastische mensen ons voorgegaan. Iedere dag kunnen wij met elkaar bepalen: halen we het beste in Nederland naar boven of het allerslechtste? Van het allerslechtste zien we regelmatig goede voorbeelden. Journalisten tuig van de richel noemen, zodat verslaggevers niet meer goed hun werk kunnen doen omdat ze worden aangevallen. "Minder Marokkanen" roepen, zodat meesters en juffen de dag daarna moeten zeggen dat die kinderen echt mogen blijven.

Of de toon die we hier in de Tweede Kamer met elkaar aanslaan tegen fraudeurs. De nietsontziende jacht op mensen die er niks aan konden doen.

Iedere dag hebben we de keuze: halen we het beste in Nederland naar boven of het slechtste? We hebben grote schoenen te vullen hier. Ik denk aan Samuel van Houten. Een liberaal Kamerlid en de man die met een van de eerste initiatiefwetten in de Kamer kwam. Het was een liberaal. Thorbecke werd bij hem thuis aanbeden. Toch nam hij het op tegen het liberale denken van die tijd, dat werkgevers maar zelf moesten bepalen hoe ze met werkomstandigheden omgingen. Hij zorgde ervoor dat kinderen tot 12 jaar niet meer in fabrieken tewerkgesteld mochten worden.

Zo'n andere voorganger van ons was Conny Tendeloo, Kamerlid voor de Partij van de Arbeid. In 1955 — er zaten toen negen vrouwen in de Tweede Kamer — streed zij tegen een ontzettend onrechtvaardig punt, namelijk dat vrouwen

die bij de overheid werkten of docent waren automatisch werden ontslagen op het moment dat ze trouwden. Tegen het gevoel van die tijd in streed zij door en wist zij ervoor te zorgen dat de vrouwen van confessionele partijen hier in de Kamer ook voor haar motie stemden. Twee jaar later werd deze onrechtvaardige regel afgeschaft.

Van iets recenter datum noem ik Boris Dittrich, nu Eerste Kamerlid voor D66. Ik kwam hem gisteren op Prinsjesdag nog tegen. In 1994 stak hij zijn nek uit, door als eerste in de politiek te pleiten voor het homohuwelijk. Van beide kanten werd hij aangevallen: door de confessionelen, maar ook door het COC, want het huwelijk was toch een achterhaald instituut? Wat zijn we blij dat hij toen heeft doorgezet.

Iedere dag hebben wij de keuze met elkaar. Halen wij het beste in Nederland naar boven of het allerslechtste? Ondanks alle kritiek die je kunt hebben op het functioneren van de politiek deze dagen, deze weken en de afgelopen jaren, zie ik hier voldoende prachtige dingen gebeuren. Ik kijk naar mijn collega Gert-Jan Segers en zijn fractie, die zich hebben ingezet voor een kinderpardon en het verschil wisten te maken. Ik denk aan collega Khadija Arib. Dankzij haar kwam er een initiatiefwet om een Kinderombudsman in te stellen. Sandra Beckerman zorgde er met haar motie voor dat de sociale huren werden bevroren. Mijn eigen collega Bart Snels, die een wet heeft geschreven die ik zelf amper snap — ik denk niemand van ons hier — maar die er wel voor zorgde dat grote multinationals als Shell meer belasting gingen betalen. Sjoerd Sjoerdsma, die bereikte dat Nederland de voorloper werd in Europa om ervoor te zorgen dat we niet alleen landen konden aanpakken en sanctioneren, maar ook mensenrechtenschenders zelf. En Derk Boswijk is al vaak genoemd. 35.000 Derk Boswijks in de Tweede Kamer lijkt me wat veel, maar met één ben ik blij. Deze eerste maanden als Kamerlid heeft hij de moed om er bij het CDA voor te zorgen dat er stappen worden gezet in de plannen over stikstof en de toekomst van de landbouw. Renske Leijten, die er met haar zwartboek voor zorgde dat er niet alleen over een kleine groep van een paar honderd ouders werd gesproken, maar dat die groep eindelijk groter werd en dat hun recht zou kunnen worden gedaan. En natuurlijk mijn partner in crime, Lilianne Ploumen. Toen Trump zei "ik laat vrouwen en meisjes in de wereld in de steek", kwam zij met het initiatief "She decides" en zij maakte het verschil.

Iedere dag kunnen wij de keuze maken wat wij voor Nederland doen. Ik vind het bizar en eigenlijk niet te beschrijven dat we nog steeds geen kabinet hebben. Ik kan niet uitleggen dat wij nog niet onderhandeld hebben over de toekomst van Nederland, want we moeten nu in actie komen. Maar als dat niet kan aan de formatietafel, dan doen we dat hier. Voor eenieder die denkt dat wij even willen onderhandelen over een miljardje of over een klein stukje van dit of dat: vergeet het. De problemen die er zijn, zijn immens. Als wij spreken over de woningcrisis, gaat het inderdaad over die verhuurderheffing. Dan gaat het erover dat huren in dit land betaalbaar moeten zijn. Dan wil ik geen discussie over "misschien kunnen we nu één stapje zetten". Die tijd ligt achter ons. Morgen zullen de PvdA en wij — en als ik het zo hoor met nog veel meer mensen — voorstellen indienen om de woningmarkt te verbeteren. Met één maatregel alleen kom je er niet. Ik hoop dat alle fracties de afweging willen maken of we het beste in deze Kamer naar boven willen halen of het slechtste. Als die partijen durven te stemmen naar aanleiding van wat er in hun verkiezings-

programma's staat, is er een meerderheid om ervoor te zorgen dat we die wooncrisis oplossen, dat we marktwerking daar terugdringen, dat we de verhuurderheffing afschaffen.

Hetzelfde geldt voor de behandeling van grote bedrijven versus gewone burgers in het land. Mensen gaan er niet op vooruit. In de verkiezingscampagne hadden bijna alle partijen het erover dat we grote bedrijven gingen belasten. Het CDA verhoogt de vennootschapsbelasting en ook D66. Ik zie nu juist een verlaging staan doordat die eerste schijf wordt opgetrokken. Daar zit ruimte. We zullen met voorstellen komen om ervoor te zorgen dat dat geld ten goede komt aan alle burgers in dit land.

En hoelang wordt er al gesproken over de lerarensalarissen? Grote complimenten voor mijn collega's Lilian Marijnissen en Gert-Jan Segers dat ze vorige week in dit parlement een motie aangenomen hebben gekregen dat de salarissen in de zorg omhoog moeten. Terecht. Aangenomen moties moeten worden uitgevoerd, ook als er één ex-coalitiepartij is die het er misschien niet mee eens is. Daarom zullen we morgen met voorstellen komen om ervoor te zorgen dat de lerarensalarissen in het land ook omhooggaan. We praten daar al jaren over en ook zij verdienen het.

Hetzelfde geldt voor de aanpak van klimaatverandering. Ik ben oprecht blij met de andere toon die ik hoor. Mevrouw Hermans zei net: wij zijn niet pessimistisch, wij geloven dat alles goed komt. Ik ook, maar niet vanzelf. Er is op dit moment sprake van een noodtoestand. Als wij niet meer actie ondernemen, krijgen wij klimaatverandering niet onder controle. Dat is de harde waarheid. Dat vraagt erom dat we nu durven doorpakken. De maatregelen van 7 miljard die nu worden genomen, zijn niet eens voldoende om de doelen uit de Klimaatwet te halen. Tegelijkertijd kiest het kabinet ervoor om Lelystad Airport gewoon open te laten gaan, de A27 te verbreden en naar gas te gaan boren in de Waddenzee. Are you kidding me? Iedereen in de wereld, alle gerenommeerde instituten zeggen: je moet fossiele brandstoffen vooral in de aarde laten zitten. En Nederland gaat vrolijk boren.

Voorzitter. Wat er echt nodig is in Nederland, is een koerswijziging. Die kan er vooral komen als we een nieuwe regering hebben, want de problemen die ik hier opnoem, zijn niet de enige. Ik heb het nog niet eens gehad over het stikstofprobleem. Dat is zo groot, zo allesomvattend, daar moet met partijen over onderhandeld worden. Daar moet een missionair kabinet zitten, zodat de uitvoering ter hand kan worden genomen. Er moet een minister zitten die doorzettingsmacht en -kracht heeft om ervoor te zorgen dat we de problemen nu eens echt oplossen.

In de troonrede ging het ook over het buitenlandbeleid en hoe ingewikkeld het allemaal met elkaar samenhangt. Ik vond dat fijn. Het was een van de eerste keren dat ik het zo expliciet in de troonrede hoorde. Het is onwijs complex. Hoe we ons verhouden tot China heeft alles te maken met reshoring. Het aanleggen van strategische voorraden en strategische onafhankelijkheid hebben alles te maken met hoe wij ons opstellen binnen de Europese Unie. Lopen we daarin voorop of proberen we veranderingen tegen te houden? Het is gemakkelijk om te zeggen dat in ons buitenlandbeleid de trans-Atlantische as de kern is. Wat is die as nou nog precies? We zijn als NAVO-missie naar Afghanistan gegaan. In de NAVO is helemaal niet met ons besproken

dat we ons zouden terugtrekken; er is een mededeling gedaan. Dat zijn enorm grote vraagstukken waarvoor je een missionaire regering nodig hebt.

Het toeslagensysteem. Hoe vaak heb ik niet gehoord dat het ingewikkeld en lastig is? Ja, dat is waar. Dat is waarom we dit vak hebben: om ingewikkelde en lastige problemen op te lossen. Maar om die stappen te kunnen zetten, heb je een missionair kabinet nodig.

En dan de polarisatie. Het lijkt wel alsof het in Nederland steeds moeilijker is om gewoon met elkaar een debat of een gesprek te hebben en om met elkaar heftig van mening te kunnen verschillen, zonder elkaar voor rotte vis uit te maken of aan iemands intenties te twifelen. Ook dat is de taak van een nieuw kabinet. De wijze waarop zo'n kabinet tot stand kan komen, zou daaraan kunnen bijdragen: als je laat zien dat je verschillen weet te overbruggen.

Voorzitter, ik kom tot een afronding. Veel is al gezegd. Iedere dag hebben wij de keuze: halen we het beste in Nederland naar boven of het allerslechtste? Deze APB is het aan ons om te laten zien dat wij het beste voor hebben met Nederland en wat we samen voor elkaar kunnen krijgen. Mij gaat het niet om het herstellen van het beeld van ruziënde politici, maar om het voor elkaar boksen van echte veranderingen. Eenieder in deze zaal die denkt dat dat wel even gemakkelijk tot stand komt of dat we daar even een klein beetje kunnen veranderen, komt bedrogen uit. De uitdagingen waar we voor staan zijn te groot. We moeten allemaal onze nek uitsteken.

Dank u wel.

De voorzitter:

Dank u wel, meneer Klaver. Dan geef ik het woord aan ... O sorry, er is nog een interruptie van mevrouw Hermans van de VVD.

Mevrouw Hermans (VVD):

Excuus, voorzitter. Ik dacht dat u mijn hand al had gezien. Een mooi betoog van de heer Klaver. Het begon met de woorden, als ik hem goed citeer, "politiek doet ertoe". Dat deel ik. In het vervolg van het betoog had u het over het "miljardje". Dan vind ik toch dat u geen recht doet aan wat dat zou kunnen betekenen voor politiek die ertoe doet. Ik doe een oproep om daar serieus over na te denken. Dat u meer wilt, is evident. Ik wil ook meer. Ik heb ook meer wensen. Ik hoor u over de veranderingen waar u naar streeft. Die begrijp ik en die waardeer ik. Maar dit gaat over de vraag of we voor dat miljard, wat toch niet niks is, iets kunnen vinden, zodat we samen iets doen waarmee we een stap zetten. Daarmee realiseren we niet 100% van de wensen die u heeft, die ik heb en die we allemaal in de Kamer hebben, maar we kunnen daarmee wel ervoor zorgen dat de politiek 100% wint. En dan doet politiek ertoe.

De heer Klaver (GroenLinks):

Het gaat niet om uw wensen of om mijn wensen. Het gaat om de problemen in Nederland en of wij die kunnen oplossen. Het gaat er niet om of de politiek wint. Het gaat erom of we de problemen van Matthijs en al die andere mensen in Nederland weten op te lossen. Dat is waar het om draait. Waarom ik zo hard ben over dat ene miljard, is

om de hele wijze waarop de VVD zegt: wij halen dat hek daarvan weg. Ik begrijp het vanuit uw perspectief. U heeft daarvoor gevochten, want het is het geld van de dividendbelasting. In de afspraken die er lagen, was dat eigenlijk bestemd voor de VVD. Maar het lijkt wel of u niet doorhebt hoe het klinkt als u in het parlement zegt dat u bereid bent om over dat ene miljard te praten. Wij gaan hier over de hele begroting. We zullen ook naar een andere invulling zoeken van dat miljard en van al die andere miljarden. Dat is waarom ik daar zo fel op ben. Ik geloof niet dat ik het een "miljardje" heb genoemd. Dat we het debat beperken tot dat ene miljard, wat 0,3% is van de totale begroting, daar ga ik gewoon niet in mee.

Mevrouw Hermans (VVD):

We beperken het debat geenszins tot dat ene miljard. Ik stel alleen een vraag over dat ene miljard. Met dat ene miljard kunnen we volgens mij een heleboel doen aan een aantal grote vraagstukken. Ik herhaal: dat is dan niet alles wat u zou willen of alles wat ik zou willen, maar we kunnen een stap zetten om de problemen voor de mensen in dit land op te lossen, om te leveren. Zoals u dat vanochtend in een interruptie zo mooi tegen mij zei: dat is wat ik graag zou willen doen, en dan doet politiek ertoe. Althans, voor mij.

De heer Klaver (GroenLinks):

Dan verschillen we toch van mening. Als je namelijk begint bij een miljard en zegt: dit is de ruimte die er is om uit te kunnen geven, dan is dat het volstrekt verkeerde begin van een discussie. Als u zegt "meneer Klaver, het is buitengewoon onverstandig om die verhuurderheffing in één keer af te schaffen", dan ben ik benieuwd naar uw inhoudelijke argumenten. Zeggen dat er grote problemen zijn en dat we een miljard hebben om ze op te lossen, is niet het type politiek waarin ik geloof. Dat is de politiek van de afgelopen jaren, waarin eerst de financiën werden bepaald en daarna naar de problemen van de samenleving werd gekeken. Het is tijd voor een ander type politiek, waarin we eerst de problemen centraal stellen en kijken of we een gezamenlijke analyse kunnen maken van hoe we die problemen moeten oplossen. Dat is deels al gebeurd onder leiding van Mariëtte Hamer. Vervolgens gaan we kijken hoe we die problemen kunnen oplossen. Ik pas ervoor om van tevoren te zeggen: we hebben een miljard, en daar moeten we het maar mee doen.

De voorzitter:

Mevrouw Hermans, tot slot.

Mevrouw Hermans (VVD):

Tot slot, in reactie op wat de heer Klaver zegt: ik pas ervoor om me te laten wegzetten alsof ik met een miljard alle problemen in dit land wil oplossen. Dat is helemaal niet aan de orde. Het enige wat ik met een miljard wil doen, is kijken of we in deze Kamer met een meerderheid van een aantal partijen kunnen zeggen: daar zetten we een stap. Gaat die stap zover als ieder van ons die zou willen zetten? Nee, maar dit is wel de stap die we nu samen kunnen zetten en waarmee we met een meerderheid in dit parlement een probleem samen deels kunnen oplossen. Dat is waar ik voor strijd, dat is waar ik voor ga en dat is wat ik heb geprobeerd met u te bediscussiëren.

De heer **Klaver** (GroenLinks):

Maar wie zegt dat dit de stap is die we kunnen zetten? Dat is het beperkte denken waartegen ik me verzet. Alsof we alleen een stap zouden kunnen zetten als die maar een miljard kost en we alleen dan met elkaar iets kunnen betekenen. Het debat en het gesprek dat we met elkaar moeten hebben, moet gaan over de problemen die we zien, welke analyse daarbij hoort en hoe we ze gaan oplossen. Als we morgen terugkijken op dit debat, kun je denken: dat is leuk; we hebben 100 miljoen voor de zorg geregeld, of hier hebben we nog een beetje geld voor de woningmarkt gekregen. Zo werkt het niet. De problemen zijn heel groot. Begin bij een gedeelde analyse. Begin bij wat er moet gebeuren. Vervolgens zoeken we in de begroting het geld bij elkaar. Daarin maken we harde keuzes en dan gaan we verder.

De heer **Azarkan** (DENK):

Ik krijg een beetje de indruk dat mevrouw Hermans een politiek vluiggertje wil en meneer Klaver een duurzame relatie. Het gaat op deze manier wat langs elkaar heen. Ik ben benieuwd hoe de heer Klaver aankijkt tegen de huidige situatie van stilstand in de formatie en wat zijn rol daarin is.

De heer **Klaver** (GroenLinks):

Wij willen heel graag aan tafel. Dat hebben we al heel vaak aangeboden. We hebben dit voorjaar een debat gehad. Dat was heel heftig. Dat is geëindigd in een motie van wantrouwen. Het was geen vanzelfsprekendheid dat zowel de Partij van de Arbeid als GroenLinks daarmee door zouden willen gaan. Gelet op de verkiezingsuitslag denken wij dat we met elkaar door moeten. We hebben aangeboden om met twee rechtse partijen die heel ver van ons af staan te onderhandelen. Dat aanbod is afgewezen.

De heer **Azarkan** (DENK):

Wat betekent dat? Betekent het dat de heer Klaver samen met mevrouw Ploumen elke keer die bereidheid heeft, maar aan de kant blijft staan tot er een keer een belletje komt? Wat is het alternatief?

De heer **Klaver** (GroenLinks):

We hebben nu dit debat over de begroting voor volgend jaar. Dat betekent dat we met voorstellen komen om die begroting zo stevig mogelijk aan te passen. De problemen zijn te groot om te wachten totdat ze eruit zijn. Tegelijkertijd blijf ik de bereidheid uitspreken om te onderhandelen. Ik vind trouwens dat we allemaal die bereidheid zouden moeten hebben. Ik vind het echt een schande dat nu wordt gezegd dat zes partijen in Nederland een kabinet met elkaar zouden kunnen vormen. Dat zouden er namelijk veel meer moeten zijn. Ik ben niet blij met deze uitslag. Ik kan wel zeggen dat ik het ermee oneens ben, maar de kiezer heeft altijd gelijk. Hiermee moeten we het doen.

De **voorzitter**:

De heer Azarkan. Nee? U bent daarmee aan het einde gekomen van uw bijdrage, waarvoor dank. Dan geef ik het woord aan mevrouw Ouwehand van de Partij voor de Dieren.

□

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):

Voorzitter, dank u wel. Ik ben geboren in 1976, het jaar van de punk — dat verklaart misschien het een en ander. 1976 was ook een van de jaren dat het uitzonderlijk warm was. Mijn moeder kan daar nog smeulige verhalen over vertellen. Ik net geboren, mijn zusje 2 jaar, mijn broer 3,5 jaar, dus mijn moeder zat in een snikheet huis met drie kleine kinderen. Maar dat was nog wel in de tijd dat die enorme hitte een uitzondering was. Inmiddels leven wij in tijden dat een zomer zoals wij afgelopen jaar gehad hebben de uitzondering is. Dat het niet zo heet is, dat er weer eens wat regen valt, dat er een adempauze is voor de natuur, voor de mensen die snel last hebben van de hitte, en ook voor de dieren in al die stallen die in Nederland staan.

We leven onmiskenbaar in tijden van verandering. Het kabinet koos ervoor om dat ook mee te geven als motto van de troonrede. De koning sprak over de historicus H.W. von der Dunk, die zei "Elke tijd is overgangstijd". Als dat zo is, dan is maatschappelijke verandering een constante. Mooi. Waar, denken wij ook. Maar wij zullen vooral stil moeten staan bij de verandering van onze leefomgeving, die een constante is geworden en die het leven op aarde bedreigt. De Partij voor de Dieren voelt dus eigenlijk ook veel voor de analyse van die andere historicus, Philipp Blom, die al voor de coronacrisis analyseerde dat wij leven in een kanteltijd. Of we kiezen voor radicale verandering om de economie binnen de draagkracht van de aarde te brengen, of we doen het niet, en dan eindigt het in overstromingen, droogte en nieuwe pandemieën — hij zei dit al voor de coronacrisis. Kortom, dan eindigt het in een slechte afloop voor het leven op aarde.

Ik zie dat er een interruptie is, voorzitter.

De **voorzitter**:

Ja, dank u wel. Mevrouw Van der Plas van BBB.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):

Voordat mevrouw Ouwehand verdergaat, ze zei dat deze zomer een uitzondering was. Ik was even benieuwd welke voorspellende gave mevrouw Ouwehand heeft, dat ze dat nu al weet.

Mevrouw **Ouwehand** (PvdD):

Ik heb zelf geen voorspellende gave, maar ik hecht wel veel waarde aan de wetenschap. Deze zomer is, behalve dat die gelukkig even een adempauze was — niet zo warm, niet zo droog — ook de zomer van het laatste rapport van de IPCC, het klimaatpanel van de Verenigde Naties. Dat heeft in dat rapport geconcludeerd — wat wij eigenlijk al om ons heen zien gebeuren — dat de klimaatverandering ernstiger verloopt, sneller dan gevreesd, en dat wij dus rekening moeten houden met het slechtste. Als je die voorspellingen serieus neemt, ziet het er niet goed uit en worden de zomers dus steeds warmer.

Mevrouw **Van der Plas** (BBB):

Dat IPCC-rapport ken ik. Dat is hetzelfde rapport waarin staat dat de klimaatimpact van koeien drie tot vier keer lager is dan werd aangenomen. Maar dan nog baseert mevrouw

Ouwehand zich op wetenschappers die een heleboel dingen zeggen. Een heleboel dingen zullen waar zijn, sommige dingen misschien wat minder waar. Maar ik hoorde mevrouw Ouwehand ook zeggen: deze zomer was een uitzondering. Ik vind dat je daarmee als politiek leider of als fractievoorzitter van een partij een heel ferme uitspraak doet en daar de mensen een soort van angst mee aanjaagt, terwijl je dat helemaal niet weet. Misschien krijgen we wel tien koude en natte zomers op rij. Dat zal dan vast ook weer met klimaatverandering te maken hebben — als het te droog is, is dat het klimaat, als het te nat is, is dat het klimaat, als het koud is, is dat het klimaat en als het te heet is, is dat het klimaat. Maar ik vind wel dat mevrouw Ouwehand voorzichtig moet zijn met die uitspraken. Het lijkt mij niet dat u dat hier kunt voorspellen, vanuit de Tweede Kamer.

Mevrouw Ouwehand (PvdD):

Ik heet geen Gerrit Hiemstra. Ik ben geen weersvoorspeller. Ik ben ook geen klimaatwetenschapper. Wat ik wel doe, is die rapporten serieus nemen. Als mevrouw Van der Plas voortdurend wil horen dat dit de wetenschappelijke consensus is, dat dit de voorspellingen zijn en dat er ook een kans bestaat dat de klimaatwetenschappers eraan zitten, dan kan ik dat er wel steeds bij zeggen, maar dan duren de debatten hier heel erg lang. Mevrouw Van der Plas weet volgens mij best wel hoe de wetenschap werkt. Ze weet best wel hoe die rapporten van het IPCC tot stand komen, wat de voorspellingen zijn en dat de wetenschappers er altijd bij zeggen dat er een marge is en dat ze het niet met een schaarje kunnen knippen. Dat is de context waarin politici, zoals ikzelf, mensen waarschuwen en het kabinet aanspreken op het feit dat het zo niet goed gaat. Hitte is niet heel goed voor mensen in Nederland. Het is trouwens ook niet goed voor de boeren, die behoorlijk last hebben van de opwarming van de aarde, omdat ze met droogte en hitte komen te zitten.

De voorzitter:

Mevrouw Van der Plas, tot slot.

Mevrouw Van der Plas (BBB):

Dat ontken ik ook niet, maar u zei nogal ferm dat u dat wist. Dit was een uitzondering. Nu trek ik de conclusie dat u het eigenlijk niet weet.

Mevrouw Ouwehand (PvdD):

Ik zou zeggen: dit is een typerend debatje met mevrouw Van der Plas. Iedereen weet hoe de wetenschap werkt en hoe zorgvuldig de klimaatwetenschappers tot consensus komen. Iedereen die de rapporten leest, weet ook dat er onzekerheidsmarges zijn, maar dat je dat niet voortdurend, de hele tijd, allemaal hoeft te zeggen in het debat. Als mevrouw Van der Plas dat wel nodig heeft, dan geef ik haar graag, iedere keer als ik verwijs naar de klimaatwetenschappers, de toelichting die erbij hoort, maar volgens mij is dat helemaal niet nodig.

De voorzitter:

U vervolgt uw betoog.

Mevrouw Ouwehand (PvdD):

Mevrouw Van der Plas kijkt op haar iPad.

Voorzitter. In de zomer bevestigde het klimaatpanel van de Verenigde Naties wat we om ons heen zien gebeuren. De klimaatverandering is nog heviger dan toch al gevreesd. We zullen moeten handelen. De minister-president reageerde daarop door te zeggen: Nederland wordt olympisch kampioen klimaat. Toen moest ik denken aan de laatste keer dat we ergens kampioen in waren met onze nationale volkssport; dat was in 1988. Dat is toevallig ook het jaar waarin koningin Beatrix haar beroemde kersttoespraak hield. De koningin zei in 1988 al: "Langzaam sterft de aarde en wordt het onvoorstelbare — het einde van het leven zelf — toch voorstelbaar". Die waarschuwingen zijn dus niet nieuw. Toch zei de minister-president: Nederland wordt olympisch kampioen klimaat. Nederland, het land dat Europees kampioen biodiversiteit is en voor wie de wereldtitel biodiversiteitsverlies nabij lijkt.

Voorzitter. Wij vragen ons af hoe de minister-president twee jaar geleden kon zeggen: we hebben nog 31 jaar de tijd voor het klimaat, maakt u zich geen zorgen. In de Miljoenennota die we nu hebben gekregen, staat dat we de afspraak die we hebben gemaakt in Parijs om met elkaar alles op alles te zetten om te voorkomen dat de opwarming van de aarde verdergaat dan 1,5 graad, verlaten. Hoe kan dat allebei waar zijn? Hoe kan het dat de minister-president het in zijn hoofd haalt om te zeggen dat we olympisch kampioen klimaat gaan worden als we onderaan alle lijstjes bungelen?

Voorzitter. Nederland had een voortrekkersrol in het beschermen van natuur. Patrick Jansen schreef vorige week in Trouw over het kostbaarste wat we hebben: "Tot het jaar 2000 was Nederland een voorloper op het gebied van natuurbescherming. We pionierden met het Plan Ooievaar, waarin hoogwaterveiligheid werd gecombineerd met natuurontwikkeling en recreatie." Hij beschrijft hoe we productiebossen omvormden tot biodiverse bossen, met 60 bosreservaten, zonder menselijk ingrijpen, en hoe we de ecologische hoofdstructuur bedachten om de uitwisseling van soorten mogelijk te maken en de biodiversiteit te beschermen. We zijn het de afgelopen twee decennia allemaal kwijtgeraakt met de kabinetten-Balkenende en de kabinetten-Rutte. Problemen met vervuiling, vermessing, verdroging, verzuring en verstoring laten zien dat onze economische keuzes letterlijk indruisen tegen onze natuur.

Voorzitter. De coronacrisis is ook wel een harde les in politieke nederigheid genoemd. Ik vraag mij af wie die les precies geleerd heeft. De minister van Financiën presteert het om in de eerste zin van de Miljoenennota te zeggen: de Nederlandse economie staat er anderhalf jaar na de coronacrisis opvallend goed voor. Onze economie draait volledig op uitputting van de aarde. Op 27 april, op Koningsdag, van dit jaar was Nederland al volledig door de natuurlijke hulpbronnen heen die voor het hele jaar waren bestemd. We leven op basis van roofofbouw op de aarde en roofofbouw op toekomstige generaties. Wat nu nodig is, is de politieke moed om de stap te zetten naar een economie die past binnen de draagkracht van de aarde, en niet wat de kabinetten-Rutte I, II en III hebben gedaan, namelijk een voorschot nemen op de toekomst van onze jongeren, met voorbedachten rade. Het kan niet zo zijn dat het kabinet volhoudt dat het niet wist met welke problemen het te maken had. Het was ook in 1988, het jaar van het

Europees kampioenschap voetbal en de kersttoespraak van koningin Beatrix, waarin de VVD waarschuwde: als technische maatregelen onvoldoende opleveren, dan gaan we de veestapel inkrimpen. En waar staan we nu? De stikstofcrisis wordt doodgezwegen in de Miljoenennota. Je kan je niet verschuilen achter de demissionaire status van dit kabinet, niet in de laatste plaats omdat er een gerechtelijke uitspraak ligt waar Nederland zich aan moet houden.

Voorzitter. Ik hoorde de fractievoorzitter van de VVD aan het kabinet vragen, als ik haar goed begrepen heb: wat kan dit demissionaire kabinet nog doen om goede besluitvorming voor het volgende kabinet voor te bereiden? Dat vond ik een mooie vraag. We misten dat in de Miljoenennota die voorligt. We hebben te maken met een klimaatcrisis, met een natuurcrisis en met een woningcrisis. Het minste dat een demissionair kabinet dan zou kunnen doen, is in elk geval de problemen analyseren en uiteenzetten op welke manier het de problemen de afgelopen jaren heeft geprobeerd op te lossen en hoe dat keer op keer heeft gefaald. Dat zou een mooi begin zijn, zodat een nieuw kabinet en ook de Kamer niet keer op keer dezelfde fout maakt. Denken dat het beter gaat met iedereen in Nederland als je maar goed bent voor de grote jongens aan de top, is een klassieke denkfout die we moeten schrappen. Denken dat je de gezondheid van mensen in de omgeving van Tata Steel beschermt als je Nederland maximaal ten gunste van het bedrijfsleven inricht, is een klassieke denkfout geweest. We zouden nu allemaal "schrikken" — ik doe het met aanhalings-tekentjes — dat die vergunningen voortdurend ruimte hebben gelaten voor grote gezondheidsschade. Dat hadden we toch kunnen zien aankomen als je je hele land inregelt op het faciliteren van bedrijven, zonder harde grenzen te stellen in verband met de bescherming van de gezondheid en de leefomgeving waar mensen recht op hebben? Denken dat je de voedselomgeving en de leefomgeving van mensen wel kan verbeteren als je vrijblijvende afspraken maakt met het bedrijfsleven, met een Preventieakkoord, dat bedrijven zelf mogen bepalen of en hoe ze het voedsel gezonder gaan maken waar mensen op zijn aangewezen ... Al die akkoorden en al die convenanten zijn keer op keer faalinstrumenten gebleken. Waar is die analyse in de Miljoenennota, als je het meent dat een volgend kabinet problemen moet oplossen?

Voorzitter. Stikstof is misschien nog wel de grootste. Ik besteed er veel aandacht aan, ook in het debat met de collega's. Ik vraag steeds om reflectie, omdat het verspreiden van nepnieuws niet begonnen is met een paar influencers op social media. Het verspreiden van nepnieuws over de problemen waar we voor staan, is begonnen met mensen als Henk Bleker en met partijen als de VVD en het CDA, die voortdurend de ernst van de problemen belachelijk maakten en voortdurend tegen boeren hebben gezegd: als je nou maar investeert in die stal, dan kan je gewoon zo doorgaan. Duizenden stallen die niet zijn getoetst aan de wet die toen al gold, zijn door dit kabinet en voorgaande kabinetten gewoon gelegaliseerd. En nu moeten boeren in de krant lezen dat er vanwege het grote stikstofprobleem een advies van de landsadvocaat ligt dat vergunningen moeten worden ingenomen. Wat denk je dat dat met boeren doet, nadat zij jarenlang te horen hebben gekregen: nee joh, zet gewoon die luchtwasser erop, dan subsidiëren wij je nog, zelf ook nog een beetje investeren, niets aan de hand?

Die reflectie zal moeten plaatsvinden. Want als je Nederland niet vertelt, als je de boeren niet vertelt dat we v6r boven

de milieugrenzen zitten en dat er veranderingen nodig zullen zijn, dan denken de mensen als straks de debatten komen: waar komt dat stikstofprobleem opeens vandaan; waarom heb ik daar niet eerder over gehoord, waarom heeft mijn regering altijd gedaan alsof het wel goed kwam? Als je die analyse niet maakt, als je de verantwoordelijkheid niet neemt om te reflecteren op je eigen handelen, dan weet je toch al dat partijen die zich gaan verzetten tegen die maatregelen, heel hard zullen gaan roepen en heel stevig verzet zullen gaan organiseren?

Het is aan de VVD en het CDA, die hier jarenlang hebben weggekeken, om de verantwoordelijkheid te nemen om te zorgen dat boeren en mensen in Nederland begrijpen waarom die maatregelen nodig zijn en om boeren de tijd en de ruimte te gunnen om die omslag mogelijk te maken, en hen uit te kopen als dat nodig is. Het is nodig dat CDA en VVD het voortouw nemen om aan de belastingbetaler uit te leggen hoe het zover gekomen is. Ik heb het ze gewoon gevraagd: als het nou misgaat met de plannen die jullie elke keer presenteren, wie moet er dan opdraaien voor de schade, de Staat, en dus de belastingbetaler? Of ga je dan gewoon de vergunningen afpakken van boeren? Ik ben heel benieuwd. Dit antwoord moeten we horen. Door jarenlang wegstijven worden er nu paardenmiddelen als onteigeningen en het intrekken van vergunningen noodzakelijk om het falen af te kopen van de kabinetten-Rutte en daarvoor de kabinetten-Balkenende.

Voorzitter. We zijn natuurlijk blij dat er een kleine beweging is op klimaat. Maar ik herinner het kabinet en ook de rest van de Kamer eraan dat Nederland zich al lang aan zijn eigen klimaatafspraken had moeten houden en dat het Urgendavonnis eigenlijk schaamtevol is. Dat burgers naar de rechter moeten om hun eigen overheid te vragen zich aan de afspraak te houden dat burgers in Nederland worden beschermd tegen gevaarlijke klimaatverandering, is schaamtevol. Het vonnis wordt voor dit jaar weer niet uitgevoerd. Nu moeten we applaudiseren voor een pakket van 6,8 miljard.

De eerste vraag is dan of de doelen in 2022 daarmee w6l gehaald worden. Kan de minister-president daar duidelijkheid over geven? De tweede vraag is: waarom is dit alles? Waarom zien we geen einde aan de fossiele subsidies, het faciliteren van de fossiele industrie, wat wel kan oplopen tot 8 miljard per jaar? Waarom zien we geen einde aan de subsidies voor biomassa? In de Eerste Kamer ligt een duidelijke uitspraak: subsidies voor biomassa keuren we niet langer goed. Hoe denkt dit kabinet een begroting waar die subsidies in staan, door de Eerste Kamer te krijgen? Ik ben heel benieuwd. Waar is de gezamenlijke oproep van het kabinet in de richting van burgers, die wel te horen krijgen "doe effe een tochtstrip; investeer in een warmtepomp; check je bandenspanning"? Waar blijven de acties van dit kabinet waaruit burgers het gevoel kunnen krijgen "oh ja, we doen het wel samen"? Dus dat het kabinet zegt: dan doen wij midden in de klimaatcrisis niet nog een vliegveld open en houden wij de schaarse natuur bij Utrecht, bij Amelisweerd, zoals die is, want we gaan niet nog meer asfalt aanleggen. Waar blijven die maatregelen?

En waar blijft de standpuntbepaling van dit kabinet met betrekking tot de grote stikstofdiscussie, die echt gaat spelen, dat als boeren in Nederland moeten veranderen — en dat is nodig — wij ze ook beschermen tegen oneerlijke

concurrentie van landen als Brazilië? Deze Kamer is tegen het Mercosur-verdrag, maar het kabinet heeft nog geen duidelijke uitspraak gegeven in de richting van de Europese Commissie, waarin het zegt: Nederland steunt dat verdrag niet, want wij vinden het niet fair dat in Nederland boeren worden gehouden aan duurzaamheidseisen, terwijl producten uit Brazilië, die ver onder deze standaarden mogen worden geproduceerd, hier in Nederland op de markt te koop zijn. Waarom vinden we dat niet terug in de Miljoenennota?

Voorzitter. De demissionair minister-president heeft jarenlang met de VVD en met het CDA oplossingen bemoeilijkt door zelf het draagvlak te ondermijnen, door altijd een beetje belachelijk te doen over klimaat en altijd belachelijk te doen over natuurbescherming. Nu schermen met het argument van draagvlak, gaat er bij de Partij voor de Dieren niet zomaar in. Dus ik ben heel benieuwd naar de veranderingen die de VVD en het CDA laten zien. Volgens Rutte moeten we immers niet doorslaan over het klimaat, want we moeten lekker kunnen blijven barbecueën.

Voorzitter. Dan vragen wij ons af: hoe verhoudt zich dat tot de weerzin tegen de bio-industrie die we ook van hem kenden? En waar in de Miljoenennota is eigenlijk rekening gehouden met de wetswijziging die de Tweede Kamer en de Eerste Kamer hebben goedgekeurd die zegt: vanaf 1 januari 2023 moeten dieren in de veehouderij kunnen leven naar hun aard? Volgens mij moet je dan in 2022 geld vrijmaken om daarnaar toe te kunnen werken. We hebben heel hard gezocht en we vonden 1 miljoen euro in de begroting, voor dierenwelzijn en om stalbranden aan te pakken. 1 miljoen euro voor 617.000 dieren per jaar, dat is nog geen 0,002 cent per dier. Ik denk niet dat je het daarmee gaat redden. Ik zie graag betere voorstellen.

Voorzitter. We leven in tijden van grote veranderingen en de veranderingen gaan over onze eigen leefomgeving. Als we de analyses mogen geloven, is de mens de meest intelligente diersoort op aarde, maar we zijn ook de enige soort die zaagt aan de tak waarop we zitten. "We erven de planeet niet van onze ouders, maar we lenen hem van onze kinderen" is een veelgehoorde uitspraak. Inmiddels moeten we concluderen dat we de aarde niet hebben geleend, maar gestolen. En het is tijd om terug te betalen.

Voorzitter. De minister-president en zijn kornuiten in het demissionaire kabinet weten van de Partij voor de Dieren dat wij een begroting die niet stuurt op een leefbare aarde voor mens en dier, op rechtvaardigheid, handelen binnen de rechtsstaat, en die niet stuurt op recht doen aan mensen die op hele grove wijze door deze overheid onrecht is aangedaan in de toeslagenaffaire, niet steunen. Als we de komende dagen en de komende weken de begroting dusdanig kunnen aanpassen dat die wel gaat voor een leefbare aarde, opereren binnen de rechtsstaat en recht doen aan mensen, dan kunt u een groen vinkje van de Partij voor de Dieren verwachten en eerder niet.

De voorzitter:

Dank u wel, mevrouw Ouwehand. Dan geef ik het woord aan de heer Segers van de ChristenUnie.

De heer **Segers** (ChristenUnie):

Mevrouw de voorzitter. Bijna twee weken geleden heb ik een dag doorgebracht met "Harky" Klinefelter. Hij was een naaste medewerker van Martin Luther King. Als twintiger sloot hij zich aan bij de burgerrechtenbeweging en liep hij mee, onder andere richting Selma, de beroemde mars over de brug. Hij is nu een oude dominee die in Steenwijkerwold woont, een tachtiger, maar nog even bevlogen. Hij deelde vorige week vrijdag een detail met me dat me raakte. Hij zei het volgende. Als wij zo'n stad in gingen en we liepen daarheen, dan wisten we: "Vroeg of laat worden we omringd door een vijandige menigte. Vroeg of laat stuiten we op politieagenten die niet zullen terugdeinzen voor geweld." Maar één ding, zei hij, zeiden we tegen elkaar: houd altijd oogcontact. Want zolang mensen je zien als een mens, zolang je oogcontact hebt, ben je geen ding en kunnen ze niet doen wat ze willen. Houd oogcontact.

Dat is een les die wij hier en nu in hele andere omstandigheden, een hele andere context goed ter harte kunnen nemen. Er is in politiek Den Haag en onze samenleving, zeker ook in de coronatijd, sprake van polarisatie, van onderling wantrouwen. Het blijkt nu extra ingewikkeld — dat merken we ook vandaag — om op een goede manier met elkaar politiek samen te werken. En als we verschillen over coronabeleid, dan gaat dat er soms zo heftig aan toe dat we elkaar uitschelden voor ofwel een wappie ofwel QRrankzinnige. Maar juist in deze tijd, juist nu, is dit een les van "Harky" Klinefelter: houd oogcontact.

Ook een dienstbare overheid staat of valt met het hebben van oogcontact. Net als veel mensen hier heb ik deze week de documentaire Alleen tegen de Staat gezien. Ik sprak er net over met mevrouw Leijten en mevrouw Marijnissen heeft het aangehaald. Hartverscheurende verhalen van vrouwen, van moeders, die geplet zijn door de Staat, die verbitterd zijn, die vernederd zijn door overheidshandelen. Nu kunnen we onze mond vol hebben over een nieuwe bestuurscultuur, een open bestuurscultuur, maar als het nu ergens op aankomt, is het een overheid die oogcontact houdt, oogcontact met haar eigen mensen zodat ze niet kunnen worden weggezet als fraudeur of als een dossier, als een ding, maar dat ze altijd mens blijven.

Voorzitter. Ik wil de minister-president vragen hoe het met de voornemens staat om te werken aan die andere overheid. We hebben gezegd dat elk schrijven van de overheid zou moeten worden ondertekend met naam en toenaam, met een telefoonnummer en met een e-mailadres. De overheid moet bereikbaar zijn, moet een gezicht krijgen. Is wetgeving al doorgelicht op hardheidsclausules zodat we niet mensen die allemaal van elkaar verschillen toch noodgedwongen gelijk behandelen of stelt die hardheidsclausule ons in staat om ieder mens in de ogen te kijken en recht te doen? Kan de minister-president ons op dit punt bijpraten? Tot zover de les van Harcourt Klinefelter: laten we in vredesnaam oogcontact met elkaar houden.

Voorzitter. In deze politiek ingewikkelde tijden is het misschien raadzamer om wat minder te praten over onze verschillen met anderen en wat meer te praten over onze idealen voor dit land. Dit debat is daar de aangewezen plek voor. Deze zomer las ik dit boek: De tweede berg, geschreven door David Brooks, een columnist. Als de minister-president nog leesvoer nodig heeft voor de Algemene

Vergadering van de Verenigde Naties doe ik het hem graag cadeau. Wel met mijn aantekeningen, maar dan kan hij direct zien wat ik belangrijk vind.

Dit is een prachtig boek, een zoektocht naar een zinvol leven. Het beschrijft twee bergen. Het begint bij die eerste berg. Die eerste berg is de berg van zelfontplooiing, waarin het draait om jezelf, om je unieke ik. Het is de berg van het pakken van je kansen, de berg van geld, goed, imago. De bedrijven op die eerste berg gaan voor maximale winst, desnoods ten koste van mensen, desnoods ten koste van de natuur. De unieke belevenissen die je op die eerste berg wilt hebben, gaan natuurlijk per vliegtuig. Het leven op de eerste berg drukt zwaar op onze samenleving en op de schepping en het klimaat. We worden die eerste berg opgestuwd door een bevlogen toespraak bij een diploma-uitreiking waar die bevlogen docent zegt: "Jaag je droom na. Als jij kansen pakt, reik naar de sterren. Het kan!" We hebben geslaagde filmsterren, sporthelden, influencers die op ons Instagram prachtige foto's laten zien van een geslaagd leven en hun verhalen vertellen: dat zij moeite hadden, maar overwonnen hebben. Kijk eens, zij hebben succes. Ze vertellen ons dat je de kansen die je krijgt moet pakken. Het Zwitserleven is een kwestie van kiezen. Het is een keus.

Maar er hoeft maar iets te gebeuren en dan val je toch echt van die berg af. Dan beland je in een dal, in een crisis. Zo'n persoonlijke crisis kan kort of lang duren, maar dan ligt wel die tweede berg voor je. En dat is de berg waarop het niet langer alleen maar om jezelf draait, maar het draait om duurzame verbanden, om trouw, om zorg voor elkaar, om zelfopoffering. Het is een zinvol leven waarin je weet dat wij allemaal kleine krabbelaars zijn, kwetsbare mensen, en dat we het alleen redden als andere mensen ons helpen. De ondernemers op de tweede berg zorgen goed voor hun personeel en willen niet dat hun werk ten koste gaat van de natuur, van de schepping.

Het is een kleine stap van dit boek van David Brooks naar onze politieke keuzes hier en nu. Want elke keuze die wij maken, duwt ons ofwel de eerste berg op ofwel de tweede berg op. Ons belastingstelsel gaat er eigenlijk helemaal vanuit dat je vooral een individu bent en dat vooral betaald werk je gelukkig maakt. Mensen die op hun plek in hun gezinsleven ervoor kiezen om wat meer te zorgen en wat minder te werken, worden fiscaal steeds zwaarder afgestraft. Het leenstelsel — ik sprak er al met de heer Heerma over — gaat eigenlijk helemaal uit van, is eigenlijk helemaal bedacht op die eerste berg. Het is bij uitstek een uiting van de meritocratische belofte: als jij hard werkt, als jij investeert in jezelf, als jij het risico neemt, dan kun je je kansen pakken en naar de sterren reiken. Dan is die €30.000, €40.000 schuld peanuts, want dit land en dit leven zullen je rijkelijk belonen voor al jouw inspanningen. Maar de ongenadige keerzijde van die meritocratische belofte als het leven even tegenzit, als je niet op tijd afstudeert, als je toch schuld maakt, als je niet die geweldige baan hebt, als je onverhoopt verder in de schulden komt, is dat jij gefaald hebt in het pakken van je kansen, dat het je eigen schuld is, maar dan ook echt je eigen schuld.

Ondertussen heb je in het Nederland van nu minder kans op een vaste baan, omdat onze flexibele arbeidsmarkt helemaal bedacht is door mensen die bovenop die eerste berg zitten, door mensen die het zelf prima hebben, die hun kansen inderdaad hebben gepakt. Maar als je pech hebt en

van tijdelijk baantje naar tijdelijk baantje gaat, minder verdient dan gemiddeld, eerder gezondheidsklachten hebt, dan heb je dus je kansen niet gepakt. En als je in de correspondentie met de overheid een fout maakt, of een vermeende fout, dan hoeft je niet op de genade van de overheid te rekenen, zo merkte duizenden ouders in de kinderopvang-toeslagaffaire. En op het moment dat je misschien eindelijk van je schulden af bent, dan zijn je kinderen net oud genoeg om zelf schulden te gaan maken. Het is als een soort sisyfusarbeid: hoe hoog je die steen ook maar die berg oprolt, hij komt altijd weer naar beneden. Hoe hard je ook werkt, hoe veel je ook werkt, schulden zullen je altijd blijven pletten.

Inmiddels is volkshuisvesting een woningmarkt geworden. Ook dat is door mensen bedacht die bovenop die eerste berg er zelf heel warmpjes bij zitten. Huizen zijn bedoeld om in te wonen, maar het zijn, vanwege ongeremde marktwerking, winstfabrieken geworden, voor speculanten, voor huisjesmelkers, voor buitenlandse investeerders. Ondertussen hebben starters nog nauwelijks een kans en heeft de helft van de huurders geldzorgen. Een kwart van de huurders kan daardoor de basisuitgaven voor het hele gewone leven niet meer betalen. In grote delen van ons land is een normaal huis voor een normaal gezin niet meer te betalen. We wonen niet meer om te leven, maar we werken om te kunnen wonen. Dat klopt niet.

Natuurlijk gaat er heel veel goed in dit land. Ook dit kabinet heeft veel goeds gedaan. Er is eindelijk ambitieus klimaatbeleid. Er is veel meer geld voor onderwijs, veel meer geld voor veiligheid. Er is een pensioenakkoord. Er is beter integratiebeleid. Er wordt een omslag gemaakt naar kringlooplandbouw. Er is kwalitatief zeer goede zorg. En ons land komt verrassend sterk uit de coronacrisis. Maar al die zegeningen zijn lang niet altijd eerlijk verdeeld. We laten sommige mensen nog te veel in de steek.

Het zijn vooral praktisch opgeleide mensen met een lager salaris die meer onzekerheid in hun werk hebben, steeds moeilijker rond kunnen komen en een steeds groter deel van hun inkomen kwijt zijn aan wonen. En gemiddeld leven ze zeven jaar korter. Mevrouw Marijnissen memoreerde dat ook al. Zij memoreerde ook al aan Moerwijk — naast de verschillen die we hebben, die ik net hier heb uitgevent, zijn er ook nog overeenkomsten, mevrouw Marijnissen. Maar het zijn inderdaad deze mensen die in Moerwijk wonen, in beschimmelde huizen en met een concentratie aan sociale problemen om en in het huis. Dat gaat ons allebei aan het hart. Dat is geen natuurverschijnsel maar het gevolg van onze politieke keuzes, over hoe wij onze welvaart verdelen, de inkomens, onze banen, onze woningen. Precies die groep van praktisch opgeleide mensen, hebben volgens het SCP steeds minder vertrouwen in de overheid en in hun medemens. Vind je het gek, zou ik zeggen.

Uiterekend deze groep van praktisch geschoolde mensen laten we dan ook nog eens een keer concurreren met arbeidsmigranten uit andere delen van de Europese Unie, die we vaak slechter betalen en in matige omstandigheden huisvesten. Als die hun baan verliezen, raken ze vaak ook hun huis kwijt en komen ze dakloos ergens in de grote steden op straat te staan. En onze grote steden merken dat.

Het zijn daarnaast ook vooral jongeren die steeds hogere schulden hebben, steeds moeilijker kunnen rondkomen,

steeds vaker zijn aangewezen op tijdelijke baantjes, die onvoldoende belonen om een van die veel te dure woningen te kunnen betalen. In de hectiek van studie- en prestatiedruk geeft nu bijna de helft van de 18-plussers aan dat ze eenzaam zijn.

Mevrouw de voorzitter. We hebben een hele generatie een gouden eerste berg beloofd. Maar velen van ons zijn in een dal beland, met meer schulden, meer eenzaamheid, meer onzekerheid en minder illusies.

Er is ook een tweede berg. Dat is het leven waarin je geluk niet bepaald wordt door de baan die je hebt, niet bepaald wordt door het geld dat je bezit en niet bepaald wordt door wat andere mensen van je vinden. Het is een leven waarin je trouw bent aan de vrienden en geliefden om je heen. Het is een leven waarin je je toewijdt aan je roeping, waarin ondernemers waarde toevoegen, hun personeel goed betalen en de schepping ontzien. Het is een leven waarin je in gastvrijheid en vrijgevigheid je leven deelt met mensen die op je pad komen. Het is een leven met meer "wij" dan "ik", een leven waarin je hart, je ziel en je relaties met de mensen om je heen belangrijker zijn dan het aantal likes op sociale media. Het is een leven in harmonie met de schepping, die we niet langer uitputten, niet langer vervuilen en kaalplukken, een leven dat hele andere rapporten van het IPCC zal opleveren dan het leven van nu.

Mevrouw de voorzitter. Het brengen van geluk is geen primaire overheidstaak. Ik zou zeggen: integendeel. Pas op voor de overheid die je dwingt om gelukkig te zijn. Maar politieke keuzes kunnen de tweede berg waar ik het over had, wel dichterbij brengen. Dat begint met recht doen aan mensen, met minder valse beloftes doen en meer rechtvaardige politieke keuzes. Want het is een politieke keuze om mensen recht te doen. We doen mensen recht door de woningmarkt te beteugelen en woningen via volkshuisvesting weer betaalbaar te maken. We doen hun recht door het belastingstelsel te hervormen zonder toeslagen, zodat onze welvaart eerlijker verdeeld wordt en mensen beter in staat worden gesteld om werk en zorg te combineren. We doen dat door mensen in de zorg beter te betalen. We doen dat door het leenstelsel af te schaffen en de basisbeurs weer in te voeren. We doen mensen recht door de kloof tussen vast werk en flexwerk veel kleiner te maken en door als samenleving in een betere balans met de schepping te leven en boeren meer perspectief te bieden met kringlooplandbouw. We doen hun recht door niet alleen te praten over een nieuwe bestuurscultuur, maar door ook echt in te zetten op een dienstbare overheid die oogcontact heeft, die genadig en rechtvaardig is voor haar eigen burgers. En tegen onszelf hier zeg ik: we doen dat door samen te werken, ook in deze dagen, en zo te voorkomen dat dit jaar en deze begroting een verloren jaar en een verloren begroting worden.

Mevrouw de voorzitter. Ik begon mijn toespraak met Harky Klinefelter, de naaste medewerker van dr. Martin Luther King. Ik wil graag eindigen met Martin Luther King zelf. Hij had ooit een droom, een droom voor zijn land, een droom voor zijn kinderen over een land waarin zijn kinderen niet meer zouden worden beoordeeld naar de kleur van hun huid, maar naar de inhoud van hun karakter. In onze gepolariseerde tijd snakken ook wij opnieuw naar een visioen, naar een droom, naar hoop, naar een tweede berg, zou ik zeggen. In de laatste toespraak voordat hij werd doodgeschoten, deelde Martin Luther King nog één keer zijn

grootste droom en zijn ultieme hoop. Ik deel die graag hier en nu, als bron van inspiratie voor ons allemaal. Het is het slot van zijn laatste toespraak in Memphis, op de avond van 3 april 1968, de dag voordat hij zou worden doodgeschoten. Hij waant zich op een berg en heeft een prachtig uitzicht. Hij zegt dan: "I've seen the promised land. I may not get there with you. But I want you to know tonight, that we, as a people, will get to the promised land! So I'm not worried about anything. I'm not fearing any man! For my eyes have seen the glory of the coming of the Lord!"

Dank u wel.

De voorzitter:

Dank u wel, meneer Segers. Dan geef ik het woord aan de heer Baudet van Forum voor Democratie.

De heer Baudet (FVD):

Ik geloof dat de heer Jetten op springen staat.

De voorzitter:

Ik zie het. De heer Jetten van D66.

De heer Jetten (D66):

Een paar dagen geleden riepen joodse organisaties de Tweede Kamer op om afstand te nemen van vergelijkingen tussen de holocaust en de coronapandemie. Na die oproep van joodse organisaties heeft de heer Baudet een tweet de wereld in geslingerd. In die tweet plaatste hij de holocaust tussen aanhalingstekens. Ik vond dat zeer ongepast richting alle nabestaanden van Joodse families, Sinti en Roma die tijdens de Holocaust hun familieleden zijn verloren. Ik zou de heer Baudet willen vragen of hij zijn excuses wil maken voor het gebruik van de aanhalingstekens bij "de Holocaust".

De heer Baudet (FVD):

Ik zou niet weten waarom ik daar excuses voor moet maken.

De heer Jetten (D66):

Dat is heel treurig. Laat ik dan een paar dingen aan de heer Baudet voorlezen.

Mosjee Hammelburg, 6 jaar.

Mourits Hammelburg, 43 jaar.

Mozes Hammelburg, 65 jaar.

Nathan Hammelburg, 50 jaar.

Nathan Hammelburg, 48 jaar.

Salomon Hammelburg, 10 jaar.

Dat zijn de namen van familieleden van Alexander Hammelburg, Tweede Kamerlid voor D66. Hij verloor een groot deel van zijn familie in de Tweede Wereldoorlog. En net als de familie Hammelburg zijn er vele Nederlandse families, Joods, Roma of Sinti, die door de Holocaust vrijwel volledig

zijn uitgemoord. Kunt u zich voorstellen dat die Nederlanders het ongelofelijk kwetsend vinden als een lid van dit huis de Holocaust tussen aanhalingstekens plaats?

De heer **Baudet** (FVD):

Nee. Het was een citaat. Als ik mensen citeer, zet ik dat tussen aanhalingstekens. Er werd iets gezegd over wat een fractiegenoot van mij zou hebben gezegd. En dat heeft hij niet gezegd, dus ik zei: dat is helemaal het punt niet. Het was een verwijzing naar een debat dat Gideon van Meijeren vorige week heeft gedaan. Hij zei: luister eens, wat er in de jaren dertig gebeurde, namelijk dat mensen systematisch werden uitgesloten van het maatschappelijk leven ... Dat gebeurde overigens niet alleen met Joden, maar ook met allerlei andere mensen. In de jaren vijftig is dat trouwens ook gebeurd, met de Jim Crow-wetten in de zuidelijke staten in de Verenigde Staten, waar Rosa Parks en anderen, zoals de net aangehaalde Martin Luther King, tegen streden. Dat gaat dus over het fundamentele debat tussen gelijkheid, gelijke rechten, waarvan mijn partij een voorstander is, en discriminatie, waarvan uw partij een voorstander is. Ik snap dat u een beetje de vlucht naar voren kiest, zo met dit gebeuren, maar u bent toch echt medeverantwoordelijk voor de herintroductie van discriminatie, de herintroductie van apartheid in Nederland. En het is heel lang geleden dat we dat hebben gehad.

De **voorzitter**:

De heer Jetten, tot slot.

De heer **Jetten** (D66):

Wat een walgelijk antwoord van de heer Baudet. Walgelijk, vind ik het! Hij heeft niet het lef om excuses te maken voor het plaatsnemen van het woord "Holocaust" tussen aanhalingstekens in een tweet.

De heer **Baudet** (FVD):

Het was een citaat!

De **voorzitter**:

U krijgt zo het woord, meneer Baudet.

De heer **Jetten** (D66):

Het doet er niet toe dat dat een citaat was. Dat doet er niet toe. Het gaat me ook niet om die belachelijke vergelijkingen tussen de coronapandemie en de jaren dertig of de jaren veertig. Ik vraag aan u: begrijpt u dat Nederlandse Joodse, Roma- en Sintigezinnen zich diep en diep beledigd voelen als u de Holocaust tussen aanhalingstekens plaatst? Ik doe nog eenmaal de oproep aan de heer Baudet om daarmee te stoppen, uit respect voor alle nabestaanden van die verschrikkelijke tijd uit onze recente geschiedenis.

De heer **Baudet** (FVD):

Nee hoor, ik begrijp daar helemaal niets van. Mij werd ten onrechte iets voor de voeten geworpen. Ik reageerde daarop en zei: dat hebben we niet gezegd. Voor zover ik weet, heeft niemand gezegd dat wat er nu gebeurt met de systematische uitsluiting van mensen die op hun natuurlijke

immuunsysteem vertrouwen van de samenleving, hetzelfde is als het uitmoorden van mensen. Volgens mij heeft niemand dat gezegd.

Volgens mij is er het volgende gebeurd. Er is een discussie gaande: jongens, wat is hier nou aan de hand, en wanneer hebben we dit eerder gezien? Er zijn dus twee dingen hypocriet aan wat Rob Jetten hier nu doet, en allerlei andere mensen in zijn kielzog. Het eerste is dat hij, zij, de mensen die dit zeggen, bij uitstek verantwoordelijk zijn voor een vorm van discriminatie, een vorm van uitsluiting van miljoenen mensen. Er is echt sprake van ongelijke rechten. Dat speelt enerzijds, en ten tweede is het juist zo dat zij bij uitstek al decennia het hele politieke debat gijzelen met een obsessie met de Tweede Wereldoorlog. Was je tegen immigratie? "Weet je wie ook tegen immigratie was?" Was je tegen de Europese Unie? "Weet je wie ook een nationalist was?" Stelde je de afschrikwekkendheid van moderne kunst aan de orde? "Weet je wie ook tegen moderne kunst was?" Of als je iets zei over tientallen andere onderwerpen, dan was het altijd, het eerste en enige wat onze tegenstanders konden bedenken: "Nazi, Tweede Wereldoorlog, blablabla, fascisme". En nu is het voor het eerst dat er daadwerkelijk iets gebeurt. Juridische ongelijkheid: het is voor het eerst dat we dat meemaken op ons grondgebied, in onze landen. Wij zeggen: jongens, dit hebben we eerder gezien. We hebben geleerd van de geschiedenis in de jaren vijftig en zestig in de Verenigde Staten en in de jaren dertig en veertig in Europa. Daarvoor waren er tal van andere voorbeelden in het ancien régime voor 1800. Wij willen dat niet. Wij staan voor gelijkheid. Wij staan voor gelijke rechten. Ik zal u een ding zeggen: ik ga ervan uit dat ik deze quatsch niet meer voor de voeten geworpen krijg. Ik weet dat er heel veel mensen zijn, ook mensen met joodse wortels en met een hele complexe oorlogsgeschiedenis, ook in Israël, die zeggen: dit kan niet; dit willen we niet nog een keer. Overigens ook in mijn familie, meneer Jetten, zeg ik tussen twee haakjes. Niet dat het verder iets uitmaakt voor mijn argument, maar dat wilde ik toch even gezegd hebben. Dus ja, u kan wel weer de morele high ground claimen met dit verhaal, maar het ketst op mij af. Ik denk dat u eigenlijk eens wat meer in de spiegel moet kijken. Dat denk ik.

De **voorzitter**:

Dank u wel. Ik geef de heer Jetten het woord, omdat hij nu persoonlijk wordt aangesproken. Dan geef ik ook de heer Segers het woord. Tot slot, de heer Jetten.

De heer **Jetten** (D66):

Voorzitter, ik stop hierna ook met interrumperen. Maar "het ketst van mij af" ... Ik zou nog één ding tegen de heer Baudet willen zeggen. Meneer Baudet, ga je schamen.

De **voorzitter**:

Dank u wel. Dan geef ik het woord aan de heer Segers.

De heer **Baudet** (FVD):

Niveautje, hoor.

De voorzitter:

En dan stel ik voor dat de heer Baudet start met zijn betoog. Maar allereerst de heer Segers, ChristenUnie.

De heer Segers (ChristenUnie):

De Jodenster was het begin dat eindigde in Auschwitz. Als joodse organisaties en nabestaanden dan zeggen: "Zou u op een andere manier kunnen demonstreren en andere woorden kunnen gebruiken? U mag hetzelfde zeggen en u mag echt al uw bezwaren in alle vrijheid naar voren brengen. U mag zeggen dat het allemaal verschrikkelijk is wat het kabinet heeft gedaan, maar zou u alstublieft van onze symbolen willen afblijven?" Is het dan echt te veel gevraagd en is het dan echt zo moeilijk om dat fatsoen op te brengen en te zeggen: oké, dan gaan we het anders doen?

De heer Baudet (FVD):

Ik loop niet met een Jodenster rond. Maar ik vind ook niet dat ik tegen andere mensen moet zeggen dat ze dat niet moeten doen. Ik vind ook niet dat dat allemaal van die drie joodse organisaties zou moeten zijn. Ik vind niet dat zij de oorlog mogen claimen. De Tweede Wereldoorlog gaat over heel veel dingen. Dat is een zeer interessant, zeer complex historisch vraagstuk. Maar het is niet het eigendom van een bepaalde groep of van een bepaalde etniciteit. Het is een debat. Ik hoor dat meneer De Jonge zich ook wil mengen in het debat; dat is prima.

De voorzitter:

De heer Baudet is aan het woord.

De heer Baudet (FVD):

Ik vind niet dat ik mij op de een of andere manier schuldig heb gemaakt aan iets wat niet mag, wat niet kan of wat immoreel is.

De voorzitter:

Dank u wel, meneer Baudet. De heer Segers, tot slot.

De heer Segers (ChristenUnie):

Tot slot, want ik geloof niet dat we veel verder komen. Het gaat heel specifiek om het gebruik van symbolen die teruggaan naar de jodenvervolging, naar dat wat is geëindigd in 6 miljoen doden. Daar gaat het over. Het gaat over gele sterren, over verwijzingen ...

De heer Baudet (FVD):

Maar wat wilt u dan van mij?

De voorzitter:

De heer Segers is aan het woord.

De heer Segers (ChristenUnie):

Uw collega Gideon van Meijeren heeft die parallel getrokken. U heeft een advertentie geplaatst. Dat was voor de heer Van Haga reden om uw club te verlaten. U heeft zich daar dus aan bezondigd. Nu komt een heel indringende

vraag van mensen die de wonden bij zich dragen. De namen zijn net voorgelezen. We hebben nu een namenmonument in Amsterdam waar alle namen op staan. Familieleden staan daarvoor en zeggen: dit doet zo ongelofelijk pijn. Verder is het legitieme kritiek, dat mag allemaal en is allemaal wettelijk toegestaan, maar zou u uw politieke meningsverschillen op een andere manier, met andere symbolen kunnen uiten? Dat is een indringend, vriendelijk verzoek. Het is niet zo moeilijk om te zeggen: maar natuurlijk.

De heer Baudet (FVD):

Ik zou meer geneigd zijn om naar die joodse organisaties te luisteren als zij zich de afgelopen decennia ook hadden geroerd als de Tweede Wereldoorlog er weer bij werd gesleept om mensen die tegen massale immigratie waren monddood te maken. Als ze dat hadden gedaan, als het ze daadwerkelijk ging om het beschermen van een bepaalde, specifieke historische erfenis, los van historische en politieke context in het heden, dan had ik ze serieuzer genomen. Maar omdat ze dat niet doen ... Een paar dagen geleden zei Jorrit Rijpma nog bij Nieuwsuur: de immigratiesituatie met Afghanistan is eigenlijk net als dat we nu tegen joden zouden zeggen "jullie mogen niet binnen". Ik heb de joodse organisaties niet gehoord.

De voorzitter:

Dank u wel. Meneer Baudet ...

De heer Baudet (FVD):

Die selectieve verontwaardiging ... We laten ons niet chanteren en in een of andere politieke hoek duwen. Ik gun iedereen zijn verleden en ik heb respect voor iedereen z'n verhaal. Maar wij vertellen ons verhaal en wij trekken onze lessen en parallellen uit het verleden.

De voorzitter:

Meneer Baudet, het lijkt mij goed dat wij dit onderwerp nu verder niet meer bespreken en dat u start met uw betoog. Dank u wel.

De heer Baudet (FVD):

Oké.

Voorzitter, ambtsgenoten, leden van het kabinet, vandaag richt ik me opnieuw nadrukkelijk tot alle mensen in Nederland: gevaccineerd of ongevaccineerd, bang voor corona of niet, boze journalist of open mind. Om met Hans van Mierlo te spreken: ik ga proberen het goed te zeggen. Ik zal deze tekst ook integraal met voetnoten en bronvermeldingen publiceren op onze site.

In 2009 publiceerde Ab Osterhaus een beroemd geworden artikel in het gerenommeerde internationale vaktijdschrift Vaccine. Het was getiteld: Vaccine-induced enhancement of viral infections. In het Nederlands: door vaccins veroorzaakte verergering van virale infecties. De strekking is dat door het snelle muteren van virussen zoals het coronavirus de door vaccins opgewekte antistoffen hun beschermende werking zeer snel verliezen en dat juist deze antistoffen vervolgens toekomstige infecties kunnen versterken. Het proces wordt antibody-dependent enhancement genoemd.

Vele immunologen en virologen hebben dit mechanisme sindsdien bevestigd. Vorig jaar werd dit bijvoorbeeld nog uitgebreid beschreven in het gerenommeerde wetenschappelijke tijdschrift Nature.

Ik zal het mechanisme uitleggen. Anders dan bij klassieke vaccins, die verzwakte of lamgeslagen virussen integraal in je lijf inbrengen, zodat je immuunsysteem in alle rust antistoffen kan ontwikkelen die een virus integraal de baas kunnen, vergelijkbaar met het op natuurlijke wijze doormaken van een infectie, stimuleren de experimentele coronavaccins je lichaam om zelf een enkel specifiek eiwit van het overigens vele tientallen eiwitketens lange coronavirus te produceren. Zo werken die vaccins. Dat ene eiwit wordt het spike-eiwit genoemd. Dit eiwit wordt zo genoemd omdat het eruitziet als een spijker.

Het opwekken van dit eiwit kan op twee manieren: via mRNA, een techniek die wordt gebruikt door Pfizer en Moderna, of via een ander, aangepast virus, het zogeheten adenovirus, een techniek die wordt gebruikt door Janssen, AstraZeneca en Spoetnik. Hoe je het precies wilt noemen, is natuurlijk altijd onderwerp van discussie, maar Robert Malone, uitvinder van de mRNA-techniek, noemt het "opgentherapie gebaseerde vaccins". Dat is ook de reden waarom deze regering besloot om vergunningaanvragen voor gentherapie sterk te vereenvoudigen, zoals te lezen is in de Staatscourant van maart 2020. Deze mRNA-vaccins maken gebruik van hele kleine deeltjes, nanodeeltjes, die als een soort vetbolletjes de werkzame vaccinstof door het lichaam verplaatsen. Die deeltjes zijn niet ongevaarlijk en geven aanzienlijke bijwerkingen, net als het eiwit dat door het vaccin wordt opgewekt en dat ook behoorlijk veel bijwerkingen geeft.

Doordat het correct diagnosticeren en registreren van deze bijwerkingen niet eenvoudig blijkt te zijn, is de ware omvang van de bijwerkingen speelbal geworden van inschattingen. Maar tot nu toe hebben, gecorrigeerd voor de hogere absolute aantallen van de vaccinaties, relatief twintig keer zoveel mensen aangegeven last te hebben van bijwerkingen als bij andere vaccins het geval is. Verhoudingsgewijs zijn er zelfs 60 keer meer gemelde sterfgevallen. Nogmaals, dit is dus na correctie voor het aantal gezette prikken. Ik heb hier een grafiek. Dit zijn schrikbarende cijfers, die niet zomaar kunnen worden weggewuifd. Misschien kan het worden gefotokopieerd en uitgedeeld.

Niettemin is de bedoelde werking van de vaccins op zichzelf plausibel, namelijk de productie in het lichaam van spike-eiwitten. Omdat de alfa- of Wuhanvariant van corona een eiwit bevat dat sterk lijkt op dat spike-eiwit, zou het menselijke immuunsysteem in theorie door dat spike-eiwit getraind kunnen worden om zich tegen corona-infectie te weren. Echter, inmiddels zijn alweer vele nieuwe varianten van COVID-19 gevormd, die een dergelijk eiwit niet meer hebben. Daarmee ontsnappen die mutaties aan de werking van het huidige vaccin. Zoals de reeds aangehaalde studie van Ab Osterhaus uit 2009 laat zien, is het dan helaas geen kwestie van "baat het niet dan schaadt het niet", want het spike-eiwit kan potentieel averechtse effecten hebben op het immuunsysteem. Afgelopen maand verscheen in de Journal of Infection een studie die lijkt uit te wijzen dat gevaccineerden nu al een versterkte reactie hebben op de huidige deltavariant en dus meer risico lopen om ernstig ziek te worden dan ongevaccineerden. Een buitengewoon

zorgwekkende bevinding, die in onze ogen een van de grootste problemen vormt van het huidige vaccinatieprogramma.

Maar tegen welk gevaar zou dit semi-verplichte experimentele goedje met dubieuze werking ons dan toch eigenlijk moeten beschermen? Laten we de feiten over corona nogmaals bekijken. The infection fatality rate, oftewel de dodelijkheid van corona, is wereldwijd gemiddeld 0,23%. Voor mensen jonger dan 70 jaar is het 0,05%. Dat is dezelfde orde van grootte als een zware griep en dermate laag dat het de onzekerheden en risico's van de huidige experimentele vaccins in mijn ogen totaal niet rechtvaardigt. Puur op basis van gezondheidsredenen zou ik dus iedereen onder de 70 afraden zo'n prik te nemen. Voor mensen boven de 70 zouden de vaccins wellicht de afweging waard kunnen zijn, zij het dat juist de groep die de meeste sterfkans heeft door corona — de gemiddelde leeftijd van mensen die overlijden aan corona is immers 83 jaar — grotendeels onbeschermd blijkt door de vaccins. Dat onthulde een studie in Nature van afgelopen juni. Blijven nog over de jongeren, maar zoals ziekenhuisdirecteur Maurice van den Bosch van het OLVG al schreef: vaccineren voor deze leeftijdsgroep heeft geen winst voor de betrokkenen; aan ons de taak om de farmaceutische bedrijven uit te leggen dat er voor introductie binnen deze leeftijdsgroep geen plek is.

Maar toch worden nu, mirabile dictu, spuitjes voor peuters en kleuters voorbereid. Waarom in vredesnaam? En waarom stemde vrijwel de hele Kamer voor de plaatsing van corona op de A-lijst van besmettelijke ziektes, de lijst van meest dodelijke killers die er op aarde bestaan, zoals ebola? De verstrekkende, vrijheidsontnemende maatregelen mogen wettelijk alleen genomen worden indien er sprake is van zo'n heel gevaarlijk virus. Maar het is evident en onomstreden dat corona niet in die categorie thuishoort.

En waarom werden goed werkende en decennia oude medicijnen, zoals ivermectine en hydroxychloroquine ineens uiterst gevaarlijk verklaard en zelfs verboden? Is dat wellicht omdat het gebruik van een experimenteel vaccin — dat is het nog altijd, mind you! — überhaupt al niet zou zijn toegestaan als er eerstelijns medicijnen voorhanden waren? En waarom wordt de serologische test niet toegestaan, waarmee je via een bloedmonster kunt zien of iemand antistoffen heeft? Waarom moeten mensen die corona op natuurlijke wijze hebben doorgemaakt, zoals ik, en dus al lang beter beschermd zijn dan mensen die zich laten vaccineren, alsnog een prik nemen? En hoezo hoeven de mensen die het experimentele en beperkt werkende vaccin hebben genomen niet te testen voor toegang, terwijl de mensen die dat weigeren te nemen wel moeten testen, hoewel we weten dat ook mensen die gevaccineerd zijn gewoon corona kunnen krijgen en gewoon kunnen overdragen? Wellicht hebben ze zelfs meer kans om dat te doen, omdat ze vaker licht symptomatisch zijn. Hoezo die mondkapjes, die gaatjes bevatten die ongeveer 100 miljoen virusdeeltjes kunnen doorlaten en dus totaal niet werken?

Waarom gaat er in de begroting die voor ons ligt, 2 miljard naar testinfrastructuur, vaccins en vaccinatiestraten, maar is de ic-capaciteit in de afgelopen anderhalf jaar nog altijd niet opgeschaald? We deden het toch voor de zorg? En tot slot. Waarom een QR-code die centrale, digitale registratie en controle mogelijk maakt in plaats van het uitstekend werkende en al tientallen jaren beproefde gele boekje? Al

deze zaken tarten het verstand. Er zit geen enkele logica in. Nul. Het hele verhaal klopt nergens. Er kan maar één conclusie zijn. Het doel van het coronabeleid is niet de bescherming van de volksgezondheid, zoals het doel van de EU niet handel of samenwerking is, zoals het doel van de immigratie niet het helpen van kwetsbaren is en zoals het doel van het klimaatbeleid niet het welzijn van natuur, milieu of planeet is. Zo zijn we terug bij af.

In de afgelopen anderhalf jaar ben ik gaan zien dat het bedrog dat wij al langer zagen in de drie grote projecten die onze wereld stukmaken, die onze oude wortels afsnijden en de aanval op de natiestaat uitvoeren, ook bestaat met betrekking tot corona. Het dient allemaal een volkomen andere agenda, een agenda die wordt aangeduid met termen als "the great reset" en "Build Back Better". Het is een agenda die globalistisch wordt uitgerold en die de hele wereld in haar greep blijkt te hebben.

Het is niet moeilijk om te zien wat de volgende stappen zullen zijn. Allereerst zullen de vaccinatierondes terugkerend worden: ieder halfjaar waarschijnlijk. Vandaag kondigde Israël aan dat de vaccinatiepaspoorten slechts zes maanden geldig zullen blijven, zelfs na de derde prik. Dat betekent dus: elk halfjaar opnieuw al die bijwerkingen en al die gevaarlijke gentherapie. Ook Australië zal vanaf januari een derde shot verplichten voor deelname aan het sociaalmaatschappelijk leven. Er zullen nieuwe lockdowns komen om mensen te dwingen die vaccins te nemen. Kijk opnieuw naar Australië. De vrijheid wordt definitief conditioneel, voorwaardelijk.

De economie, met name het mkb, zal verzwakken en wordt afhankelijk van de almachtige overheid met een meer centrale rol voor de mainstream media en een steeds strenger gereguleerd internet. Vorige week werd ook bekend dat de creditcardmaatschappijen aan een systeem werken om de CO₂-afdruk van al je aankopen centraal te registreren en te maximeren, zodat je geen uitgaven meer kunt doen, als je je CO₂-taks hebt bereikt. TNO stelde ook al iets dergelijks voor, tot groot enthousiasme van RTL Nieuws.

In samenhang daarmee zien we dat het contante geld wordt uitgefaseerd. Er komt een verbod op contante betalingen van meer dan €3.000 en banken stimuleren winkeliers en horecagelegenheden om louter nog pinbetalingen te accepteren. Nu banken vanwege steeds verder toenemende compliance-regels in feite alle informatie over hun klanten aan de overheid moeten geven, komt ook langs die weg een steeds grotere controlemacht bij de staat te liggen, omdat alle betalingen daarmee kenbaar, zichtbaar en traceerbaar worden. Wie weet waar je je geld aan uitgeeft, weet in feite alles over je.

De laatste fase — ook dat lijkt mij niet zo lastig te zien — spiegelt zich al aan ons geestesoog voor wanneer we onszelf ook maar een moment toestaan door onze wimpers naar de toekomst te kijken. Die laatste fase is de integratie van al deze zaken. Gezondheidspaspoort, CO₂-voetafdruk, uitgavenpatroon, internet zoekgeschiedenis en -gedrag in één centrale, digitale identiteit. Even je QR-code scannen. Het systeem draait op supersnel 5G-internet. Vandaar natuurlijk dat ze dat er vorig jaar zo graag door wilden drukken. Ik begreep dat toen al niet. Nu begrijp ik het wel.

Al die systemen worden door 5G verbonden aan de smart city en aan de smart household.

Ongetwijfeld zullen al deze vervolgstappen worden gepresenteerd als handige zaken voor de burger. De afschaffing van cashgeld heet een maatregel te zijn tegen georganiseerde criminaliteit. Een digitale ijskast, zodat je nooit vergeet verse melk te kopen, als geheugensteuntje voor als je in de supermarkt bent. Wel zo makkelijk. Of een bijtijds waarschuwing als je over je CO₂-taks heen blijkt te gaan als een gunst, zodat je je weekendje weg niet hoeft te missen.

Hartstikke praktisch allemaal, maar die QR-codes gaan dus nooit meer weg. Ze worden het nieuwe normaal. Dat is waar het om ging: de QR-maatschappij, waarbij goed gedrag wordt beloond met toegang tot het sociaal-maatschappelijk leven en slecht gedrag wordt bestraft met een roodkleurende scanner. Het zijn de nieuwe trekken van het nieuwe despotisme dat Alexis de Tocqueville al voorzag. Ik citeer: "Een despotisme waarin een immense staat elk individu in zijn machtige handen heeft genomen en de samenleving bedekt met een netwerk van kleine, ingewikkelde, minutieuze en eenvormige regels, waar de meest originele geesten en de sterkste zielen niet meer doorheen kunnen komen om de massa te overstijgen. De staat breekt hun wil niet, maar verzwakt, verdraait en leidt die. Hij dwingt zelden tot handelen, maar verzet zich er onophoudelijk tegen dat men handelt. Hij vernietigt niet, hij belemmert het ontstaan. Hij tiranniseert niet, hij hindert, hij onderdrukt, hij verstoort, hij dooft uit, hij stompt af en hij reduceert uiteindelijk elke natie tot een kudde schuchtere, vlijtige dieren waarvan de staat de herder is."

Corona is het alibi, het voorwendsel, de aanleiding om de nieuwe wereldorde te bewerkstelligen die al veel langer werd voorbereid en gewenst. Al in 2016 werd in VN-verband besloten alle mensen op aarde een digitale identiteit te geven voor dagelijks gebruik. Daarbij werden specifiek de integratie van rijbewijs, bankrekening, media en gezondheidsdossier genoemd. Ook introduceerden EU en VN in dat jaar een mondiale vaccinatiestrategie, met als doel alle mensen in de wereld een digitaal gezondheidsbewijs te geven. Daarmee is de infrastructuur van een socialcredit-systeem inclusief mass surveillance naar Chinees model dus in feite al veel eerder gelegd. Het gaat nu nog om de medische gegevens en enkele andere basale data. Volgend jaar of het jaar daarop komt daar een CO₂-taks bij. Daarna worden financiële gegevens gekoppeld en wordt je persoonlijke IP-adres gekoppeld aan je biometrische data of je gezichtsherkennen, zodat je gehele internetverkeer kan worden gemonitord. En dan klapt de val echt dicht.

Zo houdt het allemaal verband met elkaar. In 2016 leek het erop dat de populisten weleens konden gaan winnen: het Oekraïnerferendum werd gewonnen, brexit, de miraculeuze opkomst van Donald Trump. Het globalisme dat gestalte kreeg in de massale immigratie in de EU en in het klimaatdenken zou worden afgestraft door verkiezingsoverwinning op verkiezingsoverwinning van mensen zoals wij. Maar nu is er een manier gevonden om de gewenste richting alsnog door te zetten. Het globalistisch socialisme is de versmelting van het neoliberal multinationaal denken en het etatistisch verzorgingsstaatdenken. Zoals James Burnham 60 jaar geleden al voorzag, gaan big government en big business hand in hand om dat te voltooien: de QR-

maatschappij, met totale overheidscontrole en onbegrensde mogelijkheden voor een almachtige staat.

Het is dus niet zo dat corona het enige onderwerp is voor Forum voor Democratie. Nog steeds verzetten we ons tegen de alsmaar verdere integratie van de EU, tegen de open grenzen, tegen de onveiligheid in de straten, tegen de uitkleding van de ouderenzorg en tegen de bizarre klimaatplannen van dit demissionaire kabinet. Nog altijd staan we voor onze cultuur en ónze manier van leven, voor onze boeren, onze bedrijven, voor directe democratie en voor traditionele architectuur.

Voordat we het zinvol kunnen hebben over de beleidskeuzes die in deze begroting worden gemaakt, moeten we dus begrijpen wat de achtergrond daarvan is, the great reason. Daarom luisteren ze ook helemaal niet naar onze argumenten. Het interesseert ze niet, want het gaat helemaal niet om argumenten. Het gaat om een heel andere agenda die hierachter schuilgaat. Het is allemaal schijn. We zitten in de grot van Plato. We kijken naar de voorstelling. Het gaat ze helemaal niet om het klimaat. Het gaat ze niet om het helpen van mensen. Het gaat ze niet om handel. Het gaat ze niet om volksgezondheid. Het is een heel andere agenda.

Dus voordat wij het ook maar kunnen hebben over geld en over de zorg over de ic-bedden, moeten wij begrijpen waarom de ic-capaciteit niet wordt opgeschaald. Omdat ze willen dat er druk op de zorg blijft, zodat ze druk kunnen houden op de vaccinaties, zodat ze dat QR-gebeuren kunnen doorpushen. En voordat we het over de woningnood als gevolg van een verzonnen stikstofprobleem kunnen hebben of over de woningnood die het gevolg is van een massale immigratie, is het essentieel om te zien hoe mensen de geesten rijp aan het maken zijn voor stikstoflockdowns en klimaatlockdowns, terwijl ze de sociale cohesie in onze landen verder verzwakken. Die dreigen tegen elkaar opgezet te worden, in plaats van gezamenlijk zij aan zij te strijden voor onze gezamenlijke rechten en vrijheden.

We zijn dus dezelfde partij die we altijd zijn geweest. We staan nog altijd voor dezelfde waarden, hetzelfde land en dezelfde traditie. Maar het speelveld is veranderd, want de tegenstander heeft een andere aanval ingezet. Wij zullen een zo groot mogelijk front vormen om die aanval te stuiten en af te slaan. Dat is de missie van FVD, dat is mijn missie. Dank u wel.

De voorzitter:

Dank u wel, meneer Baudet. Er is een interruptie van mevrouw Ploumen van de PvdA.

Mevrouw Ploumen (PvdA):

Voorzitter. Ik ben democraat en ik ben trots op het vertrouwen dat ik van mensen heb gekregen. Daarom ben ik ook blijven zitten, ondanks de walgelijke teksten van de heer Baudet. Maar nu hij aan het einde van zijn betoog gekomen is, wil ik helder maken dat ik namens mijzelf en namens mijn partij hard afstand neem van de walgelijke vergelijkingen die hij en zijn kompanen maken tussen de coronacrisis waarin wij ons nu bevinden en de Holocaust, en van het verschrikkelijke dedain waarmee hij het leed van zo veel mensen wegwuift. Ik vind het verschrikkelijk dat in het hart van onze democratie een gekozen volksvertegenwoordiger

meent dat hier in Nederland zulke teksten acceptabel zijn. Dat zijn ze niet.

De heer Baudet (FVD):

Zou mevrouw Ploumen een letterlijk citaat kunnen geven, zodat duidelijk wordt wat zij bedoelt? Het is mij onduidelijk waar deze commotie nu precies uit voortkomt. Wat bedoelt u precies?

Mevrouw Ploumen (PvdA):

Ik zou tegen de heer Baudet willen zeggen: uw woorden verdienen niet dat ze door wie dan ook nogmaals uitgesproken worden. Nogmaals, ik neem er afstand van. En nogmaals, in het hart van onze democratie doet het me zeer dat iemand meent zulke walgelijke vergelijkingen te kunnen blijven maken.

De voorzitter:

De heer Baudet, tot slot.

De heer Baudet (FVD):

Nogmaals, ik weet dus niet wat mevrouw Ploumen bedoelt. Ik ben me er niet van bewust. Maar dat is natuurlijk met heel veel dingen, want het is intellectueel nogal wat warrig hier. Ten eerste. Een vergelijking is geen gelijkstelling. In principe kun je alles in de wereld met elkaar vergelijken en dan kom je overeenkomsten en verschillen tegen. Volgens mij bedoelt zij: gelijkstelling. Nou, ik ben me er totaal niet van bewust dat iemand heeft gezegd: de huidige coronamaatregelen zijn hetzelfde als het vermoorden van mensen of de atoombom op Hiroshima. Ik begrijp totaal niet wat ze daarmee bedoelt. Ik ben me daar ook totaal niet van bewust. Dus als iemand dat heeft gezegd, dan wil ik dat even geciteerd zien, dan kan ik daarop reageren.

Verder zegt mevrouw Ploumen: de woorden zijn zo erg dat ik ze niet ga herhalen. Dat is een beetje alsof je in een roman van Kafka zit. U wordt ergens van beschuldigd, maar we gaan niet zeggen waarvan u wordt beschuldigd. Ik weet gewoon niet wat ze bedoelt. Wat ik heb gezien, is dat een heel briljant nieuw Kamerlid van Forum voor Democratie, Gideon van Meijeren, zei — overigens niet uit zichzelf, maar nadat hij daartoe getriggert werd — dat er een parallel te trekken is met de jaren dertig. Ik voeg daar nog aan toe — en dat blijf ik doen, want ik vind dat heel belangrijk — dat de afgelopen 50 jaar onze politieke tegenstanders, de mensen die onze wereld kapot hebben gemaakt, de westerse beschaving kapot hebben gemaakt, enzovoorts, maar één argument hadden: nooit meer Auschwitz; nooit meer dit; nooit meer dat. Nazi, racist, fascist, Hitler, noem het allemaal maar op. Dat was het enige wat ze konden bedenken. Als wij zeiden: "jongens, niet te veel immigratie", kregen wij als reactie: "nationalist!, weet je wel wie ook nationalist was?" 50 jaar lang ging het politieke debat over helemaal niets anders dan alleen maar de Tweede Wereldoorlog. Wij zijn helemaal niet de hele dag met de Tweede Wereldoorlog bezig. Dat heeft blijkbaar een keer iemand gezegd — ik vind dat prima — maar dat ik hier nu zo op word aangevallen, is een soort inversie van wat jullie zelf de afgelopen 50 jaar de hele dag door hebben gedaan. Get over it!

De voorzitter:

Meneer Baudet, ik zou heel graag dit onderwerp willen afsluiten. De heer Baudet heeft het uitgelegd en de collega's hebben een reactie gegeven. Ik heb in een eerder debat al gezegd wat ik, als voorzitter van deze Kamer, daarvan vind. Ik zou dit onderwerp nu willen beëindigen.

De heer Baudet (FVD):

Misschien heeft de heer Dassen een heel ander soort vraag, bijvoorbeeld over een van de wetenschappelijke tijdschriften die ik bespreek of over auto-immuundeficiëntieproblemen als gevolg van gentherapie en dat soort dingen.

De voorzitter:

Volgens mij bent u nu aan het einde van uw betoog.

De heer Baudet (FVD):

En wat een plezier om naar de mooie rug van de heer De Jonge te mogen kijken.

De voorzitter:

Dan geef ik het woord aan de heer Dassen van Volt voor zijn bijdrage.

De heer Dassen (Volt):

Voorzitter. Dan toch heel kort, want wat er zojuist allemaal is gezegd, is schaamteloos en walgelijk. Ik ben ook blij met de interrupties van de heer Jetten, mevrouw Ploumen en de heer Segers, want sommige dingen mogen niet onbenoemd blijven. Dank daarvoor.

Voorzitter. Als u me vraagt hoe we ervoor staan, dan lijkt het antwoord me simpel: het moet beter in Europa, in Nederland en zeker hier in Den Haag. We bezwijken hier al gauw onder die feedback-loop van ophef en persoonlijke rivaliteiten. Laat ik dan eerst maar met iets positiefs beginnen. De afgelopen maanden zie ik dat er ook Kamerleden zijn die hard werken, juist voor beter onderwijs, de sociale advocatuur en een goed functionerende rechtsstaat. Gelukkig! Het is voor ons, drie nieuwe Kamerleden van Volt, dan ook een eer om vandaag aan deze Algemene Politieke Beschouwingen te mogen deelnemen. Gelukkig, want ik sta hier in een Tweede Kamer met leden als Kati Piri en Derk Boswijk — ik zie ze helaas niet in de zaal zitten — die betrokken zijn bij de debatten over Afghanistan, Sophie Hermans en Rob Jetten, die het wel lukt om samen een document op hoofdlijnen te schrijven of Silvio Erkens, die een taboe op kernenergie probeert te doorbreken. In de politiek vergroten we conflicten vaak uit, maar als ik kijk naar het werk dat zij hier verzetten, dan zie ik ook dat we kunnen samenwerken. Ik zie een nieuwe generatie die het voortouw durft te nemen. Zij doen namelijk wat van ons wordt verwacht: bruggen bouwen en oplossingen vinden.

Voorzitter. Dan kom ik terug op mijn vraag: hoe staan we ervoor? Het hangt er natuurlijk een beetje vanaf aan wie je het vraagt. Als je het aan de premier vraagt, dan blaakt hij van trots en zegt hij, zoals gisteren bij de NOS: wij VVD'ers zijn niet zo negatief. Mooi, dat ben ik ook niet. Ik ben een optimist. Maar ik ben vooral optimistisch als ik kijk naar

wat Nederlanders en Europeanen zelf bereiken. Daar kom ik graag later nog op terug. Ik ben een stuk minder positief als ik zie wat er in Den Haag van gebakken wordt. Als ik de Miljoenennota lees, dan zie ik dat de achterstanden in het onderwijs twee keer zo groot zijn bij kinderen uit lagere-inkomensgroepen. We zien een verdubbeling van het aantal daklozen vergeleken met tien jaar geleden. We zien dat het aantal flexcontracten in vijftien jaar tijd is verdubbeld en tweeënhalf keer vaker voorkomt bij praktisch geschoolden. En we zien dat jonge mensen niet gaan studeren vanwege het leenstelsel. Als je zulke schulden moet afbetalen, kan je op deze absurde markt zonder geld van je ouders geen huis kopen.

We hebben het vandaag al vaker over de huizenprijzen gehad. Niet voor niets stonden duizenden twintigers, dertigers en veertigers tien dagen geleden in Amsterdam te protesteren over het grondrecht een dak boven het hoofd te hebben. De huizenprijzen zijn sinds de coronacrisis met maar liefst 20% gestegen. U begrijpt waar ik heen wil. Hoeveel voorbeelden hebben we nodig om te laten zien dat de ongelijkheid toeneemt en dat de overheid onvoldoende doet om dit tegen te gaan? Hoe staan we ervoor? Als je ziet hoe Nederlanders, Duitsers en Belgen deze zomer halsoverkop hun huizen moesten verlaten door grote overstromingen, dan zou je zelfs de grootste klimaatscepticus nog overtuigen van het feit dat klimaatverandering een gigantisch probleem is. Tegelijkertijd zien we dat Nederland ver achterloopt op de doelstellingen van het Klimaatakkoord van Parijs.

Deze week is het groot nieuws dat het kabinet 6,8 miljard euro investeert in de energietransitie. Een mooie stap, maar lang niet genoeg. Het is vandaag al vaker gezegd, maar ik zou zo graag zien dat hier flink wat politieke wil achter zou zitten. Maar die 6,8 miljard is opgelegd door de rechter, om aan het Urgendavonnis te voldoen. Dan vraag ik mij af, en ik vraag dat aan de premier, of dit voldoende ambitie is om klimaatverandering tegen te gaan.

Voorzitter. Europa heeft aanstaande winter een energietekort. De energieprijzen lopen op en tegelijkertijd lees ik in de Miljoenennota dat er al 650.000 huishoudens leven in energiearmoede. Hoe staan we ervoor? Laten we bij het beantwoorden van die vraag het moeilijke vraagstuk rondom migratie niet uit de weg gaan. Iedereen in de wereld die in nood verkeert, heeft het recht om asiel aan te vragen, zeker in Europa, het continent waarvan de koning dinsdag in de troonrede nog zei dat het een waardedegemeenschap is; Europa, dat zich laat voorstaan op mensenrechten. Hoe heeft het dan toch zo ver kunnen komen dat we rederijen toestaan om bootjes terug de Middellandse Zee op te sturen? Hoe hebben we door deze morele ondergrens kunnen zakken? En waarom duurt het inmiddels anderhalf jaar voordat je in de asielpprocedure in Nederland je eerste gehoor hebt gekregen? Is dit nou wat wordt bedoeld met onze manier van leven beschermen?

Voorzitter. Als ik vraag hoe we ervoor staan, kijk ik naar uitdagingen als klimaat, de toenemende sociale ongelijkheid en migratie. Dan kijk ik ook naar die andere grote uitdagingen: de digitalisering en de nieuwe economie. Ik ben zelf opgegroeid in Eindhoven, onder de rook van Philips, waar de heer Dijkhoff het twee jaar geleden op deze plek al over had, en waar de heer Segers vorig jaar naar verwees. Philips is een van die bedrijven waar Nederland trots op is, en terecht. Het bedrijf dat de wereld veroverde met de gloei-

lamp, de radio en televisies werd kortgeleden nog uitgeroepen tot meest innovatie bedrijf ter wereld op het gebied van gezondheidstechnologie. U moet mij vergeven dat ik mij toch even op Brabant focus, waar bedrijven als ASML en Lightyear het innovatieve voorbeeld zijn. Doen we wel genoeg om het innovatieve karakter voor de toekomst te behouden? In 2010 spraken we af dat we 3% van ons bbp aan onderzoek en ontwikkeling zouden besteden. Dat hebben we nooit gehaald. Ook komend jaar blijven we steken op een magere 2%. Het gaat mij niet alleen om het percentage. Het gaat mij hier juist om de noodzaak om te investeren in de economie van de toekomst.

Voorzitter. We staan aan de vooravond van een nieuwe economie, die zich in andere landen razendsnel ontwikkelt. We zien dat China ons inhaalt op het gebied van kunstmatige intelligentie en Europa economisch en strategisch naar de kroon steekt. Nederland moet niet alleen in onderzoek investeren, maar moet ook met een strategie komen. Het is aan de overheid om duidelijk richting te geven aan de impact van digitalisering op de samenleving. Wat is de visie van de premier? Wordt in het kabinet eigenlijk wel voldoende over deze ontwikkelingen gesproken?

Voorzitter. De Cyber Security Raad adviseert om 833 miljoen euro te investeren om de cyberveiligheid verder op orde te brengen. Worden deze signalen wel serieus genomen?

Voorzitter. Laten we, mocht het ooit zover komen, het nieuwe kabinet zo snel mogelijk naar Brussel sturen, zodat zij daar samen met hun collega's ervoor kunnen zorgen dat de strategische economische sectoren, zoals chipproducenten, naar Europa worden gehaald. Zo geven we niet alleen een boost aan onze economie, maar zorgen we er ook voor dat we minder afhankelijk worden van landen als China.

Voorzitter. Ik weet dat we een demissionair kabinet hebben. Daarom hebben we te maken met een beleidsluwe Miljoenennota. Dat is allemaal waar. Ik hoop dus natuurlijk van harte dat er een nieuw kabinet gaat komen, zo snel mogelijk, zodat we met die grote uitdagingen aan de slag kunnen gaan. Mevrouw Hermans heeft 1 miljard te verdelen. Dat is een mooi bedrag, maar we moeten ervoor zorgen dat het niet afleidt van waar het eigenlijk om zou moeten gaan: het zorgen voor structurele veranderingen. Laten we niet vergeten dat we niet snel genoeg kunnen beginnen met het verdelen van de 5,8 miljard uit het Europees Herstelfonds. Daar kom ik zo nog op.

Ik blijf nog even bij die vraag: hoe staan we ervoor? We beleven een moment van politieke windstilte. We wachten en we stellen uit. Die politiek van uitstellen is echt niet pas in januari begonnen, toen het kabinet demissionair werd. In verhouding tot de grote uitdaging waar we voor staan, is het kabinet al jaren demissionair. Het gaat inmiddels zó ver, dat het vertrouwen van de burgers in de politiek in rap tempo daalt. Deze week bleek uit twee verschillende onderzoeken dat steeds meer Nederlanders onze instituties wantrouwen. Het vertrouwen in de rechtsstaat neemt af. Daar maak ik mij grote zorgen over, want juist op een moment dat we voor zulke grote uitdagingen staan, is het nodig dat we iedereen meenemen. De koning sprak deze week in de troonrede over de polariserende toon van het debat, die steeds meer in de weg is komen te staan van de oplossingen. Hij heeft gelijk. Het kabinet heeft daarbij ook de hand eigen boezem gestoken.

Van het verkeerd of te laat informeren van de Kamer en het handhaven van dubieuze dubbelfuncties tot het overstappen van minister naar lobbyorganisaties, steeds vaker neemt ook het kabinet een loopje met de rechtsstaat. We moeten aan de slag om die rechtsstaat te versterken. Dat de Kamer vorige week een motie aannam over een afkoelperiode van twee jaar voor bewindspersonen is een mooie eerste stap, maar daarmee zijn we er natuurlijk nog lang niet. De oorzaken van het wantrouwen liggen bovendien dieper. Het lukt de politiek niet om de grote crises aan te pakken. De coronacrisis, de stikstofcrisis, de wooncrisis, de klimaatcrisis, ze vragen om duidelijke keuzes, om lef, om leiderschap. Maar in plaats daarvan zien we toch te veel een politiek van afschuiven. Hoe kan dat ook anders, als je maar niet wil loskomen uit die nationale zuil en als je denkt dat alle problemen kunnen worden opgelost in Nederland?

Voorzitter. Generatie overstijgende uitdagingen vragen om generatie overstijgende oplossingen. Grensoverschrijdende uitdagingen als klimaat en digitalisering vragen om grensoverschrijdende oplossingen. En sector overstijgende en belangrijke uitdagingen als het stikstofvraagstuk vragen om een sector overstijgende aanpak. Voor al deze uitdagingen moet de politiek de bal niet futloos een beetje vooruitschoppen. Nee, het is tijd om een doel te stellen, om missies te formuleren en om aan de slag te gaan.

De politiek kan een voorbeeld nemen aan de samenleving, die bij het oplossen van de grote uitdagingen laat zien dat ze al veel verder is, want terwijl Den Haag wacht met het maken van plannen, gaan Nederlanders aan de slag. Bijvoorbeeld in Steendam, een dorp in Groningen met 200 inwoners. Ik zie dat de premier er ook is geweest. Een leefbaarheidsenquête gaf enkele jaren geleden duidelijk aan waar de prioriteit van de bewoners lag: bij snel internet. En dus lag er een jaar later glasvezel in het dorp. Door de bewoners zelf georganiseerd en aangelegd. En met dat succes op zak, pakken de bewoners door en maken een plan om Steendam van het gas af te halen. En binnen een paar jaar willen ze zelf duurzame energie opwekken. Een geheel CO₂-neutraal Steendam.

Voorzitter. In Helmond bezocht ik een bedrijf dat wordt gerund door studenten, die een jaar lang hun studie stilleggen, ondanks het leenstelsel, de tekorten in studentenhuisvesting en de zorgen om de kwaliteit van het onderwijs. Dit omdat zij zich vastbijten in een missie, met als doel om binnen twee jaar een elektrische auto zo snel op te laden, in een paar minuten, dat het net is alsof je een auto vol met diesel gooit. Ze studeren straks weliswaar een paar jaar later af omdat ze een doorbraak in de energietransitie willen forceren. Maar het is ze dan wel mooi gelukt.

Voorzitter. Op basisschool De Globetrotter in Rotterdam geven leraren niet alleen het aantal uren les dat ze moeten geven; ze gaan er elke week overheen. Tien uur per week geven ze extra les in sport, filosofie en theater. Zo werken ze leerachterstanden van de kinderen weg. Ondanks de problemen die er dagelijks zijn, zetten ze zich in om een hoger doel te bereiken.

Dit zijn stuk voor stuk mensen die zelf voor positieve verandering zorgen. Laten we kijken waar we als politiek van hen kunnen leren.

Voorzitter. Daar kunnen we al vrij eenvoudig mee beginnen. Laten we op de begroting van het kabinet een post toevoe-

gen van 5,8 miljard euro. Dit bedrag komt niet uit de hoge hoed, het betreft het Europees Herstelfonds. Er is in totaal 750 miljard waarmee de Europese Unie ervoor wil zorgen dat lidstaten de economie een boost geven. Voor ieder land, dus ook voor Nederland, ligt dat geld er gewoon. Geld waarmee we de economie kunnen vergroenen. Dat we kunnen investeren in onderzoek en innovatie. Niet gek dus, dat er al 26 lidstaten zijn geweest die al wel plannen hebben gemaakt. Spanje investeert miljarden in elektrische laadpalen en in betaalbare en duurzame huurwoningen. Italië investeert miljarden in hogesnelheidslijnen. Slovenië steekt honderden miljoenen in klimaatadaptatie. Alleen Nederland heeft nog geen plannen op papier, en dat terwijl een Kamermeerderheid het kabinet al in juni vroeg om hiermee aan de slag te gaan.

Voorzitter. Waar wachten we nog op? Het is echt tijd om verder te kijken. Ik beseft dat ik hier te weinig tijd heb om een pleidooi te houden voor een overheid die richting geeft en een politiek waarin de overheid zelf grote doelen durft te formuleren, zoals Nederland al in 2040 klimaatneutraal maken, en in onderzoek naar kunstmatige intelligentie investeren, zodat we over 30 jaar slimmere en betere zorg kunnen hebben.

Maar ik ga hier ook niet weg zonder te zeggen dat het tijd is voor een overheid die leiding durft te nemen door mensen bij elkaar te brengen, voor een overheid die richting geeft en vervolgens met het bedrijfsleven, ngo's en burgers om de tafel gaat zitten. Het is tijd voor een overheid die burgerfora organiseert, zodat bewoners en deskundigen samen kunnen bepalen hoe we de uitdagingen aan kunnen gaan. Daar hoeft ik nu niet over uit te weiden, want daar zal ik me het hele politieke jaar verder voor inzetten.

We praten hier over de begroting van het kabinet. En we kunnen nu al een paar dingen doen om wonen betaalbaarder te maken: we schaffen de jubelton af, we schaffen de verhuurderheffing af, en we gaan de liberalisatiegrens naar €1.000 brengen. En wat ons betreft gaat er ook 833 miljoen naar achterstallig onderhoud in cyberveiligheid. Laten we ook meer investeren om onze klimaatdoelen te halen, bijvoorbeeld door het verzwaren van de energienetten. Laten we stoppen met het geven van subsidie aan de fossiele industrie, en laten we 3% van het bbp in fundamenteel onderzoek steken. En niet te vergeten: schaf het leenstelsel af, voer de basisbeurs in en schaf het collegegeld af. Daar hebben we het al vaker over gehad. Kijk daarvoor naar landen als Denemarken en Zweden. Wat ons betreft kunnen we niet snel genoeg beginnen.

Voorzitter. Het is tijd om de vraag te beantwoorden: hoe staat Nederland ervoor? En het antwoord is duidelijk: het kan en moet veel beter. Niet omdat het alleen maar slecht gaat, maar juist omdat er enorme potentie en creatieve energie in de samenleving zit. Nederlanders verlangen dit nu ook van de politiek. Ze verwachten dat de politiek weer richting geeft aan de grote uitdagingen en dat we lef durven tonen.

Dank u wel.

De voorzitter:

Dank u wel, meneer Dassen. Dan geef ik het woord aan de heer Eerdmans van JA21.

De heer **Eerdmans** (JA21):

Voorzitter, collega's, goedenavond. Leden van het kabinet. Er wordt weleens over JA21 gezegd: waarom toch altijd die focus op migratie en op asiel? Waarom nou toch? Om Herman Finkers te citeren: dat heeft zo'n jongen toch niet nodig? Ik zou jullie iets willen vertellen over mijzelf. Toen ik Pim Fortuyn tegenkwam in het voorjaar van 2002, was het zes maanden na 9/11, de dag waarop de wereld haar onschuld verloor. We raakten in een koude en warme oorlog met de radicale islam. Fortuyn was voor zeer veel Nederlanders hun enige hoop sinds jaren. Hij wees, bediend door zijn vele publicaties en boeken, op de gevaren van de islam, de risico's van nieuwe migrantenstromen naar Nederland en een uiterst gebrekkige integratie.

Nu staan we hier, op de Apenrots. Het is nu twintig jaar na 9/11 en zo meteen twintig jaar na de moord op Pim Fortuyn. En wat zijn we opgeschoten? De wereld is op drift. De Europese buitengrenzen zijn zo lek als een mandje. Elke week komen er tienduizenden asielzoekers naar Europa, waarvan velen naar Nederland. Ons asielbeleid is failliet. Het COA barst uit zijn voegen. Minister Ollongren zegt "de emmer stroomt over", maar ze is wel degene die de kraan open heeft laten staan. De laatste twee weken kwamen er 2.500 asielzoekers Nederland binnen. Dat is net zo veel als in Denemarken in een heel jaar. We hebben drie keer meer inwoners dan Denemarken, maar onze instroom is 25 keer zo hoog.

Voorzitter. We geven een open ticket aan mogelijk duizenden Afghaanse asielzoekers en gemeentes kunnen de bijna 30.000 statushouders van nu al niet huisvesten. Dr. Jan van de Beek berekende dat de komst van zo'n aantal van 2.500 asielzoekers — dat lijkt zo'n klein getal — de maatschappij op termijn uiteindelijk 1,4 miljard euro gaat kosten. Dat is de complete jaarbegroting van de gemeente Utrecht in twee weken tijd. Wanneer we de instroom niet afremmen, liggen we zelfs op het niveau, op koers in ieder geval om het record van bijna 60.000 asielzoekers uit het jaar 2015 te gaan benaderen.

Onderzoek van Kantar liet ons zien dat twee derde van de Nederlanders de immigratie wil beperken, twee derde. 91% van de Nederlanders ziet geen ruimte voor verdere bevolkingsgroei en bijna 60% wil dat asielzoekers worden opgevangen in de regio aldaar en wil een quotum op asielzoekers. Dat is, voor u in de zaal hier, dus gemiddeld Nederland. Dat is niet een bepaalde groep. Dat is heel Nederland, dwars door alle achterbannen heen, door uw en mijn achterban en ook door autochtoon en allochtoon heen. Uit onderzoek blijkt dat niet-westerse allochtonen ook in ruime mate voor immigratiebeperking zijn.

Kortom, staan voor een streng en rechtvaardig asielbeleid is niet xenofob. Dat betekent niet dat je een hekel hebt aan een kleurtje. Het is staan voor onze zorgvuldig opgebouwde verzorgingsstaat en beseffen dat ons absorptievermogen eindig is. Laten we dus doen wat die kiezer van ons verlangt en dat is: maak strikte asielwetten die gelukszoekers weren, opvang tijdelijk maakt en goede opvang in de regio's aldaar regelt. Dat is humaan, maar streng.

Ik was in Kopenhagen met collega Eppink deze zomer. Wat is daar gebeurd? Wij bezochten Denemarken en wij hebben daar het migratiedossier bestudeerd op verschillende

facetten en wat nou het meest opvalt in Denemarken, is dat het hele migratiedossier compleet gedepolitiseerd is. Van links tot rechts heeft men in de gaten: dit is streng, maar rechtvaardig. Geen demonstraties, geen vluchtelingenwerk Denemarken dat met spandoeken op het parlement afkomt. Nee, die waren zelfs onderdeel van het systeem. Die deden mee aan bijvoorbeeld het uitzetten van mensen die niet in Denemarken mogen blijven. Ze zeiden letterlijk tegen ons: je kunt er beter bij zijn dan dat je ertegen staat te demonstreren en geen invloed hebt.

Maar goed, in Nederland maken we ons in plaats van te werken om de handen ineen te slaan vooral druk over Haagse intriges. We sluiten elkaar uit, er worden rekeningen vereffend en lijsttrekkers bespotten elkaar. Kortom, de nieuwe bestuursstijl. Ik denk dat er veel mis is met onze manier van werken: ministers die Kamerleden schofferen, ministers die ongrondwettelijk toch Kamerlid blijven, lobbyende ex-ministers, et cetera. Wij noteren onze dagelijkse verbazing en soms verbijstering in een document "Haagse mores" dat wij op een zeker moment willen publiceren.

U kent onze JA21-missie. Dat zijn de holy three: migratie, Europa en inzetten op een gezond klimaat voor de belastingbetaler. Dat is dus niet het behalen van groene doelen voor een onmeetbaar klein effect tegen astronomische kosten, terwijl China dat in één dag weer ongedaan maakt. Nederland wordt één groot windturbinepark en draagvlak speelt daarbij in de praktijk geen enkele rol. Waarom schuiven wij complete oerbossen in de oven om voor 2030 op papier groene doelen te behalen, terwijl er wordt getreuzeld met kernenergie? Vier nieuwe kerncentrales kunnen voorzien in de helft van onze elektriciteitsbehoefte. Waar wachten wij op? JA21 komt nog dit jaar met een voorstel om van kernenergie een belangrijk onderdeel te maken van onze energievoorziening.

Voorzitter. De koning zei het: Nederland heeft een ongelooflijk potentieel. Ik denk dat veel van de problemen in Nederland worden veroorzaakt doordat wij onszelf niet meer durven te zijn. Onze vrijgevochten geest is in slaap gesust door een overheid die ons aan het handje meeneemt van de wieg tot aan het graf en die ons veel te zwaar belast. Berekeningen laten zien dat de koopkracht gemiddeld nul zal blijven: de energierekening omhoog, brandstofprijzen omhoog — ze rijzen de pan uit — de boodschappen zijn duurder geworden, de zorgpremie zal wel weer stijgen en dan heb ik het nog niet eens over de gemeentelijke lasten die — let op — waarschijnlijk weer fors zullen gaan oplopen. Kortom, kan de minister van Financiën — hij is er nog steeds bij — ons morgen uitleggen hoe hij denkt dat wij met z'n allen op de nul kunnen blijven? De collectieve lastendruk staat op het hoogste punt in jaren: 39,1%. Het probleem is dat de Nederlander nog altijd te veel moet afdragen van de boodschappen aan de Staat dankzij de btw-verhoging van Rutte III, maar ook na je dood door de erfbelasting en sparen en beleggen in box 3, waarin je ondanks alle beloftes nog belasting betaalt over fictieve rendement. JA21 wil een drastische herziening en vereenvoudiging van het belastingstelsel, met koopkrachtstijging door lagere lasten in plaats van het eindeloos rondpompen van toeslagen. Een stelsel waarin werken loont door een hogere belastingvrije voet in de inkomstenbelasting en waarin een bijstandsuitkering nooit aantrekkelijker kan zijn dan werken voor een inkomen. Maar wie is nu de meest kwetsbare, vechtende en naar adem happende doelgroep op dit moment? Ruud Lubbers zei het 40 jaar geleden al: dat zijn de ondernemers. Dat zijn

de ondernemers, niet alleen door corona, maar ook de enorme lasten en de regels. De kosten van de regeldruk zijn vorig jaar voor het mkb opgelopen tot 20 miljard per jaar! Wat is nou het plan van aanpak voor de minister van EZ? Mag ik vragen aan de minister-president om daar morgen op terug te komen?

Voorzitter. Er is zoveel meer waar JA21 zich druk over maakt: dat straks niemand meer voor zijn 35ste het huis uit kan, in het totaal vastgelopen woningbouwdossier, misschien wel de grootste uitdaging voor de komende jaren, de tekorten in de zorg, zowel qua personeel, salarissen als de ic-bedden, het afstraffen van bezit, diversiteitsubsidies in de cultuur en de verstikkende woke-cultuur, treffend in beeld gebracht vanochtend door collega Wilders. We worden bedolven onder de politieke correctheid, ook door onze eigen minister Van Engelshoven, en schuldgevoelens. Alles moet gezuiverd worden. We zijn allemaal fluïde en moeten genderneutraal naar het toilet.

Voorzitter. We zijn linksaf de sloot in gereden en we moeten er rechtsaf weer uit. Dat kan. Samen met Annabel Nanninga heb ik JA21 opgericht — jazeker! — voor de rechtse, redelijke kiezer, die sinds 2002 ontheemd is geraakt en buitenspel is gezet. Ze kunnen wel stemmen op andere partijen, maar die worden vervolgens weer uitgesloten door de VVD en het CDA, en dus gaan ze weer over links. Ik denk dat we vandaag daar weer een aardige proeve hebben kunnen zien. JA21 wil meedoen, liefst nu, maar misschien bij de volgende verkiezingen. Als het moet wachten we daarop. Pim Fortuyn zei het in Den Haag op 5 mei 2002 — ik was daarbij, een dag voor de moord. Hij zei in zijn speech, de laatste die hij gehouden heeft, ruim een week voor de verkiezingen: "Wat gaat het worden: de verandering of wordt het de rust van het kerkhof?" Dat zei hij letterlijk. Voor hem werd het het kerkhof, maar voor Nederland is er nog altijd hoop.

En dan ga ik nu naar de Miljoenennota. Ik heb daar een paar opmerkingen over. Ik heb er een aantal bij de interrupties kunnen adresseren. We hebben een dubbel gevoel over de Miljoenennota. We hebben gezien dat er 7 miljard euro naar het klimaat gaat. Dat lijkt zeker geen demissionair verhaal. Maar op migratie zien wij weer een heel sterk demissionaire status. Daar doet u helemaal niets aan. U bent dus vooral, lijkt het, demissionair waar het u goed uitkomt.

De 400 miljoen extra voor de aanpak van ondermijnende criminaliteit kan ons bekoren. Iedere cent daarbij is goed. Het lijkt alleen, helaas — de heer Heerma sprak er ware woorden over — een druppel op de gloeiende plaat als je realiseert dat afgelopen zomer in één week tijd inderdaad voor bijna 600 miljoen euro aan cocaïne werd onderschept in de Rotterdamse haven. Dat is ongekend. Politievakbonden zijn niet voor niks teleurgesteld. Voorzitter Struijs sprak zelfs van het doorzetten van bezuinigingen. Van het extra geld gaat geen cent naar extra agenten, zo klaagde hij.

De lastenverlichting waardoor de koopkracht niet onder de nullijn zakt, wordt prominent onder de aandacht gebracht, maar er gaat 30 keer meer naar het klimaat dan naar lastenverlichting! De balans is zoek. Ter illustratie: alleen de plasticaks, die door Brussel aan ons is opgedrongen, is al bijna even hoog als die hele genoemde lastenverlichting. Uiteraard dendert ook de transfertrein met euro's door richting Zuid-Europa. De teller staat inmiddels op 43 miljard.

Voorzitter, tot slot defensie. Ook defensie komt er bekaaid vanaf. In plaats van toe te werken naar een NAVO-norm van 2% — dat lijkt ons zeer logisch voor een net land als Nederland — zien wij de uitgaven als percentage van het bbp juist kelderden. Het gaat dus van 1,49% dit jaar naar 1,38% in 2024 en dit terwijl de gemiddelde uitgaven van de Europese NAVO-bondgenoten juist fors stijgen, naar 1,85%. Dat kan dus niet. Het zomerse debacle in Afghanistan heeft denk ik aangetoond hoezeer defensie is uitgekleeft. Het lijkt mij niet oké dat wij als Nederland op dit punt de kastanjes door de bondgenoten uit het vuur laten halen.

Voorzitter, ik dank u zeer. Tot zover in deze eerste termijn. Tot morgen!

De voorzitter:

Dank u wel, meneer Eerdmans. U blijft niet meer?

De heer Eerdmans (JA21):

Ik blijf! Ik blijf zeker, alleen voor de heer Van der Staaij, die mij iets gaat toewerpen. Ik blijf uiteraard, maar de antwoorden zien wij graag morgen in return.

De voorzitter:

Helemaal goed. Dank u wel, meneer Eerdmans. Dan geef ik het woord aan de heer Van der Staaij van de SGP.

De heer Van der Staaij (SGP):

Mevrouw de voorzitter. Het lijkt een vertrouwd beeld dat je Algemene Politieke Beschouwingen houdt op de dag na Prinsjesdag, maar het is eigenlijk heel erg ongebruikelijk. Het is eigenlijk ook heel erg ongebruikelijk om met een demissionair kabinet Algemene Politieke Beschouwingen te houden. De heer Jetten en anderen hebben daar al op gewezen. Normaal gesproken wachten we op de regeringsverklaring. Dan ga je, een aantal maanden na de verkiezingen, niet meer Algemene Politieke Beschouwingen houden, met een demissionair kabinet. Het is dus ongebruikelijk. Daardoor is het ook wat ongemakkelijk, want je kunt dus eigenlijk niet echt met het kabinet in discussie over het beleid voor de komende jaren. Toch is het tegelijkertijd ook onvermijdelijk, want zoals al is gezegd, is deze begroting meer dan "op de winkel passen". Bovendien zit die regeringsverklaring er nog niet echt aan te komen, voor zover wij zijn geïnformeerd. Wat dat betreft is dit dus ook wel een oproep aan alle hoofdrolspelers: talm niet, maar zet met gezwinde spoed constructieve stappen.

Voorzitter. Het is niet moeilijk in deze lastige politieke situatie om bij andere partijen eens even verhaal te halen over wat er allemaal misging, maar heel behulpzaam is dat niet. Daarom kiezen wij er liever voor om een inspirerend verhaal als uitgangspunt te nemen voor deze Algemene Beschouwingen. Dat verhaal zou je werelderfgoed kunnen noemen, want overal ter wereld hebben mensen dit verhaal al eeuwenlang ingedronken. Ik denk eigenlijk dat vrijwel iedereen, van welke partij dan ook, dat verhaal kent.

Dat gaat namelijk over David en Goliath: hoe een kleine herdersjongen de sterke reus verslaat met een kiezelsteentje, en daarmee Israël bevrijdt van de terreur van de Filistijnen. Wat deze geschiedenis zo aansprekend maakt, is dat

iedereen dacht dat die David geen schijn van kans maakte. Niet voor niets was er niemand die het tegen die intimiderende en zwaarbewapende Goliath durfde op te nemen. Toen ik het Bijbelverhaal pas nog eens even herlas — voor de liefhebbers: het is te vinden in 1 Samuel 17 — viel me op hoe uitgebreid er wordt stilgestaan bij de uitrusting van Goliath: een indrukwekkend harnas, een enorme speer en een gigantisch zwaard. Nee, dan David: hij was gekleed in eenvoudige herderskleren, en had alleen een herdersstaf bij zich en een simpele slinger met wat kiezelsteentjes om af en toe een afdwalend schaap op het goede pad te houden. Maar tegen ieders verwachtingen in, wint toch David. De grote Goliath stort dood ter aarde, door een welgemikte steen uit de slinger van de kleine David. De Filistijnen slaan op de vlucht en Israël kan weer opgelucht ademhalen. Een mooie schets van Rembrandt van dit verhaal is vanaf nu via mijn sociale media te vinden, als illustratie bij dit verhaal.

Mevrouw de voorzitter. Deze geschiedenis blijft mensen bemoedigen die het op durven nemen tegen oppermachtig lijkende reuzen. Dat kunnen andere mensen zijn, maar ook een machtige multinational of een overheidsdienst die geen gehoor geeft. Het kunnen ook je eigen zorgen of angsten zijn, die je de keel dichtknijpen. Maar deze geschiedenis laat zien: de Goliaths van nu kunnen toch verslagen worden. Dat is de bemoediging voor de uitgebuide prostituee uit Oekraïne. Dat is de steun voor christenen in Noord-Korea. Dat is de hoop voor een mishandeld kind in Rotterdam. Goliath heeft niet het laatste woord. Dat inspireert ook om te beschermen wat weerloos is: het ongeboren leven of het kwetsbare leven op hoge leeftijd. Dat moeten we beschermen, niet afschrijven of opgeven.

Wat op mij indruk maakte — je hebt dat soms met verhalen die je uit je jeugd herinnert — toen ik dat verhaal van David en Goliath ooit als kind voor het eerst hoorde, was dat koning Saul tegen David zei: neem mijn harnas maar. Maar David sloeg dat aanbod af. Hij was er heilig verontwaardigd over hoe Goliath de God van Israël hoonde en had een diep vertrouwen dat diezelfde God hem zou bijstaan. Zoals hij als herder het had opgenomen tegen de wolven die zijn weerloze schapen en lammeren bedreigden, trad hij nu in het veld tegen de Filistijn die het volk Israël belaagde. Die zorgzaamheid, die bescherming, tekende David toen hij later zelf koning werd.

Die houding proef je ook in de Nederlandse onafhankelijkheidsverklaring, de Acte van Verlatinghe. Het ging vandaag over gezonde vaderlandsliefde en over het historisch museum. Daar zal die zeker ook een plek in krijgen. Die Acte van Verlatinghe heeft ook in onze Kamer een prominente plek gekregen. Onze voorgangers, de toenmalige leden van de Staten-Generaal van de Verenigde Nederlanden, proclameerden op 26 juli 1581 dat een vorst als dienaar van God geacht wordt zijn onderdanen te beschermen tegen alle onrecht en geweld, zoals een herder — daar komt dat beeld weer — met hart en ziel zijn schapen beschermt. Nu, eeuwen later, is dat nog steeds de opgave voor de overheid: burgers beschermen tegen de Goliaths van deze tijd en diezelfde burgers niet in harnassen persen die de bewegingsvrijheid bedreigen.

Neem de veiligheid van de burgers. We hebben de handen meer dan vol aan de strijd tegen de intimiderende georganiseerde en gewelddadige misdaad. Gewetenloze Goliaths in de drugs wereld gaan letterlijk over lijken. We hebben

dat de afgelopen periode weer gezien. De strijd wordt steeds bruter. Er is veel in gang gezet en er moet veel gebeuren. Als ik daarin nog een aanvullend punt mag benoemen, zou ik zeggen: vergeet ook niet te investeren in wijkagenten. Zoals huisartsen de poort zijn naar een goede zorg, zijn wijkagenten essentieel voor het gevoel van veiligheid bij de burgers, of het nu gaat om vandalisme of het signaleren van gevaarlijke radicalisering, uitmondend in terrorisme.

De SGP zet zich er al jaren voor in om onze uitgewoonde krijgsmacht weer adem te geven. Het gaat om niets meer of minder dan de verdediging van onze vrijheid. Vergeleken met bijvoorbeeld de enorme bedragen die nu ook weer naar het klimaat gaan, krijgt ons leger slechts een schijntje. Daarom pleiten wij ook daar voor extra investeringen. Denk bijvoorbeeld aan extra middelen voor luchttransport. Afghanistan is al genoemd: de Hercules die aan de grond moest blijven staan, als een beeld van achterstallig onderhoud. Wij pleiten ervoor om een eind te maken aan het jobbeleid en langetermijnafspraken te maken voor de versterking van onze defensie.

Wereldwijd zijn moed en vastberadenheid nodig in de strijd tegen de Goliaths van de radicale islam. Wat is de inzet om niet alleen te voorkomen dat Afghanistan naar de filistijnen gaat, maar ook dat het succes van de taliban ook op andere plekken het jihadisme aanjaagt? Biedt het harnas van alle migratieafspraken wel voldoende ruimte om iedereen te weren die met gevaarlijk gedachtegoed via de migratiepoort Nederland wil binnenkomen?

Voorzitter. Sommigen vroegen mij: heb je dit keer ook wat objecten meegenomen? Zoals ik wel vaker voor een verrassing zorgde. Toen de heer Eerdmans zei "er wordt zo meteen wat toegeworpen", zag ik sommigen al bezorgd kijken: betekent het verhaal van David en Goliath nu dat ik zo meteen een kei de zaal in ga slingeren? Dat was ik niet van plan, om de veiligheid hier niet in gevaar te brengen. Het is ook helemaal niet nodig om wat mee te nemen vandaag, want kijk eens achter me. Keitjes genoeg. Natuurlijk materiaal. Panelen met de naam aarde. De kunstenaar heeft ons verzekerd, toen wij hier voor het eerst in deze zaal kwamen, dat wij allemaal onze eigen betekenis mogen hechten aan deze beelden; dat dit past bij deze kunst. Ik zou zeggen: misschien kunnen de keitjes die op de beelden hierachter prijken ons inspireren om net als David te kijken naar hoe we ons doel kunnen bereiken met slimme en proportionele maatregelen. We moeten kijken naar maatwerk en ervoor zorgen dat we mensen niet opsluiten in een harnas. We moeten niet beleid voorstaan dat als het ware mensen verlamt en onvoldoende bewegingsvrijheid geeft, maar hun juist ruimte biedt. Dan denk ik aan de strijd tegen het coronavirus. Het OMT van koning Saul zou wellicht hebben geadviseerd dat er geen andere keuze was dan een harnas als destijds voor David, maar David liet zien dat het anders kon. Laat er ruimte blijven voor een alternatieve aanpak, voor basale vrijheden, en zeker voor de niet genoeg te waarderen vrijheid van geweten. Geen keurslijf dus van vaccinatiedwang of -drang. Wat dat betreft is de regering vorige week, zoals mijn collega Stoffer in het debat zei, een riskante weg ingeslagen met die coronapas. Maatwerk, oog voor de menselijke maat, is op meer terreinen nodig. De kinderopvangtoeslagenaffaire en het resultaat van het onderzoek naar de uitvoeringsinstanties laten zien dat te veel burgers makkelijk in de knel kunnen raken door de overheidsbureaucratie. Hier is nog een wereld te winnen.

Er zijn al goede voorstellen gedaan en het is zaak om die ook tot uitvoering te brengen.

Voorzitter. Het is goed oog en oor te hebben voor de specifieke moeite waarmee mensen kampen, maar dat betekent allerm minst dat de meest progressieve opvattingen als een harnas aan iedereen moeten worden opgelegd. Er is vandaag door verschillende sprekers aandacht gevraagd voor de genderdiscussie. Ik sluit me daarbij aan. Natuurlijk, mensen die grote problemen ervaren met hun geslacht verdienen hulp en steun, maar de huidige discussie slaat echt door als verschillen tussen mannen en vrouwen niet meer mogen worden benoemd. Wij willen blijven staan voor de klassiek christelijke opvatting, ook op dit terrein.

Ook het klimaatbeleid kan een ondraaglijk harnas worden, zeker als de doelstellingen in wetten en verdragen worden vastgeschroefd. Dat klimaatbeleid nodig is, staat buiten kijf, maar het moet wel redelijk en realistisch blijven voor iedereen. Voor mensen met een kleine beurs bijvoorbeeld, maar ook voor de boeren, die voor ons voedsel zorgen. Ik krijg steeds meer de indruk dat ze murw worden gebeukt tot ze geen kant meer op kunnen. Dat kan toch niet de bedoeling zijn?

Het kabinet wil 3 miljard extra investeren in duurzame energieproductie en 600 miljoen in elektrische auto's. Dat moet wel verstandig gebeuren. Het energienet moet de verduurzaming wel kunnen bijbenen. Als het misgaat, zitten we eendaags met z'n allen in de kou en in het donker. Investeer daarom meer in het energienet, is onze oproep, en zorg ervoor dat een doorsneegezin een tweedehands elektrische auto kan betalen. Let bijvoorbeeld ook op de positie van de glastuinbouw.

Voorzitter. Bewegingsruimte, mogelijkheden voor professionele keuzes, willen we ook graag bieden aan alle mensen die hun energie en gave inzetten in het onderwijs en degenen die met hart en ziel werken in de zorg. Als daar meer werk van wordt gemaakt, zet dat echte zoden aan de dijk, ook bij de zoektocht naar nieuwe leerkrachten en zorgwerkers, die zo ontzettend hart nodig zijn.

Voorzitter, ik ga afronden. Ik ben begonnen met het heldenverhaal van David. Geweldig hoe hij Goliath weerstond. Toch was het David zelf die opmerkte dat het niet zijn geweldige kwaliteiten waren, maar dat het God was die hem bijstond en hem de overwinning had gegeven. Hij klopte zichzelf niet op de borst, maar dichtte: "de Heere is mijn herder, mij zal niets ontbreken". De herder met een kleine h kende de Herder met een grote h. Hij kwam op voor de eer van God en het welzijn van het volk. De SGP bepleit een dienstbare overheid, die in vertrouwen als dienaar van God het goede voor alle burgers zoekt, met vallen en opstaan, maar met volharding en met het oog op de goede Herder bij uitstek: Christus, de zoon van God, die zijn leven gaf voor arme schapen en die de lammeren in zijn armen vergaderde en droeg als het moeilijk was. Een kabinet dat zo dienstbaar is, mag met recht missionair worden genoemd. Naar zo'n kabinet zien wij uit.

De voorzitter:

Dank u wel, meneer Van der Staaij. Ik geef het woord aan de heer Azarkan van DENK.

De heer **Azarkan** (DENK):

Dank, voorzitter. 40 jaar geleden woonde ik in Schoonhoven, de Zilverstad. Een aantal van u zal het kennen. Ik woonde op de Oude Singel 58. Ik was een jaar of tien. Het was überhaupt de eerste keer dat ik een adres had. Daarvoor wist ik niet exact waar ik woonde. Althans, we hadden geen adres. We woonden met z'n negenen in een vierkamerwoning. Ik deelde een kamer met mijn broer en mijn vijf zussen hadden een kamer net als mijn ouders. Het was er klein, vochtig en erg koud. We hadden twee gaskachels. Om die gaskachels aan te steken, moest mijn vader twee knoppen indrukken: één voor het gas en de ander voor de ontsteking. Het duurde soms eindelijk, maar wat een feest en wat een opluchting als die kachel aanging! Vooral begin jaren tachtig, toen we nog echte winters hadden.

De woning was zichtbaar te klein. Dat vond mijn vader een groot probleem. Hij had verschillende keren geprobeerd om een betere woning te krijgen, die gezonder en iets warmer was. Maar dat lukte niet. Op een dag zei hij tegen ons, de kinderen, en tegen mijn moeder: schoenen aan, jas aan. We gingen met z'n allen in een veel te kleine auto en in lijn met een mooie Nederlandse traditie had mijn vader besloten om te gaan protesteren. Hij zei: we gaan naar het gemeentehuis en we blijven er net zo lang, totdat er een oplossing is. En dat deden we. Het voelde ongemakkelijk, zal ik eerlijk zeggen. Ik wist niet precies wat we aan het doen waren. Uiteindelijk had de burgemeester besloten dat we inderdaad een woning kregen. In die woning was het een stuk beter. Het was nog steeds krap, maar het was beter geïsoleerd, er waren minder vochtproblemen en, niet onbelangrijk, centrale verwarming. Heerlijk. Overigens wonen mijn ouders daar nog steeds, nu al bijna 40 jaar.

Voorzitter. Ik leerde twee dingen van deze gebeurtenis. Eén. Er is woningschaarste. Twee. Mondig zijn en opkomen voor jezelf, dat is hoe het werkt in onze samenleving. Helaas. Laat ik met dat laatste beginnen. Waarom moeten we in een samenleving leven waarin mondig zijn en je recht opeisen op bijvoorbeeld een eerlijke woning het credo moet zijn? Waarom is de overheid zo ingericht dat mensen die voor zichzelf opkomen iets voor elkaar krijgen, maar mensen die dat om wat voor reden dan ook niet kunnen, soms lijdzaam moeten toezien? Waarom hebben we een overheid die tegenover de burger staat in plaats van de burger dient? Wat zegt het over ons land als we kwetsbaren een boete geven als ze van vrienden of familie een zak met boodschappen krijgen?

Veel van onze inwoners ervaren dagelijks de gevolgen van het beleid van de afgelopen tien jaar. Het neoliberale beleid, dat harteloos is en waarin het marktdenken centraal staat. Nederland is een bv geworden, met manager Rutte aan het hoofd. Efficiency is het toverwoord.

Moreel leiderschap vraagt veel meer dan ballen in de lucht houden, benchmarken of een bila'tje van tijd tot tijd. Je kunt sociaal-maatschappelijke problemen niet oplossen met nog meer opschalen. Iedereen snapt dat het negen maanden duurt, voordat een zwangere vrouw een kind krijgt. Maar volgens mij denkt Rutte soms dat als je negen vrouwen neemt die een maand zwanger zijn, je ook een kind hebt. Dat werkt niet zo. In die samenleving gaat het soms ook om doorlooptijden die niet te verkorten zijn.

Het tempo in onze samenleving is moordend. Onze jongeren moeten zo snel mogelijk door die onderwijsfabriek heen, met €30.000 schuld als een strop om je nek. Onze jeugdigen bezwijken onder die prestatiedruk. Ik zie heel veel wanhopige jongeren die het tempo gewoon niet aankunnen. Het werd al gemarkeerd: een op de vier jongvolwassenen is somber, ongelukkig en eenzaam. Ze hebben anderhalf jaar lang achter een scherm opgesloten gezeten. Keer op keer bleken de beloftes van het kabinet voor hen niet veel waard.

Het is geen toeval dat er onder Rutte meer dan tien jaar gejaagd is op onschuldige burgers. We zagen in de documentaire *Alleen tegen de Staat* hoe het leven van Badriah, Naoual, Nazmiye, Janet en Derya werd verwoest. En ook van al die andere tienduizenden burgers. De overheid pakte hun geld af. De overheid pikte hun spullen in. De overheid nam ze hun menselijke waardigheid af. Het ergste van alles is dat ze werden vernederd voor de ogen van hun vrienden, in het bijzijn van hun werkgever en ten overstaan van hun werkgever. Ze schamen zich daarvoor.

Voorzitter. Dit waarnemend kabinet heeft op veel fronten gefaald. Het is zelfs afgetreden vanwege het toeslagenschandaal. Ongekend onrecht, hoe komt dat? Dat is wat je krijgt als leiderschap niet meer is dan visieloos ritselen en regelen. Dat is wat je krijgt als je door zelfgenoegzaamheid niet meer inziet dat medemenselijkheid een kracht is en geen zwakte. Dat is wat je krijgt als we een premier hebben die zich gedraagt als iemand die alleen voor zijn eigen kiezers opkomt en niet voor alle burgers in dit land.

Voorzitter. Hoe gaat dit waarnemende kabinet afrekenen met het keiharde beleid dat elke dag nog slachtoffers maakt? Dit kabinet is negen maanden geleden afgetreden. Wanneer krijgen de ouders nu eindelijk waar ze recht op hebben? Hoelang gaat dat nog duren?

Voorzitter. Hoeveel zwarte lijsten circuleren er nog binnen de overheid? Hoeveel burgers staan daarop? Wanneer krijgen die eindelijk duidelijkheid over de vraag waarom ze daarop staan?

Voorzitter. Er wordt in de komende jaren veel geïnvesteerd in de toegang tot het recht. Dat is niet meer dan een reparatie, omdat het kabinet dit uitgehold heeft. Mensen hier in de Kamer hebben keihard gestreden om dat te voorkomen, maar het was puur beleid om de meest kwetsbaren de toegang tot dat recht te ontnemen.

Voorzitter. Wanneer komt eindelijk de door mij gevraagde doorlichting van de overheid op het gebied van institutioneel racisme? Dat wordt elke keer vooruitgeschoven. Veertig jaar geleden moesten mijn vader en ik protesteren voor een passende woning. Ik had nooit gedacht dat dat vandaag de dag nog nodig zou zijn. Nog steeds leven mensen in koude woningen. Nog steeds worden zij ziek door vocht en schimmels. De woningmarkt is bedorven. Een kwart van de mensen heeft moeite om de huur te betalen. Dat zijn geen cijfers, maar mensen van vlees en bloed. Twee weken geleden werd er geprotesteerd, een beetje zoals mijn vader dat 40 jaar geleden deed. Tot mijn verbazing steunde de VVD dat woonprotest in Amsterdam. Ik viel van mijn stoel. Straks gaat Rutte meelopen in een demonstratie van de ouders in het toeslagenschandaal. Straks gaat Wilders meelopen met een antiracismedemonstratie. Het moet niet gekker worden.

Het is oneerlijk. De tweedeling in de samenleving wordt steeds groter, op veel vlakken. Er zijn te veel mensen in flexbanen die zeven dagen per week twaalf uur per dag worden uitgebuit. We zien dagelijks discriminatie op de woningmarkt. We zien nog elke dag onderadvisering van leerlingen met een migratieachtergrond. We zien nog steeds dat je huidskleur, je afkomst of je religie bepalen of je een baan of een stage krijgt. Nederland zit nog steeds in een diepe racisme- en discriminatiecrisis. Wat zijn we in al die jaren Rutte opgeschoten? Niet zo veel. Sterker nog, onder zijn leiding is er binnen de overheid aangifte gedaan tegen de eigen ambtenaren. Waarvan? Van beroepsmatig discrimineren.

We zien hoe extreemrechtse partijen hier in de Kamer aan zondebokpolitiek doen. Ze schuiven sociale problemen af die veroorzaakt zijn door Rutte en zijn handlangers. Die schuiven ze in de schoenen van mensen die daar niks aan kunnen doen. Ik zag vanmorgen in het nieuws het dieptepunt: zelfs de klimaatverandering wordt veroorzaakt door vluchtelingen en moslims. Dat is vals. Dat zijn valse tegenstellingen. Dat is mensen tegen elkaar opzetten. Het is haatzaaien. Dat is verwerpelijk en daar zal DENK elke dag tegen strijden.

Voorzitter. Wat dit kabinet doet in de bestrijding van racisme en discriminatie is te karig. Ik ben blij dat collega Jetten de handschoen heeft opgenomen om samen te kijken hoe we niet 2 miljoen, maar 5 miljoen euro per jaar kunnen uittrekken voor een nationaal coördinator racismebestrijding. Ik ben ontzettend benieuwd wanneer die er eindelijk komt, maar ook wat de taak precies wordt. Waarom wordt er überhaupt zo weinig gedaan aan discriminatiebestrijding? We zien dat 92% van de makelaars bereid is om mensen uit te sluiten. Wanneer wordt het nou eens mogelijk om die uit hun ambt te zetten? Wanneer komen er zwaardere straffen op discriminatie? Wanneer wordt er eindelijk voor gezorgd dat discriminerende agenten uit de politieorganisatie worden gezet? Zo veel mensen. Het SCP heeft dat onderzocht: 3,7 miljoen mensen die te maken hebben met discriminatie en uitsluiting.

Al die maatschappelijke problemen gaat Rutte niet oplossen. Het is wel klaar. Het is wel op. Het is de man van de vele leugens. De man van de nietszeggende excuses. De man van de loze beloftes over transparantie en openheid en beloftes over radicale ideeën. Ik heb nog niks gehoord, helemaal niks.

Het verbaast me dat politieke partijen aan de ene kant de mond vol hebben van kritiek op het falende beleid en het leiderschap van Rutte, maar tegelijkertijd alles op alles willen zetten om hem aan de macht te helpen. Ik heb dat op 1 april ook gezegd. Mark my words: Rutte gaat iedereen weer voor zijn neoliberale karretje spannen. U kent toch het verhaal van die schorpioen en die kikker? Rutte is die schorpioen en u bent straks die kikker. Hij gaat u bijten. Nog vier jaar Rutte is een drama voor ons land. Er komt geen nieuwe bestuurscultuur. Er komt geen einde aan institutioneel racisme. Er is geen visie. Er is geen doorbraak. Wij zien het nu al: het kabinet dondert uit elkaar. Er is inmiddels een heel voetbalelftal weggelopen. Het zijn de laatste stuip trekkingen. Rutte zit de vooruitgang in de weg. Het wordt tijd dat hij dat zelf gaat inzien. Dat zou bevrijdend werken, voor Nederland, voor de formatie en misschien ook wel voor hemzelf. Dank u wel.

De voorzitter:

Dank u wel, meneer Azarkan. Ik geef het woord aan mevrouw Den Haan van de Fractie Den Haan.

Mevrouw **Den Haan** (Fractie Den Haan):

Meneer Van der Staaij heeft niks meegenomen, dus ik dacht: dan doe ik het maar. Achter de geraniums. Een advocaatje met slagroom. Biljarten. Bingo. Een bloemetjesjurk. De VUT. Dat zijn zomaar een paar begrippen die mij doen denken aan mijn opa en oma. Die vond ik eigenlijk met 55 jaar al best wel oud. Ouder dan wij op dit moment op die leeftijd zijn. Ik herinner me ook dat ze op die leeftijd al met elkaar bespraken naar welk bejaardenhuis ze in onze stad wilden gaan. Dat was gezellig en er was ook nog eens zorg in de buurt.

Hoe anders is dat nu, twee generaties later. In tegenstelling tot mijn oma werk ik buitenshuis, heb ik het druk, heb ik heel veel moeite om mijn sociale leven op gang te houden, rij ik motor met mijn zoon en moet ik er niet aan denken om over tien jaar ergens achter die geraniums te gaan zitten. Ook de generatie tussen mij en mijn grootouders is buitengewoon vitaal en actief, zoals mijn moeder van 77. Dat geldt ook voor het overgrote deel van onze ouderen. Het zijn onze vrijwilligers, onze mantelzorgers. Veel ouderen, zoals mijn 77-jarige moeder bijvoorbeeld, werken nog betaald, coachen jongeren, passen op en doen allerlei vrijwilligerswerk bij verenigingen, bibliotheken en verpleeghuizen. En zo kan ik nog wel even doorgaan.

We worden met elkaar allemaal ouder, en dat is mooi. We blijven ook langer gezond. Dat biedt onze samenleving buitengewoon veel kansen. De vergrijzing is geen ramp of een bedreiging. Maar eerlijk is eerlijk: het biedt politiek en maatschappelijk wel uitdagingen. Grote uitdagingen.

Ik ben een positief en optimistisch mens en ik hou er ook niet van om problemen te opperen zonder te willen meedenken over oplossingen. Ik hou er ook niet van om met de vinger naar anderen te wijzen, want de beste stuur luit staan immers altijd aan wal. Ik ben ook niet van het problematiseren van zaken. Dus laten wij eens met elkaar kijken naar een aantal kansen en uitdagingen die de vergrijzing met zich meebrengt.

Er zijn grote uitdagingen op de arbeidsmarkt. In sommige sectoren is het tekort echt nijpend. Veel te vroeg vinden werkgevers werkzoekenden te oud. Met nog steeds het vooroordeel dat oudere werkzoekenden minder productief, vaker ziek en minder flexibel zijn, nemen werkgevers toch nog liever jongeren aan. Ook wordt er te weinig geïnvesteerd in een leven lang leren, waardoor mensen in een zwaar beroep nog steeds eerder uitvallen. Ik zou tegen werkgevers in Nederland willen zeggen: met 50 of 60 jaar ben je niet oud. Dan heb je veel kennis, levenservaring en werkervaring. Dat is van grote waarde op de werkvloer. Jongeren kunnen van ouderen leren en het geeft rust op de werkvloer, want er hoeft geen carrière meer nagejaagd te worden. Diversiteit op de werkvloer is van groot belang voor de productiviteit. Gezamenlijke inzet op de werkvloer van jong en oud is goud.

Maar leeftijdsdiscriminatie is heel erg hardnekkig. Daarmee gaat heel veel arbeidspotentieel verloren: een grote groep

ouderen die we in het arbeidsproces moeten zien te houden en die dat voor een deel ook wil, maar niet kan. Er wordt door het kabinet geld uitgetrokken voor het aan het werk helpen van jongeren. Dat is mooi, en ook terecht. Maar ook ouderen moeten weer aan het werk geholpen worden. We moeten inzetten op het tegengaan van arbeidsdiscriminatie op de arbeidsmarkt. Is het kabinet bereid om te kijken naar een actieplan voor ouderen in sectoren waar krapte heerst, om die langer aan het werk te houden? In de ouderenzorg bijvoorbeeld zijn heel veel medewerkers ouder dan 50 jaar. Het zware werk is voor hen niet altijd goed vol te houden. De leeftijdsgroep tussen 30 en 45 jaar is in die branche veel minder vertegenwoordigd. Zij werken óf parttime óf ze blijven liever thuis voor de kinderen, omdat de kinderopvang te duur is in verhouding tot het salaris dat ze verdienen. Daar liggen kansen voor werkgevers in de zorg. Denk out of the box! Ga de oudere werknemers omscholen tot kinderopvangmedewerkers. Realiseer kinderopvang in de verpleeghuizen, zodat de jongere doelgroep de kinderen daarnaartoe kan brengen. Zorg voor activiteiten tussen kinderen en ouderen uit het verpleeghuis. Dat geeft ook weer nieuwe dynamiek. Jongere zorgmedewerkers kunnen weer aan de slag, oudere zorgmedewerkers kunnen langer doorwerken en er is een mooie interactie tussen kinderen en verpleeghuisbewoners: drie vliegen in één klap. Het zou mooi zijn als het kabinet voor dit soort mooie initiatieven ook financiële ondersteuning zou kunnen bieden.

Voorzitter. Dan nog een uitdaging waarvan in de Miljoenennota al werd aangegeven dat dit voornamelijk door de vergrijzing komt: de stijging van de zorgkosten. Met het langer leven, is het logisch dat de zorgkosten stijgen. Maar onze zorg gaat over veel schijven, heeft perverse prikkels in de financiering en er wordt te weinig geïnvesteerd in preventie en leefstijl. Al jaren is er een roep vanuit belangenorganisaties om aan de voorkant te investeren. Laten we daar dan ook vorm en uitvoering aan geven. Laten we nog eens kijken naar het Preventieakkoord. Dat kan en mag veel ambitieuzer. Daar liggen kansen. Laten we ook ophouden met te zeggen dat de zorgkosten stijgen door ouderen. Ik wil nog weleens zien wat alle vrijwilligers en mantelzorgers, die vaak ook tot de oudere doelgroep behoren, ons besparen aan reguliere zorg. Laten we hen dan ook beter ondersteunen, bijvoorbeeld door in te zetten op structurele logeerszorg. Zo voorkomen we uitval en een nog verdere stijging van de zorgkosten. De pilot rondom structurele logeerszorg was immers een groot succes.

Een van de belangrijkste uitdagingen op dit moment in het kader van de demografie — we hebben het er vandaag al heel veel over gehad — is de woningmarkt, die helemaal op slot zit en waar het kabinet nu gelukkig geld voor wil vrijmaken. Het is al zestien jaar een onderwerp dat mij zeer na aan het hart ligt, maar waar pas het laatste jaar aandacht voor is gekomen. Daar liggen zo veel kansen. Vandaag zagen wij ook weer de berichten van Aedes en ActiZ en professor Peter Boelhouwer: gemeenten en woningbouwcorporaties moeten veel meer bouwen voor senioren, want als die kunnen verhuizen naar een passende woning, komt de doorstroming op de woningmarkt op gang. Als ouderen verhuizen, komen hun woningen vrij voor starters en jonge gezinnen. Daarmee is bouwen voor oud een deel van de oplossing voor jong. De corporaties zouden erg geholpen zijn met een verdere verlaging of zelfs afschaffing van de verhuurderheffing. Daar hebben we het vandaag ook al over gehad. Is de minister-president, net als mevrouw Hermans, bereid om een verdere verlaging of zelfs afschaffing te bekijken? En kan dat vrijgekomen geld dan

geoormerkt worden voor ouderenhuisvesting? Want 100 miljoen, waarvan 20 miljoen voor geclusterde woonvormen, is echt veel en veel te weinig.

Voorzitter. Ik weet zeker dat als ik het hier individueel aan eenieder zou vragen, de meesten van mening zijn dat het belangrijk is om aandacht te hebben voor goed ouder worden in ons mooie land, om te anticiperen op demografische ontwikkelingen en om het maatschappelijk kapitaal dat ouderen vertegenwoordigen te verzilveren. Maar waarom wordt er dan elk jaar weer in de plannen van het kabinet zo weinig aandacht gegeven aan ouderen in ons land? Waarom zijn gepensioneerden al zo'n vijftien jaar kind van de rekening als het gaat om koopkracht? Ook dit jaar gaan gepensioneerden er weer niet op vooruit. Per saldo gaat een groot aantal, met het dunder worden van de boodschappen, de energie- en gasrekening en de zorgpremie, er weer op achteruit. Ouderenbeleid heeft helemaal niet zo veel te maken met leeftijd. Er is een grote diversiteit in de doelgroep ouderen en die neemt alleen maar toe. We moeten het hebben over generatiebeleid, gebaseerd op demografische ontwikkelingen voor de komende decennia. Ik noemde het al. In de Miljoenennota lezen we dat de demografische ontwikkelingen de zorgkosten enorm onder druk zetten, en dat klopt. We lezen ook dat het beter huisvesten van sommige doelgroepen, waaronder ouderen, structureel beter moet, en dat klopt ook. Het verbaast mij dan ook telkens weer dat hier geen consistente visie op wordt ontwikkeld, een visie met de demografie als leidraad.

Als het gaat om generatiebeleid zijn er zestien jaar geleden door toenmalige Kamerleden heel veel mooie aanbevelingen gedaan, waarvan de meeste nog steeds actueel zijn. Ik noem er een paar. Ik weet zeker dat u schrikt als u ze hoort. Zestien jaar geleden: stop energie in het geschikter maken van woningen voor alle leeftijden, zoals nieuwe vormen voor een levensloopbestendige woning. Zestien jaar geleden: het kabinet moet meer investeren in preventie. Zestien jaar geleden: waarborg voldoende beschikbaarheid van verpleeghuizen, ontwikkel voor dementiepatiënten nieuwe en kleinschalige woonvormen en realiseer een jaarlijkse toename van 1.300 verpleeghuisplaatsen voor dementiepatiënten. Zestien jaar geleden: maak mantelzorg aantrekkelijker en zorg ervoor dat zwaarbelaste mantelzorgers worden ontlast. Een leven lang leren moet mogelijk zijn voor iedereen, vooral scholing vanaf 40 jaar met behulp van fiscale maatregelen; ook zestien jaar geleden. Het is allemaal nog steeds actueel.

Voorzitter. Als je dit zo hoort, vraag je je af wat er de afgelopen jaren op een hoop beleidsterreinen gebeurd is. Laten we niet langer wachten en vanaf nu echt aan de slag gaan met generatiebeleid. Het integraal aanpakken van de vraagstukken op het gebied van generatiebeleid is overigens ook vaak de sleutel voor jongeren. Ook jongeren hebben recht op een goede aanpak, opdat de rekening niet bij hen komt te liggen. Ik wil ook, net als mevrouw Hermans, graag weten van de minister-president of hij bereid is om de volgende aanbeveling uit 2005 nu op te pakken: stel eenmaal in de vier jaar een integrale ouderenvisie op met een jaarlijks terugkerende voortgangsrapportage, met de demografie als leidraad.

Voorzitter, tot slot. Ouderen zijn van grote maatschappelijke waarde voor onze samenleving, met of zonder beperking. Zij hebben kennis, werk en levenservaring, dus zet dat ook in. Onze ouderen zijn het cement van onze samenleving.

Wees daar trots op, want achter de geraniums zitten doen we niet meer.

De voorzitter:

Dank u wel! Wat lief dat u mij nu geraniums geeft. Ik ga volgens mij achter de geraniums zitten, als dat de boodschap is. Ze zijn heel mooi. Dank u wel, mevrouw Den Haan. Ze ruiken ook lekker.

Dan ga ik naar mevrouw Van der Plas van BBB. Gaat uw gang, mevrouw Van der Plas.

Mevrouw Van der Plas (BBB):

Sommige mensen vinden het vervelend als je met je rug naar ze toe zit, maar ik constateer dat bij mij iedereen weg is. D66 is weg. Nee, nee, nee, alleen de fractievoorzitter, sorry. Jesse Klaver van GroenLinks is weg. Mevrouw Ploumen is weg. Ik denk dat ze een coalitie aan het smeden zijn. Ik heb even geteld, maar dat is volgens mij waar het naartoe gaat. Maar het maakt mij niet uit. Ik vind het met u ook gezellig.

Voorzitter en beste inwoners van Nederland. Veerkracht en verder bouwen is het thema van de Miljoenennota. Veerkracht en geen daadkracht. Dit raakt meteen de kern van onze problemen: gebrek aan daadkracht bij de formatie en gebrek aan daadkracht bij het oplossen van de schade voor gedupeerden van door de overheid veroorzaakte affaires. Tienduizenden door de overheid kapotgemaakte burgers zitten niet alleen soms al ruim tien jaar te wachten op schadevergoeding, maar vooral ook op erkenning en eehherstel. Het is ook het kabinet bekend dat mensen zich in hun wanhoop en uitzichtloosheid zelfs van het leven hebben beroofd. Ik heb het over mensen die niet zonder te huilen hun verhaal kunnen vertellen aan ons. Wanneer krijgen deze mensen eindelijk waar ze recht op hebben?

Volgens ons demissionaire kabinet staat de Nederlandse economie er goed voor: er zijn meer vacatures dan werkzoekenden, extreem weinig faillissementen en er is genoeg geld in kas. Dat is een zonnig beeld van ons mooie land. In het voorwoord van de Miljoenennota staat echter geen woord over de slachtoffers van de toeslagenaffaire, de mensen in Groningen, of die langs het kanaal Almelo-De Haandrik, met beschadigde huizen. Ook niets over de nog steeds niet gecompenseerde Indische gemeenschap, of over de boerenfamilies, van wie steeds meer zich ongewenst verklaard voelen in Nederland. Boeren die, zoals we vanmiddag de heer Jetten hoorden zeggen, helemaal niet meer hoeven te innoveren, maar gewoon weg moeten. Wat vindt minister Schouten eigenlijk van die woorden? Kloppen die? Is dat de reden dat innovatie na innovatie bij het ministerie van LNV wordt afgewezen?

Ook staat er niets in over de geestelijk nood onder de vele burgers die klem zitten in de bureaucratie in bijvoorbeeld de zorg of de jeugdzorg. Of over de mensen die zó arm zijn dat ze 's ochtends niet eens weten of ze 's avonds überhaupt wel eten op tafel kunnen zetten. Geen erkenning voor miljoenen burgers die totaal niet profiteren van de economische groei. Geen aandacht voor gemeenten die op de rand van de financiële afgrond staan door hoge kosten en een te lage bijdrage hiervoor vanuit Den Haag. Geen aandacht

voor hen die zich uitgesloten voelen van delen van het maatschappelijk leven vanwege de covidregels.

Het kabinet wil wel onderzoeken waar die onrust en onvrede toch vandaan komen. Voordat er weer dure bureaus worden ingehuurd, heb ik wat gratis tips. Goed luisteren naar burgers en dan ook horen wat ze zeggen. Hun zorgen serieus nemen in plaats hen af te schilderen als wappies, sociaal of decadent. Hun zorgen geen "onderbuikgevoelens" of "verjaardagspraat" noemen. Partijen die wél aansluiting vinden met burgers, niet direct of indirect "populistisch" noemen. Niet alleen in campagnetijd maar altijd in gesprek gaan met burgers, en dan niet alleen in een georganiseerde setting tijdens een werkbezoek. Mails zelf lezen én beantwoorden, in plaats van elke vorm van contact af te schermen door een leger van beleidsmedewerkers, persvoorlichters en communicatieteams. Zelf je sociale media beheren, in plaats van dat door je communicatieteam te laten doen. Zeker, je komt heel veel bagger tegen, maar nog meer waardevolle gesprekken. Bovenstaande tips kunnen al zorgen voor veel meer onderling begrip en kunnen al veel onrust en onvrede wegnemen. Hiermee heb ik voor het kabinet zojuist een paar miljoen aan dure adviesbureaus bezuinigd. Alstublieft.

Voorzitter. Volgens de Staat en de staatjes gaat niemand erop achteruit. Waarom zijn er dan toch zo veel mensen ontevreden? Misschien omdat er nauwelijks een burger is wiens salaris gekoppeld is aan de prestaties van de economie. Zij profiteren hier niet van. Dus gaat het goed? Dat is maar net aan wie je het vraagt of naar wie je wilt luisteren.

Dit is de echte wereld van een groot deel van onze burgers: steeds duurdere energie en benzine. De burger als melkkoe in noodlijdende gemeenten die gedwongen worden om lokale belastingen te verhogen. De burger laten opdraaien voor de fors duurder wordende afvalverwerking, voor grotere huishoudens zelfs een verdubbeling van de kosten. Toren hoge prijzen voor een uurtje parkeren. Duurder voedsel, waarbij winsten niet terechtkomen bij onze boeren maar bij de supermarkten. Hoge studietoelagen bij jongeren, die eerst niet maar nu wel meetellen bij het aanvragen van een hypotheek. Knetterhoge huurprijzen, omdat burgers gedwongen worden om particulier te huren. Verslonsde en uitgekledde leefomgevingen, omdat steeds meer gemeenten steeds meer moeten bezuinigen. Slecht onderhouden bruggen en monumenten, zoals vuurtoren de Lange Jaap in Den Helder, een rijksmonument dat in de harten zit van de jutters daar, zoals de Lebuinustoren in Deventer mijn baken is. Een vuurtoren die tot hun schrik nu op instorten staat door gebrekkig onderhoud door Rijkswaterstaat. Gepensioneerden, vaak mensen die ons gave landje hebben opgebouwd, zien hun vaak toch al kleine pensioenen minder hard stijgen dan de kosten. Te weinig waardering voor de vakmensen en de maakindustrie. Een dokter kan niet opereren zonder de wegwerker of de ICT'er. Wij zullen daarom dan ook een motie indienen om eens een keer te beginnen met mensen niet meer "laagopgeleid" of "hoogopgeleid" te noemen, maar alleen nog maar te spreken over "praktisch opgeleid", "theoretisch opgeleid" of "universitair opgeleid". Burgers die voor hun pensioen afhankelijk zijn van hun spaargeld. Zij hebben te maken met een negatieve rente terwijl ze toch vermogensbelasting moeten betalen. De Haagse werkelijkheid staat ver af van de realiteit.

BBB wil dat er in de begroting meer aandacht komt voor de volgende zaken. Meer aandacht voor het openbaar ver-

voer van stations naar dorpen en wijken. Een goed bereikbaar platteland dus. Ruil groen niet in voor grijs. Plaats nu eerst zonnepanelen op gebouwen, in berm en op geluidswallen in plaats van in het groene buitengebied. En vooral, zorg dat ons energienet dit allemaal aankan. Lok geen stroom vretende datacenters met groene subsidies naar Nederland.

Gezondheidszorg gaat ook om preventie. Geef gemeenten meer geld om te investeren in een goede leefomgeving van burgers in stad, dorp, wijk en buurt. Investeer in breedtesport en gezond voedsel, puur voedsel zonder ongezonde toevoegingen. Steek geld in voedselonderwijs inclusief kooklessen, te beginnen in groep 1. Zet het applaus voor de zorgmedewerkers om in goede beloning en werkomstandigheden.

Luister naar de wensen en ideeën van mensen uit de praktijk. Minder bureaucratie en meer menselijke aandacht. En meer inzet om onze kleine ondernemers, de mkb- en de familiebedrijven hier in Nederland te houden.

We moeten inspelen op klimaatverandering, maar dan met gezond verstand. Dus niet hier obsessief de veestapel willen halveren en dan toekijken hoe voor elke koe die wij hier weghalen er elders in de wereld drie terugkomen. Wat schiet het klimaat hier wereldwijd mee op, vraag ik nog maar een keer, maar nu aan de minister.

Investeer in het beperken van de eventuele gevolgen van klimaatverandering. Investeer in innovaties in de landbouw in plaats van de veestapel te reduceren. Geef de landbouw die ontwikkelruimte. Kijk naar de auto-industrie. De autostapel is nooit gehalveerd. Sterker nog, die is verveelvoudigd, maar vele auto's zijn schoner gaan rijden. Waarom? Omdat fabrikanten de kans kregen te innoveren, om schoner te worden. In 40 jaar tijd is daar veel verbeterd. Waarom wordt er bij de veehouderij dan steeds blindgestaard op die reductie van de veestapel?

Investeer ook in zoetwatervoorziening, water vasthouden in tijden van overvloed, wateroverlast voor burgers beperken en hittestress in de steden tegengaan om maar eens wat zaken te noemen.

Wij sluiten kolencentrales en Azië maakt plannen voor 600 nieuwe. We moeten dus niet naïef zijn en denken de temperatuurstijging wel even tegen te gaan met ons beleid. Daarom moeten we het grootste deel van ons geld zetten op het inspelen op de veranderende omstandigheden. En waar we investeren, moeten we dat slim doen met lage drempels en lage kosten. Daarom komen we met een motie die het mogelijk maakt dat niet alleen bedrijven, maar ook thuisklusers aanspraak kunnen maken op isolatiesubsidies.

We schreeuwen om meer woningen, de wachtlijsten lopen overal in het land op en jongeren kunnen een woning niet meer betalen en wonen tot na hun dertigste in hotel mama. Dat is niet alleen door stikstof; er zijn meerdere oorzaken. Minder bouwcapaciteit na de vorige crisis, gevechten om de ruimte, stijgende kosten van arbeid en materiaal, nieuwe eisen als aardgasvrij, huizen die ingezet worden voor Airbnb in plaats van voor gezinnen, huishoudens die kleiner worden, statushouders die woningen nodig hebben, leiden allemaal tot spanningen op de woningmarkt. Investeerders laten kantoor- en winkelpanden intussen leegstaan.

Dan de verhuurderheffing. Die moet niet verlaagd worden, die moet afgeschaft worden. Ons belastingstelsel helpt ook al niet mee. De kostendelersnorm maakt dat mensen minder snel gaan samenwonen bijvoorbeeld. Geef samenwoners financieel voordeel in plaats van straf.

We moeten in de hoogte bouwen, zoals overal ter wereld gebeurt waar veel mensen op een kleine oppervlakte wonen. Kijk ook naar plekken als de mislukte toendra die wij Oostvaardersplassen noemen. De grond is al van de overheid en er liggen al een spoorlijn en een snelweg. Onderzoek op zijn minst of op die plek, waar nu jaarlijks runderen en paarden de hongerdood sterven en 22 zeldzame soorten broedvogels zijn verdwenen omdat er geen voedsel is, een nieuwe stad kan worden gebouwd. Het zal daar zeker zorgen voor meer leven dan nu het geval is. Woningnood moet dus integraal aangepakt worden.

Dan onze boeren, de makers van onze eerste levensbehoefte, voedsel, en het kloppende hart van ons platteland. We leggen enorm veel opgaven neer bij boeren en tuinders. Maar als het gaat om hun voortbestaan, komen we niet verder dan dat kringlooplandbouw vanzelf leidt tot meer inkomen. Geen enkele onderbouw, geen enkele zekerheid. Wat gaat de minister nu concreet doen aan een beter inkomen voor de boeren in Nederland? Kan de minister bijvoorbeeld eindelijk eens wat doen aan de torenhoge NVWA-tarieven voor boeren en aan de flink gestegen kostprijs voor boeren door allerlei nieuwe bovenwettelijke regelgeving?

Ook voor voedselzekerheid is er weinig aandacht. Ja, voedselzekerheid staat genoemd in relatie tot andere landen, maar de voedselzekerheid in Nederland staat ook steeds meer onder druk, al is het maar doordat er jaarlijks gemiddeld 7.000 hectare landbouwgrond verdwijnt of doordat er steeds minder gewasbeschermingsmiddelen voorhanden zijn, wat kan leiden tot meer en vaker ziektes en plagen in onze gewassen. Kijk naar de vreselijke gevolgen van de aardappelziekte phytophthora, waardoor bij biologische akkerbouwers in Flevoland deze zomer drie kwart van de oogsten zijn mislukt doordat zij geen gangbare middelen mogen gebruiken. Is dat de toekomst die we voor ons hebben? Graag antwoord van de minister.

De minister wil de uitvoering van het Klimaatakkoord opschroeven, omdat de aarde sneller opwarmt. De nieuwe inzichten omtrent de methaanuitstoot van koeien, waaruit blijkt dat de impact van koeien drie tot vier keer minder is dan gedacht, zijn hierin nog niet verwerkt. Wanneer kan de Kamer een hernieuwde berekening hierover tegemoet zien en worden alle uitingen van de overheid aangepast nu dit inzicht door het IPCC is gecommuniceerd? Is de minister ervan op de hoogte dat uit nieuw onderzoek blijkt dat de landbouwgraslanden in het westelijk veenweidegebied meer bodemleven bevatten dan de natuurgraslanden die ernaast liggen? Wat betekenen deze resultaten voor het toekomstige beleid? Moet dat niet eens worden herijkt? Want waarom ons wel baseren op het ene onderzoek en niet op het andere?

Voorzitter, ik sluit af. Om natuur te herstellen en te beheren gaan er honderden miljoenen naar tbo's en ngo's. Boeren moeten intussen gaan werken met kritische prestatie-indicatoren, maar waar zijn die prestatie-indicatoren voor de natuurorganisaties? Het is natuurlijk mooi werk als je vele miljoenen binnenkrijgt, maar geen resultaten hoeft te halen.

De burgers van Nederland hebben er recht op om hier wel inzicht in te hebben. Als ik subsidie wil voor bijvoorbeeld vloerisolatie, moet ik zelfs foto's maken tijdens de werkzaamheden als bewijs. Welk bewijs overlegt een ngo of een tbo ons? Zouden zij ook niet subsidie moeten verliezen als er niet geleverd wordt? Is de minister het daarmee eens en, zo ja, hoe gaat dit vormgegeven worden?

Voorzitter. Ik sluit af met de woorden, zeer belangrijk: de overheid is er voor haar inwoners en niet andersom. Bij elke zin die wij uitspreken, bij elke maatregel die wij nemen en bij elke begroting die wordt opgesteld, moet dit in het achterhoofd van alle 225 Eerste en Tweede Kamerleden, alle duizenden overheidsambtenaren en alle bewindslieden doorklinken.

Dank u wel.

De voorzitter:

Dank u wel, mevrouw Van der Plas. Dan geef ik het woord aan mevrouw Simons van BIJ1. Gaat uw gang.

Mevrouw Simons (BIJ1):

Dank, voorzitter. Een samenleving die werkt voor iedereen, een samenleving op basis van gelijkwaardigheid, rechtvaardigheid en solidariteit, op basis van het bewustzijn dat dat dit geen zelfstandig naamwoorden zijn, maar werkwoorden, een samenleving waarin we leven met respect en waardering voor onze verschillen en met focus op wat ons bindt, dat is de droom van BIJ1. Dat is een droom die nog ver verwijderd lijkt op dit moment van de werkelijkheid, want het Nederland van vandaag laat zich tekenen door groeiende ongelijkheid en groeiende kloven, kloven tussen hen die mee mogen doen en hen die aan de kant worden geschoven door ons sociaaleconomische systeem. Wie maakt nog kans op een goed pensioen en wie niet? Voor wie speelt de kleur van je huid of de spelling van je naam wel of geen rol bij het vinden van een stageplek of een baan? Wie weet de energierekening, het eigen risico en de huur nog rond te breien?

Er is zo veel ongelijkwaardigheid gecreëerd dat ik gerust durf te spreken van een gelijkwaardigheids crisis, een van de vele. Er is geen woord dat we de afgelopen jaren zo vaak hoorden als "crisis". Er is een crisis bij de uitvoering van de Participatiewet, die de meest noodlijdenden de armoede induwt. Er is een schulden crisis, lage lonen en onzekere contracten en een schuldenstelsel dat studenten tot in lengte van dagen in de ellende duwt. Er is een klimaat crisis, die nu al degenen met de laagste inkomens en het mondiale zuiden keihard treft, maar waarin de vervuilers nog steeds kunnen rekenen op deeltjes met de overheid. Als onze huidige maatschappij een boek was, dan zouden tweedeling en kloven de verhaallijn zijn, want de tegenhanger van een maatschappij in crisis is een elite in welvaart. De grootaandeelhouders hebben immers niks te klagen, want zij werden rijker en rijker tijdens een wereldwijde pandemie. Dat is meestal trouwens met pandemieën.

Waar we naar kijken, is het resultaat van iemand anders zijn droom. De droom waaraan de heer Rutte een decennium geleden begon te werken. De droom die echter voor ons land een nachtmerrie is gebleken. Maar als ik de Miljoenennota mag geloven, gaat het eigenlijk best prima. We

lezen daarin immers dat het goed gaat met "de economie". De vraag blijft: voor wie gaat het goed? Wie is dan die economie? Wie profiteert van die goede economie? Aan wiens welvaart meet je de staat van de economie?

Voorzitter. Volgens het demissionair kabinet is terughoudendheid het thema dit jaar. Ik kan u vertellen dat ik bijna van mijn stoel viel toen ik dat las, want vanaf het moment dat ik deze Kamer instapte, heb ik vrij weinig gemerkt van die terughoudendheid. Ik heb een kabinet gezien dat ondanks zijn demissionaire status allesbehalve terughoudend is geweest. Want als de Waddenzee moet worden geofferd voor de gaswinning: niks terughoudendheid. Als de ouders van alleenstaande kinderen buitengehouden moeten worden via beleidsveranderingen bij de IND: niks terughoudendheid. Als het hachje van de NCTV door minister Grapperhaus met leugens in de Kamer moet worden verdedigd: dit demissionair kabinet stond paraat. Maar als het neerkomt op het leveren van oplossingen voor de werkelijke crises in dit land, veelal veroorzaakt door tien jaar aan keihard sociaal afbraakbeleid, dan geeft men niet thuis. Dan is demissionair zijn op basis van een afgrijselijk, mensonterend schandaal wél voldoende reden om de schouders op te halen en te zeggen: beste Kamerleden, we hebben geen mandaat.

Dus hoe staat het er dan voor met Nederland, met onze rechtsstaat? Vertelt u het mij alstublieft, terwijl ik wat feiten tegen u aan houd. Ik wil het graag hebben over het feit dat volksvertegenwoordigers die mochten jongleren met hun Kamerlidmaatschap en de onverenigbare functie van staatssecretaris, daar eigenlijk mee wegwamen, over bewindspersonen die ambtenaren gebruikten voor het oplossen van privékwesaties, over een demissionair kabinet dat weigert om, met alle beloften over nieuwe bestuurscultuur, simpelweg Kamerstukken op tijd of überhaupt naar de Kamer te sturen. Laten we hier vandaag praten over het aanhoudende lerarentekort en over onder advisering in het onderwijs, over Surinaams-Nederlandse ouderen met een enorm AOW-gat dat gedicht dient te worden, over het uitblijven van structurele investeringen in de zorg en zorgmedewerkers, die dankzij de laat-maar-lekker-verspreiden strategie door de fysieke en mentale versnipperaars zijn gehaald. Over Groningers wier huizen door overheidskeuzes zijn verwoest en over ouders en kinderen, wachtend op gerechtigheid, omdat hun leven door overheidsbeleid — racistisch overheidsbeleid — zijn verpulverd. Ik wil het graag hebben over de totale klimaatcatastrofe die tegen onze deuren klotst — zie Limburg — en die de grootste bedreiging vormt voor al het leven op aarde. Ik wil het met u hebben over de wooncrisis waarvoor we amper anderhalve week geleden nog met 15.000 mensen échte oplossingen eisten. Laat ons hier spreken over de jeugdzorg, waarin miljarden euro's ongecontroleerd werden rondgepompt, terwijl wachtlijsten oplopen en kinderen worden opgesloten.

Voorzitter. Diezelfde urgentie is ook hoog in de transzorg. Er wordt heel laatdunkend over gedaan, maar het zal je gebeuren: jarenlang op een wachtlijst om eindelijk te kunnen worden wie je al bent. Diezelfde urgentie is hoog in het Caribisch gebied, dat door Nederland gelijke behandeling wordt ontzegd, en waar we burgers laten stikken in armoede, en voor iedere burger die zich zorgen voor een politie zich maar niet kan en wil ontdoen van racisme en buitensporig geweld. Kan iemand mij vertellen hoe het staat met Nederland?

Want ondanks dat de Miljoenennota spreekt van "uitdagingen" wil ik ze benoemen voor wat ze zijn: nationale crises die gecreëerd zijn door jaren aan vernietigende neoliberale idealen en bewuste beleidskeuzes. Crises die zich weliswaar niet vertalen naar economische verliesmodellen, maar die in de levens van Nederlanders schade, zorgen en pijn veroorzaken. Dat blijft, zoals ik het lees, helaas het thema van deze Miljoenennota: meer van hetzelfde, pleisters plakken op botbreuken, compromissen die goed zijn voor de optiek, maar die structureel weinig veranderen, die niet naar de wortel, de radix gaan. Want om Nederland eerlijker, gelijkwaardiger, toegankelijker, rechtvaardiger, duurzamer en groener te maken, moeten we ons realiseren dat de crises die ons land teisteren niet op zichzelf staan maar met elkaar verbonden zijn. Alleen zo bouw je een samenleving die werkt voor iedereen: door iedereen in acht te nemen. Die droom kan waarheid worden met radicale actie.

Toen een jaar geleden miljoenen mensen wereldwijd de straat opgingen met de oproep dat zwarte levens ertoe doen, was de vraag eigenlijk vrij simpel: respecteer de Grondwet, mensenrechten en zwarte mensen. De aanpak van racisme, afrofobie, anti-Aziatisch racisme, islamofobie en antisemitisme staat aan de basis van een samenleving die voor iedereen kan werken. Daarom is het tijd dat we beginnen aan herstel van koloniaal leed en schade, dat we eenieder die vlucht een welkom thuis bieden op Nederlandse bodem, en dat we het moderne kolonialisme in Caribisch Nederland, het imperialisme in onze internationale relaties en de permanente oorlogspolitiek van het Westen tot het verleden verbannen.

Het bestrijden van institutioneel racisme betekent dat we verder investeren in de gemeenschappen die decennialang stelselmatig zijn uitgesloten en gemarginaliseerd. Dat houdt in dat we niet langer dankbaarheid of bovengemiddelde excellentie verwachten van Nederlanders met een migratieachtergrond om hun Nederlanderschap te rechtvaardigen, waarde te geven: the same right to success means the same right to fail. Dat houdt in dat we arbeids- en stagediscriminatie, en discriminatie op de woningmarkt en in al haar andere vormen, in beleid en praktijk bestrijden. Het betekent dat we investeren in volkswijken zonder de bewoners door gentrificatie of racistische woonwetten hun huis uit te pesten. Het betekent dat we het minimumloon niet pas over drie jaar maar al vanaf 2022 verhogen naar €14.

Want het bestrijden van institutioneel racisme betekent ook: het garanderen van bestaanszekerheid voor iedereen in Nederland. Bestaanszekerheid is onderdeel van een veilig thuis. Een veilig thuis staat aan de basis van een veilige samenleving. En dus hangt het investeren in bestaanszekerheid samen met het hervormen van onze visie op criminaliteitsbestrijding en het bewegen naar een vorm van handhaving die niet repressie maar preventie en zorg centraal stelt.

Een veilig thuis betekent ook: een structurele aanpak van de wooncrisis als prioriteit. Wonen is simpelweg geen markt; het is een recht. En als wonen een publiek recht is, is het een publiek goed dat in publieke handen thuishoort, dus maak korte metten met beleggers, huisjesmelkers, leegstand en grootbezitters. Begin bij het afschaffen van niet alleen de verhuurderheffing maar ook de kostendelersnorm. Want het is toch de waanzin voorbij om mensen in een door de overheid gecreëerde wooncrisis te bestraffen voor het gedwongen delen van een huurwoning? Stop de

verkoop en sloop van sociale huur, en hef het kraakverbod op. Vergeet niet dat de VN in het kader van het Nederlandse woonbeleid nota bene over "mensenrechtenschendingen" spreekt.

Vechten voor ons woonrecht betekent ook vechten voor onze leefomgeving en de wereld waarin we leven. We moeten als Kamer eensgezind de klimaatcrisis uitroepen. Sterker nog, BIJ1 wil graag een sociale klimaatrevolutie. De vervuilers moeten we dwingen hun verantwoordelijkheid te nemen. De burger mag daarvoor niet betalen, ook niet met z'n gezondheid. Het OV kan gratis. We moeten ons inspannen om alle natuur te beschermen en ecocide internationaal strafbaar stellen. Laten we de leiding volgen van inheemse volkeren, die al heel lang onze wereld en al wat daarop leeft, beschermen. En laten we onszelf alstublieft tot doel stellen om in 2030 klimaatneutraal te zijn.

Voorzitter. Nogmaals, deze crises zijn allemaal onlosmakelijk met elkaar verbonden, en dus dienen de oplossingen ook onlosmakelijk met elkaar verbonden te zijn. Daarvoor moeten wij verantwoordelijkheid nemen, de verantwoordelijkheid om voor een Nederland te zorgen dat werkt voor iedereen, voor een samenleving op basis van gelijkwaardigheid, rechtvaardigheid en solidariteit, op basis van het bewustzijn dat dat geen zelfstandige naamwoorden zijn maar dat zij bestaan in context en relatie tot elkaar. Het zijn werkwoorden. We moeten verantwoordelijkheid nemen voor een samenleving waarin we leven met respect en waardering voor onze verschillen, en met de focus op wat ons bindt. Hét moment om die verantwoordelijkheid te nemen, is hier. Het moment om die verantwoordelijkheid te nemen, is nu. Want ondanks de absurditeit dat wij hier vandaag debatteren over een begroting die is samengesteld door een demissionair kabinet, door bewindspersonen die weigeren uit een formatie-impasse te komen, krijgen wij hier als Kamer de ruimte om een streep te trekken. Wij zijn wél missionair. Wij hebben wél een mandaat en wij zijn aan zet.

Ik dank u, voorzitter.

De voorzitter:

Dank u wel, mevrouw Simons. Dan geef ik het woord aan de heer Van Haga van de Groep Van Haga.

□

De heer Van Haga (Groep Van Haga):

Voorzitter. Een vrij mens is een gelukkig mens. Vrij om zelf te beschikken over tijd, lichaam en geest. Over materiële en immateriële zaken. Over bezit en over relaties; over gedachten en over creativiteit. Helaas ligt onze vrijheid scherp onder vuur. Onder het mom van corona, klimaat, migratie, kansenongelijkheid en vermogensverschillen waait er een gure collectivistische wind door Nederland. De oude communisten hebben zich herpakt en in een woke-vermoming gaan ze nu verder onder zalvende namen als GroenLinks en Democraten 66. Ook de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie pleit nu schaamteloos voor een grote en sterke overheid en stelt de vrijheid van het collectief boven de vrijheid van het individu. De som boven de eenheid. En dat terwijl ons prachtige land juist gebouwd is op de individuele vrijheid en niet op het weldadige juk van de staat. Ons succes is gebouwd op zorgzaam kapitalisme, waarbij mensen de vrijheid hebben om hun dromen na te jagen,

om ambitieus te zijn en succes te hebben. Natuurlijk moet individuele vrijheid gepaard gaan met verantwoordelijkheid voor mensen die niet mee kunnen komen.

Voorzitter. De door de overheidsmaatregelen gecreëerde coronacrisis is handig aangegrepen om de samenleving eens een keer goed opnieuw in te richten. Scholieren en studenten werden opgehokt en monddood gemaakt. Artiesten en de rest van de culturele sector werden gestript van hun waardigheid. Ondernemers werden financieel uitgekled. Het tegengeluid uit de samenleving is daarmee verstild.

Natuurlijk, de bestuurlijke verantwoordelijkheid voor het gevoerde beleid is verdwenen. Als je uitrekent dat bij het instellen van een lockdown 100.000 levensjaren gered worden, maar 620.000 levensjaren vernietigd worden omdat kankerpatiënten en hartpatiënten niet behandeld worden, dan is het misdadig als je toch een lockdown instelt. Als je weet dat er in Nederland te weinig ic-bedden zijn en je in anderhalf jaar niets doet om het aantal ic-bedden te verhogen, dan is dat grove nalatigheid. Als je stelselmatig de statistieken beïnvloedt en daarmee angst zaait onder de bevolking, is dat misleiding en bedrog. Als je een coronapas invoert waarbij besmettelijke gevaccineerde mensen gewoon een groen vinkje houden, mensen gediscrimineerd en uitgesloten worden, dan is dat medische apartheid en wordt de Grondwet met voeten getreden.

Er is op dit moment geen meerderheid voor een parlementaire enquête, maar ik zal net als vorig jaar een motie indienen in tweede termijn voor een parlementaire enquête, want er moet een moment komen dat deze ministers zich zullen moeten verantwoorden voor hun misdaden. Ik hoop van harte dat de rechters dan niet zachtzinnig zullen zijn. Kan onze premier het zich voorstellen dat dit kabinet zich ooit voor de rechter moet verantwoorden voor het coronabeleid en dat daar dan misschien zelfs wel een straf uit komt?

De bestuurscultuur van dit kabinet verdient overigens überhaupt een oorvijg voor het voorliegen van de Tweede Kamer. Er werd gelogen tegen de Kamer inzake het bombardement op Hawija, de toeslagenaffaire, de afschaffing van de dividendbelasting, de Russische gascontracten en de werkwijze van de NCTV. Voor Belang van Nederland is het genoeg geweest: tijd voor een nieuw kabinet.

Voorzitter. Dan de door de overheid gecreëerde chaos op de woningmarkt. De overheid heeft het bouwen van nieuwe woningen vrijwel onmogelijk gemaakt door bureaucratie, traagheid bij het verkrijgen van vergunningen, eisen op het gebied van stikstof en pfas en allerlei andere zinloze eisen. Bovendien is de vraag geëxplodeerd door de komst van 100.000 immigranten per jaar. Die moeten tenslotte ook ergens wonen. 1 miljard euro om het woningdebacle te keren is volstrekt onvoldoende. Er moeten namelijk zo snel mogelijk 1 miljoen woningen worden bijgebouwd. Maar de overheid bouwt geen woningen en de overheid financiert geen bouwprojecten. Dat doen private partijen, de corporaties en de markt. De overheid heeft zich de afgelopen tien jaar beziggehouden met obstructie en dat moet echt veranderen. Gronduitgifte, vergunningen en doorlooptijden moeten vele malen sneller en goedkoper. De verhuurderheffing moet uiteraard verdwijnen, maar volgens mij is een grote meerderheid daar inmiddels voor. De overheid is nu de grootste vijand van bouwend Nederland. Daarom zou

het goed zijn om in het volgende kabinet een minister van volkshuisvesting te benoemen die de taak krijgt om dit te realiseren.

Voorzitter. Klimaat is onze nieuwe religie, bij afwezigheid van echte problemen. Ten eerste wil ik het even hebben over het afvangen en opslaan van CO₂, kortweg CCS genoemd. CCS kost energie, het afvangen kost energie, compressie kost energie en injectie kost energie. De infrastructuur kost energie en het nettoresultaat is dat de CO₂-emissie hoger is dan zonder CCS. CCS is de nieuwe biomassacentrale: peperduur en slecht voor het milieu. Is de minister van EZK het met mij eens dat we CCS beter kunnen verbieden en direct moeten inzetten op technologie die wel duurzaam is?

De tweede hoax is natuurlijk stikstof. Een foute EU-kwalificatie van onze Natura 2000-gebieden, in combinatie met een RIVM-model dat door de TU Wageningen jaren geleden al naar de prullenbak is verwezen, leidt er nu toe dat duizenden boeren moeten vrezen voor onteigening of het intrekken van hun vergunningen. Een schandalige inbreuk op het eigendomsrecht, waarvoor elke technische onderbouwing ontbreekt. Als we niet uitkijken, vinden we straks de laatste Nederlandse boer in het museum. Voor Belang van Nederland is een heksenjacht op boeren volstrekt onaanvaardbaar. Is de minister het met mij eens dat het tijd wordt om onze boeren, en daarmee onze voedselvoorziening en onze economie, te beschermen?

Jaarlijks groeit de Nederlandse bevolking volgens het CBS met 82.000 mensen. Dat heeft enorme gevolgen voor de leefbaarheid, de bereikbaarheid, ons onderwijs, de zorg, onze sociale woningen, onze sociale voorzieningen en de woningvoorraad. Is de premier het met Belang van Nederland eens dat het een terecht vraag is of Nederland de huidige bevolkingsgroei, vooral veroorzaakt door migratie, wel aankan? Uit onderzoek van Kantar blijkt dat 91% van de autochtonen en 77% van de Nederlanders met een niet-westerse achtergrond vinden dat er nauwelijks ruimte is voor meer inwoners. Kan het kabinet aangeven wat het daaraan gaat doen?

Voorzitter. Belang van Nederland wil herstel en groei van de economie en het verbeteren van ons ondernemersklimaat centraal stellen. Ondernemers lijden nu fors onder jaloeziebelastingen. 80 uur per week werken en dan ten onder gaan aan Vpb, btw, ozb, box 3-heffing, erfbelasting, schenkbelasting, dga-taks, villataks en een uitgeholde bedrijfsopvolgingregeling is frustrerend en niet in het belang van Nederland. En daarnaast is de bureaucratie voor het mkb enorm toegenomen. Ik heb het al eens eerder gevraagd. Is het niet mogelijk om bijvoorbeeld voor bedrijven onder de 50 fte een aantal van die zinloze regels te schrappen? Als je een groot bedrijf bent, is dat makkelijk. Dan heb je een hr-afdeling. Maar heel veel kleine bedrijfjes hebben die niet.

Voorzitter. Omwille van het feit dat ik evenals collega Omtzigt nauwelijks spreektijd krijg van de dames en heren hier, die dat allemaal netjes hebben geregeld in een of andere reglement, waardoor afsplitters geen tijd krijgen — ook geen budget trouwens — kan ik slechts één zin uitspreken voor studenten. Belang van Nederland zal de afschaffing van het leenstelsel steunen. Misschien dien ik er zelfs wel een motie voor in.

Tot slot. De samenleving heeft weer lucht nodig. We moeten weer ademen, we moeten weer leven. Laten we moed weer gaan waarden boven angst, individuele lef boven collectieve lafheid, individuele vrijheid boven de gevangenschap van het collectief.

Dank u wel, voorzitter.

De voorzitter:

Dank u wel. Ik wil in ieder geval één opmerking maken. Het is ons Reglement van Orde. Ik vind het niet een dom reglement. Het is een reglement dat we hier altijd in meerderheid vaststellen met elkaar.

De heer Van Haga (Groep Van Haga):

Ja, dat is een beetje de dictatuur van de meerderheid. Daar leg ik me bij neer.

De voorzitter:

Maar het is wel ons Reglement van Orde. De heer Segers van de ChristenUnie.

De heer Segers (ChristenUnie):

Die de heer Van Haga de gelegenheid biedt om nog wat meer te zeggen.

De heer Van Haga (Groep Van Haga):

Dat is altijd fijn.

De heer Segers (ChristenUnie):

Klopt het dat de heer Van Haga heeft aangekondigd een motie van afkeuring tegen de minister van Landbouw in te dienen?

De heer Van Haga (Groep Van Haga):

Dat klopt.

De heer Segers (ChristenUnie):

Nu heb ik de heer Van Haga nog niet heel vaak geassocieerd met landbouw. Wel met melken, maar dan niet van koeien, wel van iets anders.

De heer Van Haga (Groep Van Haga):

Ach, wat grappig.

De heer Segers (ChristenUnie):

Dat moet dan de opbouw zijn van veel zorg en veel problemen. Maar mijn vraag is wel: wat is de laatste keer dat u uw zorgen over het landbouwbeleid met de minister heeft bediscussieerd in een debat?

De heer Van Haga (Groep Van Haga):

Ik ben nu denk ik een jaar of twintig ondernemer. Ik maak mij sterk voor het hele mkb — dat heb ik altijd gedaan — en daar horen de boeren ook onder. Het is onder andere

uw partij en de hele coalitie die het nu het hele mkb moeilijk maken. Daar vallen de boeren ook onder. Van stikstof hebben boeren last maar ook de bouwers, dus met dat melken waar u op doelde, heb ik er ook last van. Eigenlijk heeft heel Nederland last van uw partij en de coalitie waar u nog deel van uitmaakt. Dus ja, het is heel goed dat de boeren die nu allerlei dingen om hun oren krijgen, zoals een nakende onteigening of zelfs het intrekken van vergunningen, worden beschermd tegen partijen zoals die van u.

De heer Segers (ChristenUnie):

Het zit u heel hoog.

De heer Van Haga (Groep Van Haga):

Zeker.

De heer Segers (ChristenUnie):

Dat merk ik. Dat culmineert in een motie van afkeuring, maar ik ben toch benieuwd naar het pad daarvoor. Hoe vaak heeft u uw zorgen over het landbouwbeleid met de minister van Landbouw bediscussieerd? Hoe vaak heeft u uw zorgen geuit en geprobeerd het beleid bij te sturen, voorstellen in te dienen om het te verbeteren? Hoe vaak heeft u dat gedaan?

De heer Van Haga (Groep Van Haga):

Ik begrijp niet helemaal wat dat ertoe doet. Er is nu iets aan de hand op heel veel gebieden met de ondernemers en met het bedrijfsleven. Ik noemde net een hele rits dingen waar ik het al vaker over heb gehad. Ik denk niet dat wij die kunnen verhelpen als partijen als die van u hun gang gaan. U kunt de vraag nog een keer herhalen. Hoe vaak heb je in een commissiedebat gezeten over landbouw? Geen idee, misschien nooit. Misschien een paar keer. Ik denk dat dat helemaal niet ter zake doet, omdat boeren gewoon ondernemer zijn die mijn steun van harte kunnen gebruiken.

De voorzitter:

De heer Segers, tot slot.

De heer Segers (ChristenUnie):

Tot slot, mevrouw de voorzitter. Ik kan het antwoord geven: het was nul keer. Nog nooit heeft u het debat gezocht. Nog nooit heeft u een voorstel ingediend om het beleid bij te stellen. Nog nooit heeft u een wijzigingsvoorstel ingediend. Nog nooit heeft u de minister vragen gesteld en nog nooit bent u het debat met haar aangegaan. Echt bizar dat je dan met zo'n motie aankomt en dat hier aankondigt, terwijl je er nauwelijks woorden aan wijdt. Ik vind het echt heel goedkoop en heel raar. Voor iemand die heimwee heeft naar de VVD en die in een grote fractie heeft gefunctioneerd en blijkbaar weer wil gaan functioneren, vind ik het echt beneden uw stand.

De voorzitter:

De heer Van Haga, tot slot.

De heer **Van Haga** (Groep Van Haga):

Misschien moet ik dan de opmerking van vanochtend even rechtzetten, waar iedereen hard om heeft gelachen. Ik was op dat moment onplezierig verrast en had ik bij de VVD-fractie willen blijven, maar nu dank ik God op mijn blote knieën dat ik eruit ben gezet en dat ik geen onderdeel heb hoeven uitmaken van deze coalitie. De VVD brengt overigens hele mooie dingen voort. Neem de PVV met Geert Wilders en neem mijn partij Belang van Nederland met mijzelf. De VVD is dus als incubator prima, maar wat de VVD de afgelopen tien jaar met dit land heeft gedaan, verdient niet de schoonheidsprijs. Daar heb ik net een hele bloemlezing van gegeven. We zitten in een omslag en die heb ik proberen aan te geven. Het is een omslag waarin we van de vrijheid van het individu gaan naar een soort collectivisme. Daar bent u de representant van en dat is een nare tijdsgeest die hier rondwaart. Inderdaad, dat treft ook de boeren die van hun land gejaagd worden via al die stikstofonzin. En tot overmaat van ramp wordt de boeren aangezegd dat de vergunningen misschien worden ingetrokken. Terecht dat ik daar dan een motie van afkeuring voor indien.

De voorzitter:

Dank u wel, meneer Van Haga. Dan ga ik tot slot naar de heer Omtzigt voor zijn bijdrage.

De heer **Omtzigt** (Lid Omtzigt):

Dank u wel, voorzitter. We leven in een overgangstijd. Dat was de enige referentie in de troonrede aan de bizarre formatie. Er is wel een heel erg lange overgang naar hopelijk een nieuw kabinet. Na de verkiezingen dient een nieuw kabinet aan te treden. Dat dient een begroting in te dienen met nieuwe beleidskeuzes. Deze super demissionaire regering dient een begroting in met grote financiële keuzes. Veel extra geld zonder beleidskeuzes die de werkelijke problemen aanpakken. Dat is niet beleidsarm, maar het risico op weggegooid geld. In een poging om steun te krijgen van andere partijen door ze inspraak te geven, mogen we over 1 miljard meebeslissen. De begroting bestaat uit meer dan 300 miljard. Ach, waarom zouden we nog een keer 600 miljoen extra uitgeven aan elektrisch rijden?

Als eenmansgroep heb ik zeer beperkte spreektijd en ook een heel beperkte, maar inhoudelijk geweldige ondersteuning in de Tweede Kamer. Ik krijg een derde van de ondersteuning van andere eenmansfracties. Daarom beperk ik mij vandaag tot drie voorstellen.

Eén. Dit kabinet is gevallen over het kinderopvangtoeslag-schandaal. Dit was een rechtsstatelijk en democratisch dieptepunt, maar tot op heden nog geen keerpunt in de Nederlandse politieke geschiedenis. Er is veel gesproken over een nieuwe bestuurscultuur en radicale plannen. Er zijn door de regering concrete toezeggingen gedaan en er zijn moties door de Kamer aangenomen, maar er is werkelijk niets uitgevoerd. Dat voedt het wantrouwen in de politiek en tekent de onmacht van deze Kamer. Als wij onszelf als Kamer serieus nemen en we werkelijk een andere bestuurscultuur willen, moeten we keiharde toezeggingen van het kabinet eisen bij de beloftes die het gedaan heeft. Zonder een betere bestuurscultuur kunnen we overigens de andere crises waarover vandaag gesproken is niet aanpakken.

Hier heb ik zeven van die toezeggingen. Als je problemen hebt, moet je ze willen opsporen. Dus zei de Kamer na het toeslagenschandaal in een motie dat er een onafhankelijk meldpunt voor misstanden moet zijn, voor jeugdzorg en UWV. Dat onafhankelijke meldpunt is er nog niet.

Informatie wordt niet geleverd, door onwil en onmacht. De informatievoorziening is een puinhoop en de archieven moeten op orde. De regering beloofde in januari dat er op 1 juli een regeringscommissaris overheidsinformatie zou zijn benoemd. Dat is niet gebeurd. Erger nog, er zijn nog steeds geen notulen van onderraden. Sorry, besluitenlijsten. Dat zagen we bij Afghanistan.

De rechtsstaat is vaak geschonden, met ondermijnende criminaliteit en een veel te machtige staat ten opzichte van de burgers. Er zou een staatscommissie rechtsstaat komen. Die is nog niet ingesteld.

In mei nam de Kamer een motie aan die de regering opdroeg binnen een jaar met een wetsvoorstel te komen om de Grondwet te wijzigen, zodat aan de grondrechten uit de Grondwet getoetst kan worden. Daar is nog geen enkel begin mee gemaakt, zo bleek gisteren.

De overheid is zeer kwetsbaar voor corruptie. Dat zagen we al toen minister Van Nieuwenhuizen werd weggekocht door de gaslobby van Gazprom en Shell. Geen van de zestien anti-corruptieaanbevelingen van GRECO is geïmplementeerd. Om een idee te geven: zelfs Noord-Macedonië implementeert deze voorstellen.

Om problemen op te lossen moet je ze willen opsporen. Dat meldpunt is er nog steeds niet. Er zou een onafhankelijke manier van onderzoeken komen. Met de KNAW en de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid zou een standaard opgesteld moeten worden over hoe je onafhankelijk onderzoek doet, want de overheid onderzoekt zichzelf nogal eens. Die standaard is er nog steeds niet.

Zeven keer niets. In plaats van radicale ideeën is er radicaal niets gebeurd. Dat is onaanvaardbaar. Ik wil weten hoe de regering reeds gedane toezeggingen en aangenomen moties van de Kamer de komende 30 dagen gaat uitvoeren.

Vorige week heeft u overigens gezien wat er gebeurt met bewindspersonen die weigeren moties uit te voeren. Ik heb de zaken wat uitgewerkt. Ik hoop dat even te kunnen rondelen. Ik heb geen andere manier om deze achtergrond te geven. Voorzitter. Het tweede punt is dat we net hoorden dat er bij de regering geen plan ligt voor de volkshuisvesting, en overigens ook niet bij de VVD. En dat middenin een enorme wooncrisis. Dit is volgens artikel 22 van de Grondwet een grondwettelijke taak. Maar ja, niemand kan naar de rechter. Dat kan bij klimaat wel, maar bij wonen dus niet. Er moet binnen twee weken een plan komen. Ik daag de regering uit. Bent u bereid voor de AFB met een voorstel te komen? Laat ik zeggen dat dat plan moet bestaan uit een concreet doel voor de hoeveelheid huizen die we gaan bouwen. Dat doel moet in de begroting opgenomen worden en daar moeten middelen bij gevonden worden. De regering moet eigenlijk afrekenbaar zijn. Woningbouwcorporaties moeten lucht krijgen: weg met de verhuurderheffing, in ruil voor prestatieafspraken. Er moet een maximale woonwaarderingsgrens komen — de heer Heerma vroeg daar al om — en betere huurbescherming. We hoeven niet altijd bin-

nenstedelijk te bouwen. Er kan ook buitenstedelijk gebouwd worden, ook op grote locaties.

De fiscale bevoordeling van verhuurders moet worden afgeschaft en speculaties moeten worden belast. Voor de korte termijn: haal de prikkel weg om huishoudens te belasten, zoals een inwonend kind van 21 bij een bijstandsmoeder. De VNG vraagt daar ook om. Die moet het huis uit.

Ten derde bepaalt de Grondwet ook dat de overheid zorg moet dragen voor het bestaansrecht der bevolking. Maar de koopkrachtplaatsjes zijn met bijvoorbeeld de stijgende energieprijzen een totaal fictieve werkelijkheid. Mensen gaan erop achteruit. Ik heb dat bij De Balie proberen uit te leggen en ik wil dat hier ook uitleggen als ik daarvoor de tijd zou krijgen.

Stel een commissie in die het sociaal minimum voor verschillende types huishoudens herijkt. Wat heeft een alleenstaande of een gezin met één of twee ouders met of zonder kinderen nodig? En wat heeft een werkende alleenverdiener met minimumloon nodig? Als dat een betaalbare huurwoning is, moet die er ook zijn. Dat is fundamenteel en urgent. Het Nibud is ook heel duidelijk: met het minimumjeugdloon kan een alleenstaande van 19 jaar niet rondkomen. Die gaat rechtstreeks de schuldhulp in. Als je als alleenstaande langdurig woont in een Wlz-instelling, krijg je €320 zak- en kleedgeld per maand. Maar als je veel kosten voor je ziekte hebt, raak je ook in de schulden. Een modale alleenverdiener kan niet alleen geen huurwoning meer vinden en geen koopwoning meer krijgen, hij kan ook echt geen auto meer rijden. Daarom graag de volgende toezeggingen. Volg de Europese relatieve armoedefinitie. Nederland is de enige die dat niet doet. Stel een commissie in die het sociale minimum voor verschillende typen huishouding bepaalt. En bereken eerst dat minimum voordat je de belastingen en premies gaat hervormen. Bereken het niet op basis van de huidige koopkrachtplaatjes.

Voorzitter. Ik heb weinig spreektijd, maar de regering heeft nog minder tijd om de acute problemen van Nederland voortvarend aan te pakken. Dank u wel.

De voorzitter:

Dank u wel. Een interruptie van de heer Klaver van GroenLinks.

De heer Klaver (GroenLinks):

Ik dank de heer Omtzigt voor zijn bijdrage, ook voor hetgeen wij op papier van hem hebben gekregen, maar wat hij niet heeft kunnen uitspreken. Hij sprak even over de koopkrachtplaatjes. Dat is iets wat ons beiden bindt. Ik heb goede herinneringen aan het moment — het liep een beetje uit de klauwen, geloof ik — dat wij samen op de televisie waren en wij allebei hekelden wat er gebeurde op basis van de CPB-modellen. Misschien zou de heer Omtzigt daar nu nog even op in kunnen gaan. Ik maak mij grote zorgen over de koopkracht van burgers in Nederland, omdat er wederom met 200 miljoen wordt geprobeerd te sturen aan de hand van de plaatjes. Wat zou er eigenlijk moeten gebeuren in de ogen van de heer Omtzigt?

De heer Omtzigt (Lid Omtzigt):

Wij zijn het enige land dat een absolute armoedefinitie heeft. Dit betekent dat je "arm" definieert als 60% van het mediale loon. Dus als het mediale loon €100 is, ben je arm als je €60 hebt. Maar als dat mediale loon dan omhooggaat naar €200, blijft in Nederland de armoedegrens op €60, terwijl die in andere landen, ook in Polen en ook in andere landen waar Nederland zich niet mee wil vergelijken, naar €120 gaat. Dan kun je niet meekomen als je minder dan een derde van het gemiddelde loon hebt.

De inflatie is onvoldoende om bij te blijven, omdat in de inflatiecijfers niet de huizenprijzen zitten. De prijs van een huis was 20 jaar geleden gemiddeld drie tot vier keer een modaal jaarinkomen, maar nu heb je negen keer een modaal jaarinkomen nodig, en misschien wel tien keer na de laatste huizenprijzen. Onbetaalbaar.

Een ander voorbeeld: de televisie. Een televisie kostte ongeveer €1.000 — of het equivalent daarvan — in de jaren zestig. Maar volgens de statistici is de televisie elk jaar 7% goedkoper geworden. Hoe doen ze dat? Ze nemen het model van vorig jaar en kijken hoeveel dat nu kost. Als je dat doorrekent, heb je nu nog €10 over om een televisie te kopen. Maar die televisie kun je voor €10 niet kopen. Je moet gecompenseerd worden voor de verbeteringen in de televisie. De televisie is natuurlijk in 2020 ook een stuk leuker dan het apparaatje dat je in 1960 had.

Je kunt misschien zeggen: dan hoeft je geen televisie te kopen. Ja, maar dan koop je niet de dingen die goedkoper worden in je mandje. Dat geldt niet alleen voor de televisie, dat geldt ook voor de computer en het mobieltje. Die worden elk jaar een stuk beter, maar daar word je niet voor gecompenseerd in de inflatiecijfers.

Ook zit de huurtoeslag in de internationale definitie niet in de cijfers. Die hoort niet tot het inkomen. Daar is een goede reden voor — daarmee zal ik u nu niet vermoeien — maar er is vanaf 2012 fors bezuinigd op de huurtoeslag voor mensen die een huis huren van meer dan €445 per maand. Het idee was hier: als je een laag inkomen hebt, moet je maar een huurwoning onder €445 per maand zoeken. Nou, dat zouden heel veel mensen met een laag inkomen graag willen hebben. Probeer u maar eens in Amsterdam, of in Enschede, om zo'n woning te krijgen. Het lukt niet. Enkel de inflatie leidt tot grote armoede.

Dus de armoedecijfers zijn onder Rutte gedaald, van ongeveer 11% naar ongeveer 8% van de bevolking. Tegelijkertijd is het aantal mensen dat dakloos is verdubbeld en is het aantal mensen dat van de voedselbank moet rondkomen gestegen naar 160.000. Wij hebben het nu over menstruatarmoede — daar hadden wij het tien jaar geleden ook niet over. En we hebben het binnenkort over energiararmoede, omdat we de prijzen zo opdrijven. Er is dus meer armoede dan de cijfers laten zien. Laten we eens echt gaan kijken in plaats van de huidige koopkrachtplaatjes te gebruiken.

Dank u wel.

De voorzitter:

Dank u wel. Tot slot de heer Klaver.

De heer **Klaver** (GroenLinks):

Dat is me uit het hart gegrepen: we moeten veel verder kijken dan de koopkrachtplaatjes. Het vraagt een veel grotere ingreep, maar dat is aan een nieuw kabinet. Ik denk wel dat we deze dagen al een stap kunnen zetten. Ik heb het in mijn bijdrage gehad over de energieprijzen die gaan stijgen. Als de overheid niet ingrijpt, gaat er een enorm groot probleem ontstaan voor heel veel gezinnen in Nederland. Is de heer Omtzigt bereid om de komende dagen te kijken hoe we ervoor kunnen zorgen dat we dat betaalbaar houden?

De heer **Omtzigt** (Lid Omtzigt):

Ja. En ik zou het fijn vinden om te kijken of er van die 7 miljard voor vergroening wat geld kan naar de woningbouwcorporaties voor die 80.000 totaal niet-onderhouden woningen, waar mensen met een bijstandsuitkering in zitten met enkel glas en waar de energierekening hoog is, een rekening die ze niet kunnen verlagen.

Dan wil ik nog een suggestie doen die ook tegen de begroting ingaat. In de Green Deal kregen de schepen en de cruiseschepen een vrijstelling van de energiebelasting. Cruisepassagiers betalen de helft minder voor een kilowattuur dan degene die op een bijstandsuitkering zit, de student of de gewone werknemer van Nederland. Daar is geen enkele reden toe. Dat wordt nog verder met subsidie opgetuigd in het belastingplan dat we gezien hebben. Er is niet alleen iets over vergroening. Vergroening moet ook eerlijk gebeuren. In het verleden was dat met grote subsidies voor de Tesla, terwijl degene die absoluut zijn derdehands auto nodig had om naar het werk te komen, extra belasting moest betalen. Dat is niet eerlijk. De enige eerlijkheid is ervoor zorgen dat als je vergroent, ook mensen met een kleine beurs dat kunnen. Dat is heel hard nodig als je ook maar enig draagvlak wilt behouden.

Dank u wel.

De **voorzitter**:

Dank u wel, meneer Omtzigt. Daarmee zijn we aan het einde gekomen van de eerste termijn aan de kant van de Kamer.

De beraadslaging wordt geschorst.

De **voorzitter**:

Morgen gaan we verder met het debat over de Algemene Politieke Beschouwingen. De minister-president beantwoordt dan namens het demissionaire kabinet de vragen. We starten om 10.15 uur. Ik sluit de vergadering. Welterusten allemaal.